

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БІЛИК ПАВЛО БОГДАНОВИЧ

УДК 340.12:342.1] (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**НОВІ ГАЛУЗІ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ: ЦІННІСНО-
СВІТОГЛЯДНИЙ ПІДХІД**

081 – Право
08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ П. Б. Білик

Науковий керівник **Павлів-Самоїл Надія Петрівна**, доктор юридичних наук,
доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Білик П. Б. Нові галузі в системі права України: ціннісно-світоглядний підхід. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право») – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене вагомому науково-правовому завданню для сучасної юриспруденції, а саме – визначенню правової природи нових галузей в системі права України в контексті ціннісно-світоглядного підходу. У межах виконаної роботи отримано науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для правозастосовної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим комплексним філософсько-правовим монографічним дослідженням ціннісно-світоглядного розуміння нових галузей права в системі права України через виокремлення теоретико-правового розуміння нових галузей, аналізу їх формування та становлення, формування їх філософсько-правової парадигми в сучасній правовій реальності та аналізу комплексної дескрипції нових галузей права .

Автором дисертації систематизовано генезисні етапи наукового доктринального пошуку розуміння структурної побудови права. Зокрема виділено три етапи: під час першого (30-40 рр. ХХ ст.) було започатковано галузеву диференціацію права та запропоновано предмет правового регулювання як критерій диференціації права на галузі; другий (середина ХХ ст.) відзначається додаванням методу правового регулювання, як основного поряд з предметом, критерієм галузевої диференціації права; третя наукова дискусія (з 1982 р.) обґрунтовувала, що окрім предмету та методу, до критеріїв поділу належать також галузеві принципи відповідної галузі законодавства та наявність особливої мети регулювання. Доведено, що аналіз цих доктринальних пошуків вказує на те, що позиції вчених до проблеми внутрішніх закономірностей побудови права торкалися здебільшого самої структури права.

На основі широкого методологічного інструментарію у дисертації проведено узагальнення історичних аспектів галузевої диференціації права та виокремлено основні підходи: за предметом правового регулювання – моністичний (предметний); за предметом і методом правового регулювання – дуалістичний (традиційний); за систематичним пошуком нових оптимальних критеріїв – плюралістичний. Доведено, що останній підхід до галузевої диференціації українського права є найбільш виправданим в умовах сучасності, позаяк має різні варіації та базується на необхідності пошуку окрім усталених критеріїв виокремлення самостійних галузей права, також і додаткових, які обумовлюються сучасною ціннісною переорієнтацією українського права та світоглядними змінами соціуму у контексті глобальних викликів.

Ґрунтуючись на вивченій та проаналізованій зарубіжній та національній доктрині, проведено філософське осмислення нових галузей права, котру позиціоновано як складну, методологічно зумовлену проблему, успішне вирішення якої можливе лише за умови правильного вибору світоглядно-методологічного інструментарію, який зможе ґрунтовано розкрити конститутивні особливості нової галузі права як багатоаспектного філософсько-правового явища. Філософію нової галузі права позиціоновано як напрям філософсько-правової рефлексії, в межах якої осмислюється феномен галузі права в найбільш утаємничених, смислових вимірах її буття, а також світоглядних й методологічних аспектах. Цей вектор філософії права передбачає сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань, які формують цілісне уявлення про граничні засади нової галузі права та її ціннісно-сміслові особливості.

Окреслено проблемне поле філософсько-правової парадигми нової галузі права, що зумовлене суперечливим і складним характером як національного, так і світового правового розвитку та правового прогресу. Констатовано, що опротестовуючи революційні методи трансформації правової дійсності, філософія нової галузі вбачає пріоритет еволюційних змін насамперед у правовій культурі та правосвідомості, а пізніше у правотворенні.

Доведено, що нетрадиційний (нелінійний) підхід до осмислення системи права, який дає змогу обґрунтовувати закономірні та постійні процеси формування цілої низки нових галузей українського права, їх інтегровану природу та комплексний характер, формує квінтесенцію та ознаки цих елементів сучасної правової дійсності як різомного феномена, котрий є найбільш ефективним способом застосування сучасної (неокласичної та посткласичної) філософської методології щодо обраної проблематики. Умотивовано, що різомна модель системи права опротестовує лінійну організацію правового простору, яка не допускає хаосу та не сприймає його поступів у формуванні правової матерії та відображає синергетичний поступальний рух всієї системи права.

У роботі концептуально обґрунтовано, що правова система України сформована на принципі поділу та систематизації, що у практичній площині представлено структурною побудовою права, одним із визначальних елементів якої є галузь права. Узагальнено доктринальні положення ознак галузі права: наявність належної сфери суспільних відносин; фактичність єдності та цілісності між цими суспільними відносинами; очевидність об'єктивно обумовленого інтересу щодо самостійного регулювання сукупності цих суспільних відносин; істинність особливого методу регулювання цього спектру суспільних відносин. Вважаємо, що ці загальні ознаки виокремлення нової галузі права через свою загальність, нечіткість мають дещо суб'єктивний характер. На думку автора їх слід доповнити загальними та галузевими принципами права, функціями галузі права та визначником соціальної цінності на конкретному історичному етапі суспільного розвитку.

Дисертантом позиціоновано, що еволюціонування системи права зумовлене об'єктивними чинниками трансформації сутності суспільних відносин, серед яких: ціннісна переорієнтація права загалом, і національної правової системи зокрема; істотні зміни у співвідношенні публічних і приватних засад у загальній правовій матерії та її окремих складових; реформатизація практично всіх суспільних сфер у контексті європейської та

євроатлантичної інтеграції нашої держави; кардинальна зміна світоглядних установок українського соціуму з огляду на глобалізаційні виклики та небезпеки суспільно-військової реальності.

Уперше в науково-філософській доктрині позиціоновано систему права в онтологічному розумінні, яку автор пропонує визначати як багатовимірну комплексну правову категорію, котра відображає цілісний, інституційний комплекс об'єктивно необхідних правових норм та інших елементів (суб'єктів права, їх поведінки та правосвідомості, рівня правової культури, суспільно-правових відносин та процесів, правової практики тощо), які пов'язані між собою сталими юридичними принципами та функціональними взаємозв'язками, що характеризується динамізмом, трансформацією та поступальним розширенням сфери регулювання суспільних відносин.

Мотивовано, що гносеологія концептуальної типологізації галузей права полягає у тому, що вона дозволяє: пізнати якісні та кількісні виміри ролі структурних відокремлених елементів системи права; консолідувати різні за генезисом свого розвитку та соціальною значимістю галузі права в один тип на певному етапі їх функціонування, розкрити їх особливості, взаємозв'язки та розбіжності; застосувати основні діалектичні категорії загального, одиничного та особливого, які доводять багатоаспектність системи права та доцільність формування нових галузей.

Запропоновано впровадити в понятійно-категоріальний апарат юридичної науки дефініцію «типологізація галузей права», яку слід розуміти як консеквентний науково обґрунтований процес поділу загальної бази унормування сфери суспільних відносин, складових її елементів, що полягає у згрупуванні галузей права на основі низки типових ознак і властивостей.

У дисертації згруповано критерії типологізації галузей права: 1) за методом та ознаками організації предмета правового регулювання галузі права (предметні, інтегруючі та комплексні); 2) за способом формування чи утворення (профільюючі (основні, базові), спеціальні та комплексні); 3) за інтересом і методом правового регулювання (приватне, публічне та соціальне);

4) за способом функціонування – автономні (матеріально-процесуальні) та залежні (виключно матеріальні й суто процесуальні) типи галузей права; 5) за економічним орієнтуванням – галузі публічного права, які зорієнтовані на управлінні економічними процесами на національному рівні, та галузі права, зорієнтовані на захист соціальних прав й інтересів індивідуумів з урахуванням глобалізаційних викликів.

Автором розроблено ряд авторських дефініцій, з поміж яких – «формування нової галузі права», що слід тлумачити як генезис унормування та регулювання суспільних відносин в правовій реальності, що включає процес виникнення, генерування та утвердження конкретних якісних рис галузі та прогнозування напрямів її удосконалення з урахуванням транзитивних суспільних викликів. Також згруповано чинники, котрі визначають суспільну необхідність існування системи права: потребу регулювати суспільну значиму поведінку суб'єктів права; затребуваність визначати та охороняти правові цінності окремої сфери суспільних відносин; реалізовувати мету та функції правового регулювання; гарантувати особливий правовий вплив, а саме: співвідношення методів і модусів правового регулювання, специфіку юридичної відповідальності, наявність нормативно-законодавчого базису.

Узагальнено комплекс підстав виокремлення нової галузі права, котрі поділено на такі види: загальні, в котрі входять, зокрема наявність нової сфери суспільних відносин; існування певної цілісності, єдності у такому комплексі суспільних відносин; факт об'єктивно зумовленого запиту щодо особливого самостійного регулювання цієї сфери суспільних відносин; наявність певного характерологічного методу правового регулювання таких суспільних відносин; та спеціальні, до яких належать наявність «соціальної цінності»; спеціальні правові принципи; спеціальний правового режим.

Детерміновано авторське поняття правового режиму як підстави виокремлення нової галузі права як сформованого на загальних засадах регулювання комплексу взаємопов'язаних правових засобів, що забезпечують стабільне нормативне упорядкування конкретної сфери суспільних відносин,

котрі відображають порядок правового регулювання, оптимальність задоволення інтересів суб'єктів права та межі їх правової активності.

Визначено суспільні парадигмальні чинники формування нових галузей права, зокрема: науково-технічний прогрес, стрімкий розвиток ринкових відносин, виклик транзитивного суспільства, запити правової практики. Необхідність виокремлення нових галузей права у системі права зумовлена потребою подолання прогалін у правовому регулюванні і підвищення ефективності унормування суспільних відносин у відповідних сферах діяльності.

Аргументовано, що комплексна дескрипція нових галузей права передбачає їх горизонтальний поділ (розмежування однієї галузі від іншої), вертикальний поділ (визначення відмінностей галузей права від підгалузі та інституту) та формування нового елементу; групування норм права, які належать до конкретної галузі.

Проведено обґрунтування якісних істотних особливостей кожної нової галузі права та доведено, що комплексну дескрипцію нових галузей права України доречно розділити на економічно-зорієнтовані галузі права (фінансове, бюджетне, податкове) та галузі соціального спрямування (телекомунікаційне, IT-право, освітнє право, медичне право, спортивне право, ювенальне право, гендерне право).

Ключові слова: галузь права, система права, інноваційний розвиток, правовий прогрес, правове регулювання, конституціоналізм, парадигма конституціоналізму, медичне право, військове право, економічне право, тіньові норми, правова реформа, законотворчість, нормативне забезпечення, глобалізація.

ANNOTATION

Bilyk P. B. New Branches in the Legal System of Ukraine: Value and Worldview Perspective. - Qualitative scientific study on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (081 "Law") - Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2023.

The dissertation research focuses on a crucial scientific and legal endeavor within contemporary jurisprudence, namely, the elucidation of the legal essence of emerging branches within Ukraine's legal system through the lens of the value and worldview approach. Through the conducted study, the author has attained significant scientific and theoretical findings that hold significance not only within the realm of academia but also for practical application in law enforcement.

The dissertation possesses scientific novelty as it represents the inaugural comprehensive philosophical and legal monographic investigation into the value and worldview interpretation of novel branches of law within the legal system of Ukraine. By elucidating the theoretical and legal foundations of these emerging branches, analyzing their establishment and evolution, formulating their philosophical and legal paradigm within the contemporary legal landscape, and presenting a comprehensive description of these new branches of law, the research breaks new ground in its approach and contribution to the field.

The dissertation author successfully systematized the evolutionary stages of doctrinal exploration in comprehending the structural framework of law, particularly focusing on three distinct periods. The first stage (1930s-1940s) marked the initiation of branch differentiation in law and proposed the subject matter of legal regulation as a criterion for distinguishing various branches. The second stage (mid-twentieth century) introduced the method of legal regulation as the primary criterion alongside the subject matter in differentiating branches of law. The third stage (since 1982) witnessed a scholarly debate that advocated the inclusion of additional criteria, such as sectoral principles specific to each branch of legislation and the presence of a distinct regulatory purpose. The analysis presented in the dissertation highlights that

these doctrinal explorations primarily revolved around the internal structure of law itself.

Drawing upon a diverse array of methodological tools, the dissertation extensively examines the historical aspects of branch differentiation in law and discerns the principal approaches: monistic, which hinges on the subject matter of legal regulation; dualistic (traditional), which considers both subject matter and method of legal regulation; and pluralistic, which entails a systematic exploration for new and optimal criteria. The research establishes that the pluralistic approach to branch differentiation in Ukrainian law is the most contemporarily justified, given its flexibility and ability to incorporate various variations. This approach emphasizes the necessity of seeking additional criteria for distinguishing independent branches of law beyond the conventional ones. These criteria are influenced by the modern reorientation of Ukrainian law towards values and the evolving societal worldview in the face of global challenges.

Building upon previous foreign and domestic scholarly works, the author conducts a philosophical analysis of new branches of law, recognizing it as a complex and methodologically intricate issue. The successful resolution of this problem relies on the judicious selection of ideological and methodological tools capable of effectively elucidating the constitutional characteristics of a new branch of law, considering it as a multifaceted philosophical and legal phenomenon. The philosophy of the new branch of law is presented as a branch of philosophical and legal inquiry that delves into the most profound semantic dimensions of its existence, as well as its worldview and methodological aspects. This philosophical approach encompasses epistemological, ontological, and axiological knowledge, thereby shaping a comprehensive understanding of the foundational principles of the new branch of law and its inherent value and semantic attributes.

The author delineates the challenging terrain of the philosophical and legal paradigm surrounding the new branch of law, arising from the intricate and conflicting nature of both domestic and global legal advancements. The dissertation emphasizes that, in opposition to radical approaches for transforming legal reality, the

philosophy of the new branch of law advocates for gradual and evolutionary changes, primarily within legal culture and legal consciousness, followed by subsequent adaptations in legislation.

The dissertation demonstrates that an unconventional (nonlinear) approach to comprehending the legal system enables the substantiation of the natural and ongoing processes involved in the formation of several new branches of Ukrainian law. These branches are characterized by their integrated and complex nature, embodying the essence and distinctive features of modern legal reality as a rhizomatic phenomenon. The research highlights that this unconventional approach represents the most effective means of applying contemporary (neoclassical and post-classical) philosophical methodologies to the selected issues. The author argues that the rhizomatic model of the legal system challenges the linear organization of the legal landscape, acknowledging the importance of embracing chaos and recognizing its progressive role in shaping legal substance. This perspective reflects the synergistic forward movement of the entire legal system.

The article provides a conceptual justification that the legal system of Ukraine is constructed based on the principles of division and systematization, wherein the structural organization of law, including branches of law, plays a defining role. The author summarizes doctrinal provisions regarding the characteristics of a branch of law, which include: the existence of a distinct sphere of social relations, the inherent unity and interconnectedness of these social relations, the clear presence of an objectively determined interest in independently regulating the entirety of these social relations, and the utilization of a specific method of regulating this range of social relations. However, the author acknowledges that these general features of a new branch of law, due to their generality and subjectivity, should be complemented by general and sectoral legal principles, the functions of a branch of law, and the determining factors of social value at a specific historical stage of social development.

The dissertation contends that the transformation of the legal system is driven by objective factors associated with the changing nature of social relations. These factors include: the reorientation of values within the broader legal domain and the

national legal system specifically; substantial shifts in the balance between public and private principles within the overall legal framework and its constituent elements; the reformation of various public spheres in the context of Ukraine's integration into European and Euro-Atlantic frameworks; and a profound alteration in the societal worldview of Ukraine in response to globalization.

For the first time in scientific and philosophical discourse, the author presents the system of law from an ontological perspective. The author defines it as a multidimensional and intricate legal concept that encompasses an integrated institutional complex of objectively essential legal provisions and other elements (such as legal subjects, their behavior and legal consciousness, the level of legal culture, social and legal relations and processes, legal practice, etc.). These elements are interconnected through enduring legal principles and functional interdependencies. The system of law is characterized by dynamism, transformation, and progressive expansion in the realm of regulating social relations.

The dissertation argues that the gnosiology of the conceptual typologization of branches of law serves as a means to comprehend the qualitative and quantitative aspects of the role played by individual structural elements within the legal system. It allows for the consolidation of branches of law, which may differ in their origins and social significance, into distinct types during specific stages of their functioning. This approach facilitates the identification of their unique features, interrelationships, and distinctions. Moreover, it enables the application of fundamental dialectical categories such as general, particular, and special, thereby demonstrating the multidimensionality of the legal system and justifying the necessity of establishing new branches.

The author suggests incorporating the term "typologization of branches of law" into the conceptual and categorical framework of legal science. This term should be understood as a succinct and scientifically grounded process of delineating the overall framework for regulating the realm of public relations and its constituent elements. It involves categorizing branches of law based on a set of typical features and properties.

The dissertation presents a grouping of criteria for the typologization of branches of law, which include:

1) Classification based on the method and organizational features of the subject matter of legal regulation within a branch of law, encompassing substantive, integrating, and complex categories.

2) Categorization based on the method of formation or creation, distinguishing between profiling (basic, core), special, and complex types.

3) Classification based on the interest and method of legal regulation, comprising private, public, and social categories.

4) Division according to the method of functioning, differentiating between autonomous types (substantive and procedural) and dependent types (solely substantive and purely procedural) of branches of law.

5) Grouping based on economic orientation, recognizing branches of public law focused on managing economic processes at the national level, as well as branches of law aimed at safeguarding the social rights and interests of individuals in the context of global challenges.

The author introduces several original definitions, one of which is the "formation of a new branch of law." This term refers to the process of normalizing and regulating social relations within the legal reality. It encompasses the emergence, generation, and establishment of distinct qualitative features of the branch, as well as forecasting its future directions of improvement, taking into account the transient social challenges. The author also identifies factors that determine the social need for the existence of the legal system. These factors include: the necessity to regulate socially significant behavior of legal entities; the need to define and protect the legal values within specific areas of social relations; the realization of the purpose and functions of legal regulation; and the provision of a special legal impact, including the correlation of methods and modes of legal regulation, the specifics of legal liability, and the presence of a regulatory and legislative framework.

The author summarizes the complex of grounds for allocation of a new branch of law, categorized into the subsequent classifications: general: the presence of a

nascent realm of societal interactions; the presence of an inherent coherence and cohesion within this intricate assemblage of social relations; the objective manifestation of a discernible need for distinct, autonomous governance in this sphere of social interactions; the availability of a distinctive modus operandi for legal regulation of said social relations; special: the existence of "societal significance"; special legal tenets; special legal framework.

The author's notion of a legal regime is characterized as the foundation for delineating a novel legal branch, comprising a cohesive array of interconnected legal mechanisms established upon general principles of governance. These mechanisms facilitate a consistent and structured regulation of a particular domain of public relations, encompassing the procedural aspects of legal governance, the optimal fulfillment of the interests of legal entities, and the bounds within which their legal conduct operates.

The author discerns the societal paradigmatic factors that contribute to the emergence of new legal branches, encompassing scientific and technological advancements, the rapid evolution of market dynamics, the complexities posed by transitional societies, and the demands of legal practice. The necessity to establish distinct branches of law within the legal system is underscored by the imperative to bridge regulatory gaps and enhance the efficacy of governing social relations within relevant spheres of activity.

The author argues that a comprehensive description of new branches of law provides for their horizontal differentiation (discerning one branch from another); vertical differentiation (determining the distinctions between branches of law, sub-branches, and institutions); formation of a new element, and the classification of legal provisions pertaining to a specific branch.

The author provides substantiation for the distinctive qualitative attributes of each new branch of law and demonstrates the appropriateness of categorizing the comprehensive description of new branches of law in Ukraine into economically oriented branches (financial, budgetary, tax) and socially oriented branches (telecommunications, IT law, education law, medical law, sports law, juvenile law).

Keywords: branch of law, system of law, innovative development, legal progress, legal regulation, constitutionalism, constitutionalism paradigm, medical law, military law, economic law, shadow rules, legal reform, lawmaking, regulatory support, globalization.

Список публікацій здобувача

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України

1. Білик П. (2020а) Структуризація системи права у вітчизняній юридичній доктрині. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*, 7 (3), 25–30.
2. Білик П. (2021а) Наукові підходи розуміння медичного права як окремої нової галузі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*, 2 (30), 36–42.
3. Гарасимів Т., & Білик П. (2022) Концептуальні виміри військового права як комплексної галузі права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 1, 34–40.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Білик П. (2018) Громадянське суспільство як можливість формування нових галузей права. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання): збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (23 листопада, 2018 р.)*. (с. 20–24), Львів: ЛьВДУВС.
2. Білик П. (2019а) Формування нових галузей права як виклик сучасності. Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права): матеріали дев'ятої всеукраїнської наукової

інтернет-конференції. (31 травня, 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 150–153.

3. Білик П. (2019b) Принцип рівності як регулятор нових галузей системи права: філософсько-правова рефлексія. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). (с.16–19). Вип. 10. Львів: Ліга-Прес.

4. Білик П. Б.(2020b) Формування нових галузей права: виклики та реалії. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції. (29 травня, 2020 р.). (с.105–109). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес.

5. Білик П.(2020c) Медичне право: до проблеми виокремлення у самостійну галузь. Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 травня, 2020 р.). (с.239–242). Львів: Видавництво Львівської політехніки.

6. Білик П. (2020d) Роль інтегративних особливостей правосвідомості в структуризації системи права. Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції (4 грудня, 2020 р.). (с.93–97). Вип. 12. Львів: Ліга-Прес.

7. Білик П. Б. (2021b) Актуальні проблеми доступу до правосуддя. Адвокатура в умовах сучасних змін: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (22 жовтня, 2021 р.). (с.11–15). Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦІННІСНО-СВІТОГЛЯДНОГО РОЗУМІННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ	30
1.1. Галузева диференціація українського права у контексті правового дискурсу	30
1.2. Філософсько-правова парадигма осмислення галузей у системі права	46
1.3. Сутність та ознаки галузі права: світоглядні концепти	60
Висновки до першого розділу	79
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА	85
2.1. Онтологічні та гносеологічні засади типологізації галузей у системі права	85
2.2. Формування нових галузей у транзитивному суспільстві: аксіологічна детермінація підстав	111
Висновки до другого розділу	126
РОЗДІЛ 3 ПРАКСЕОЛОГІЧНІ КОНСТАНТИ ФЕНОМЕНУ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА В УКРАЇНІ	131
3.1. Комплексна дескрипція нових галузей права в Україні	131
3.2. Нові галузі права як запит суспільно-військової реальності	153
Висновки до третього розділу	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	183
ДОДАТКИ	206

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах транзитивного суспільства та розвитку нашої держави як європейської правової країни, що супроводжуються змістовними, структурними та функціональними трансформаціями у національному праві, постає нагальна необхідність наукової оцінки цих процесів і внесення відповідних законодавчих змін в основу побудови національної системи права. Існуюча концепція системи права, яка представлена у науковому правовому дискурсі, критично не відповідає сучасним державно-політичним і суспільним запитам. Проблеми даної концепції потребують інноваційних підходів та нових умовиводів, які відповідатимуть правовим реаліям українського суспільства та характеру істотних змін, які відбуваються у ціннісно-світоглядних установах глобалізованого соціуму. Підстави формування нових галузей у системі права в Україні зумовлені передусім фрагментацією, уніфікацією та індивідуалізацією суспільних відносин, їх тотальною глобалізацією та інформатизацією.

Проблема формування нових галузей у національній системі права актуалізується і тим, що упродовж певного часу здійснюється якісне та кількісне оновлення всього нормативно-правового базису, який є найбільш активним агентом розвитку галузей права. Нині суспільне життя українського соціуму визначається цілою низкою певних ускладнень (політичних, економічних, культурних, соціальних, військових) і, відповідно, національна система права також переживає змістовну трансформацію. Це, безумовно, зумовлює вироблення нових підходів і поглядів до формування та становлення нових назрілих галузей в системі права, зокрема необхідним є сучасне осмислення тих трансформацій, що зазнали галузі українського права з позиції їх побудови, структури та загальних особливостей. Проблематика розгляду підстав і вироблення чітких критеріїв поділу системи права на галузі у цьому аспекті набуває особливої практичної значущості щодо внесення відповідних змін до національного законодавства та юридичної діяльності. Цілісність права полягає

передусім у єдності суспільних відносин, які регулюються ним, а самостійними галузями права визнаються групи правових норм, які виокремилися не за історичним поступальним прогресом їх формування, а за рівнем їх соціальної юридичної цілісності – предметом і методом правового регулювання.

Формування сучасної науково обґрунтованої концепції національної системи права з урахуванням нових галузей має вагоме теоретичне і практичне значення. Це сприятиме більш глибокому розумінню тісних взаємозв'язків національної системи права з глобалізаційними викликами сучасного суспільства, її потенційними можливостями впливати на всі суспільні процеси, що динамічно розвиваються, формуванню вихідних положень щодо вибору оптимальних методів і форм правового регулювання конкретних видів суспільних відносин. Формування нових галузей у системі права в Україні, їх типологізація та визначення їх ролі є важливим напрямом розвитку правової системи нашої держави загалом. Диференціація та фрагментація правового регулювання безумовно зумовлюють утворення нових галузевих систем правових норм. Оптимальне формування галузевих утворень залежить насамперед від рівня розвитку національної правової системи, її оперативної взаємодії з іншими нормативними суспільними системами. Комплексний правовий вплив сприяє цілеспрямованому та ефективному вирішенню проблем різного характеру (політичних, економічних, соціальних тощо). Вважаємо, що успішне подолання контроверз формування нових галузей права в системі права України можна успішно вирішити лише на основі філософсько-правової парадигми, зокрема визначення їх ціннісно-сміслових особливостей, що зумовлюють та пронизують всі аспекти й прояви прогресивних правових змін.

Проблеми формування нових галузей в системі права України активно дискутуються в українському науковому середовищі. Це питання висвітлювали у своїх наукових працях такі вчені як Н. Аніщук, П. Богуцький, Д. Белов, С. Бостан, М. Бліхар, Т. Гарасимів, В. Добробог, Л. Заморська, І. Жаровська, Г. Знаменський, В. Костицький, А. Лактіонова, Т. Міхайліна, Т. Мураховська, Н. Оніщенко, Н. Павлів-Самоїл, В. Чернописька. Питання нових галузей у

правовому полі філософії конструювали такі вчені як В. Бігун, В. Вовк, І. Бідзюра, М. Братасюк, Ю. Кривицький, С. Максимов. Мережко, О. Микитчик, Т. Михайліна, Ю. Пономаренко, В. Речицький, Н. Сатохіна, О. Ткаченко, В. Хряпченко. На галузевому рівні право диференціювали дослідники Ю. Бордюгова, В. Заросило, Я. Тицька, Не зменшуючи наукової цінності наукових доробок перелічених науковців, дослідження природи нових галузей права на основі ціннісно-світоглядного підходу потребує подальшого систематичного дослідження, позаяк розвиток суспільних відносин ставить перед правовою системою нові виклики

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до положень «Стратегії людського розвитку», затвердженою Указом Президента України від 14 травня 2021 р.; стратегічних цілей, визначених Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 р.»; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., ухвалених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затверджених Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; тематичним напрямом, визначених постановою Кабінету Міністрів України № 942-2011-п «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 р.».

Дисертація відповідає науковому напрямку Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти: «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 року (протокол № 5); темі науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» «Цивільно-правове забезпечення суспільних трансформацій в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0119Г103040).

Дисертація виконана у межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» на 2020–2025 рр.

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертаційної роботи* – аналіз правової природи нових галузей в системі права України, який ґрунтується на ціннісно-світоглядному підході у контексті філософсько-правового дискурсу на основі аксіологічних, онтологічних, гносеологічних, антропологічних і праксеологічних детермінант.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- окреслити сучасний стан, значення та тенденції теоретико-правових, філософсько-правових та галузевих досліджень щодо нових галузей права в постнекласичний період їх розвитку, систематизувати та проаналізувати їхнє предметне поле;

- розкрити проблемні аспекти філософсько-правової парадигми осмислення галузей в системі права, що зумовлені суперечливим і складним характером як національного, так і світового правового розвитку та правового прогресу;

- охарактеризувати сучасні світоглядні концепти розуміння сутності галузі права та окреслити її визначальні ознаки;

- визначити онтологічний та гносеологічний потенціал типологізації галузей у системі права;

- здійснити аксіологічну детермінацію підстав формування нових галузей у транзитивному суспільстві;

- сформувати комплексну дескрипцію нових галузей права в системі права України;

- встановити архетипи галузі права як запиту суспільно-військової реальності, що сприятиме ефективному розвитку системи права в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в яких формуються нові галузі системи права України.

Предметом дослідження є нові галузі в системі права України в контексті ціннісно-світоглядного підходу.

Методи дослідження. *Методологічний базис дисертаційної роботи сформований на основі філософських, загальнонаукових та спеціальних методах, що сприяло всебічному розкриттю предмета. Розкриття основних положень, що визначені завданнями дослідження, здійснене на фундаментальних засадах сучасних методологічних підходів – системному, аксіологічному, синергетичному, антропологічному. Системний підхід дозволив на основі принципу цілісності правової системи України вивчити істотні особливості відносин у конкретній суспільній сфері, проаналізувати конститутивні та визначити додаткові ознаки галузей права в їх гармонійній єдності, розкрити взаємозв'язки між різними галузями та зонами їх впливу (Розділ 1, 2, 3). Аксіологічний підхід допоміг визначити специфіку нової галузі права, а саме: кожна із галузей права володіє персональним комплексом найважливіших правових цінностей у їх якісно оригінальному співвідношенні (Розділ 1); розкрити онтологічні та гносеологічні засади типологізації галузей у системі права (підрозділ 2.1); здійснити аксіологічну детермінацію підстав формування нових галузей у транзитивному суспільстві, визначити аксіологічні константи правового регулювання конкретних суспільних відносин (підрозділ 2.2). Синергетичний підхід застосовано у процесі розгляду системи права як багатоаспектної, поліджерельної, відкритої та незавершеної соціорегулятивної системи, що перебуває у постійній динаміці (еволюціонує та формується відповідно існуючих у суспільстві нелінійних законів і механізмів відбору) (Розділ 1, 2, 3). Антропологічний підхід допоміг з'ясувати значущість формування нових галузей у національній системі права з позиції правового забезпечення прав, інтересів людини зокрема, і запитів соціуму загалом, реалізації правових гарантій діяльності суб'єктів права у конкретних суспільних сферах (Розділ 2, 3). Герменевтичний підхід дозволив застосувати інтерпретаційні прийоми та різні способи юридичного тлумачення щодо аналізу та осмислення змісту правових джерел, що сприяло поглибленому розумінню*

складових елементів системи права, юридичних критеріїв виокремлення галузі права (*підрозділ 1.1, 1.3, 2.2, 3.1, 3.2*).

Застосування діалектичного методу як базового методу наукового пізнання дозволило зробити принципово нові умовиводи щодо формування нових галузей права, які змінюють усталену правову картину (*Розділ 2, 3*). Проблемно-хронологічний метод використано з метою визначення ключових аспектів і консеквентного викладу положень, що структурно відображають вирішення поставлених завдань (*Розділ 1, 2, 3*). Формальний та логічний метод використано у процесі визначення системи правових норм, предмету і методу правового регулювання конкретної галузі права, та як способу, за допомогою якого реальне формування нової галузі права відтворюється у концептуальних положеннях філософського та правового бачення проблеми (*підрозділ 1.3, 3.1, 3.2*). Порівняльно-правовий метод слугував виявленню відмінностей та спільних рис доктринальних і правових підстав формування нових галузей у національній системі права (*підрозділ 1.3, 2.2, 3.1, 3.2*). Системно-структурний метод було використано з метою розкриття внутрішньої організації системи права та способів взаємодії її елементів (*підрозділ 1.3, 2.1, 2.2*). Компаративний метод і документальний аналіз застосовувалися з метою вироблення аргументації та доцільності формування нових галузей та їх виокремлення як самостійних у системі права в Україні (*підрозділ 1.3, 2.2, 3.1, 3.2*). Загальні логічні прийоми (індукції, дедукції, моделювання) застосовувалися для уточнення змісту окремих дефініцій (*підрозділи 1.3, 2.1, 2.2*). Застосування принципів науковості, об'єктивності і плюралізму дозволили осмислити процеси та явища нових галузей права у динаміці та тісному зв'язку з конкретними суспільними умовами їх виникнення, формування і розвитку.

Авторське осмислення здійснено в межах філософсько-правової парадигми розуміння сутності галузей у системі права, в межах якої розкривається феномен галузі права в широких смислових вимірах її буття, а також світоглядних аспектах гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим комплексним філософсько-правовим монографічним дослідженням ціннісно-світоглядного розуміння нових галузей права в системі права України через виокремлення теоретико-правового розуміння нових галузей, аналізу їх формування та становлення, формування їх філософсько-правової парадигми в сучасній правовій реальності та аналізу комплексної дескрипції нових галузей права.

Найвагоміші результати дисертаційного дослідження, які отримані автором особисто і характеризують наукову новизну роботи, полягають у наступному:

вперше:

– запропоновано власний понятійно-категоріальний апарат у сфері ціннісно-світоглядного розуміння нових галузей права, зокрема виокремлено такі термінопоняття:

«*типологізація галузей права*», яку слід розуміти як консеквентний, науково обґрунтований процес поділу загальної бази унормування сфери суспільних відносин, її складових елементів, що полягає у згрупуванні галузей права на основі низки типових ознак і властивостей;

«*формування нової галузі права*», котру позиціоновано як генезис унормування та регулювання суспільних відносин в правовій реальності, що включає процес виникнення, генерування та утвердження конкретних якісних рис галузі та прогнозування напрямів її удосконалення з урахуванням транзитивних суспільних викликів;

«*правовий режим як підстава виокремлення нової галузі права*» трактовано як сформований на загальних засадах регулювання комплекс взаємопов'язаних правових засобів, що забезпечують стабільне нормативне упорядкування конкретної сфери суспільних відносин, котрі відображають порядок правового регулювання, оптимальність задоволення інтересів суб'єктів права та межі їх правової активності;

– мотивовано розширене розуміння ознак галузі права через наявність належної сфери суспільних відносин; фактичність єдності та цілісності між цими суспільними відносинами; очевидність об'єктивно обумовленого інтересу щодо самостійного регулювання сукупності цих суспільних відносин; істинність особливого методу регулювання цієї сфери суспільних відносин; поширення на сферу суспільних відносин загальних та галузевих принципів права; особливі функції галузі права; соціальну цінність унормування суспільних відносин;

– визначено фактори еволюціонування системи права України, які зумовлені об'єктивними чинниками трансформації сутності суспільних відносин, зокрема ціннісною переорієнтацією права загалом, і національної правової системи зокрема; істотними змінами у співвідношенні публічних і приватних засад у загальній правовій матерії та її окремих складових; реформатизації суспільних сфер у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави; кардинальною зміною світоглядних установок українського соціуму з огляду на глобалізаційні виклики та небезпеки суспільно-військової реальності;

– позиціоновано систему права у філософсько-онтологічному розумінні як багатовимірну комплексну правову категорію, котра відображає цілісний, інституційний комплекс об'єктивно необхідних правових норм та інших елементів (суб'єктів права, їх поведінки та правосвідомості, рівня правової культури, суспільно-правових відносин та процесів, правової практики тощо), котрі пов'язані між собою сталими юридичними принципами та функціональними взаємозв'язками, що характеризуються динамізмом, трансформацією та поступальним розширенням сфери регулювання суспільних відносин;

– розроблено комплекс підстав виокремлення нової галузі права: загальні (наявність нової сфери суспільних відносин; існування певної цілісності, єдності у такому комплексі суспільних відносин; факт об'єктивно

зумовленого запиту щодо особливого самостійного регулювання цієї сфери суспільних відносин; характерний метод правового регулювання таких суспільних відносин) та спеціальні (наявність «соціальної цінності»; існування спеціальних галузевих правових принципів; наявність спеціального правового режиму).

удосконалено:

- вихідні методологічні основи дослідження філософії нової галузі права через позиціонування її як напряму філософсько-правової рефлексії, в межах якої осмислюється феномен галузі права в широких смислових вимірах її буття, а також світоглядних аспектах гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань, які формують цілісне уявлення про граничні засади нової галузі права та її ціннісно-смислові особливості;

- систематизацію генезисних етапів наукового доктринального пошуку розуміння структурної побудови права шляхом виокремлення трьох часово-предметних дискурсів формалізації та синтезації правової реальності;

- тлумачення нелінійного підходу до осмислення системи права шляхом мотивування, що різноманітна модель системи права опротестовує лінійну організацію правового простору, яка не допускає хаосу та не сприймає його поступів у формуванні правової матерії та відображає синергетичний поступальний рух всієї системи права;

- розуміння гносеології концептуальної типологізації галузей права, котра полягає у тому, що вона дозволяє: пізнати якісні та кількісні виміри ролі структурних відокремлених елементів системи права; консолідувати різні за генезисом розвитку та соціальною значимістю галузі права в один тип та розкрити їх особливості, взаємозв'язки та розбіжності; застосувати основні діалектичні категорії загального, одиничного та особливого у багатоаспектності системи права та доцільності формування нових галузей права;

- групування критеріїв типологізації галузей права, зокрема за методом та ознаками організації предмета правового регулювання; за способом

формування; за інтересом і методом правового регулювання; за способом функціонування; за економічним орієнтуванням;

– розуміння предмету правового регулювання міграційного права при міграційних викликах, що зумовлені військовими діями;

набули подальшого розвитку:

– наукові позиції щодо критики моністичного та дуалістичного підходу у галузевій диференціації права та доведення домінування плюралістичного підходу, оскільки він базується на необхідності пошуку, окрім усталених критеріїв виокремлення самостійних галузей права, також і додаткових, які обумовлюються сучасною ціннісною переорієнтацією українського права та світоглядними змінами соціуму у контексті глобальних викликів;

– тлумачення про поле філософсько-правової парадигми нової галузі права, котре зумовлене суперечливим і складним характером національного і світового правового прогресу через критику революційних методів трансформації меж правової дійсності, оскільки право в демократичній державі повинне первинно еволюціонувати через правову культуру та правосвідомість соціуму;

– наукові позиції щодо систематизації чинників, котрі визначають суспільну необхідність існування системи права у сучасній правовій реальності;

– тези про правову природу суспільних парадигмальних чинників формування нових галузей права та значення виокремлення нових галузей права для системи права окремої держави;

– положення про комплексну дескрипцію нових галузей права України, котрі груповано на економічно-зорієнтовані галузі права (фінансове, бюджетне, податкове) та галузі соціального спрямування (телекомунікаційне, ІТ-право, освітнє право, медичне право, спортивне право, ювенальне право, гендерне право) та проведено обґрунтування якісних істотних особливостей кожної нової галузі права;

– розуміння військового право як системи загальнообов’язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов’язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки і пропозиції мають практичну цінність для вітчизняних правотворчих і правореалізаційних процесів. Обґрунтовані в дисертації узагальнення, висновки і пропозиції спроектовані на використання:

– *у науково-дослідній сфері* – для поглиблення юридико-профільних знань та розвитку успішних наукових розвідок із проблем нових галузей права в системі права України;

– *у правотворчій діяльності* – як теоретико-правове підґрунтя формування нових галузей права в системі права України, врегулювання їх законодавчого закріплення й забезпечення відповідними нормативно-правовими актами;

– *правореалізації* – для підвищення рівня обізнаності та правосвідомості правозастосовних суб’єктів щодо визначальних тенденцій формування нових галузей права в системі права України та вироблення юридичної та суспільної практики їх застосування новітніми нормами права.

– *в освітній діяльності* – під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Теорія та філософія права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Порівняльне конституційне право», «Міжнародне публічне право», «Правова глобалістика», «Ювенальне право», «Медичне право», «Інформаційне право», «Митне право», «Фінансове право», «Податкове право», «Військове право», «Міграційне право» та низки інших галузевих наук, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить результат самостійної наукової роботи аспіранта. Обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки отримані особисто аспірантом у результаті наукових досліджень. Використання результатів наукових досліджень інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на засіданнях кафедри цивільного права та процесу, а також на науково-практичних заходах, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти *«Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)»* (м. Львів, 23 листопада 2018 р.); Дев'ятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)»* (м. Львів, 31 травня 2019 р.); Десятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність»* (м. Львів, 6 грудня 2019 р.); Одинадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність»* (м. Львів, 29 травня 2020 р.); ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (м. Львів, 30 травня 2020 р.); Дванадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи»* (м. Львів, 4 грудня 2020 р.); ІІ Міжнародній науково-практичній конференції *«Адвокатура в умовах сучасних змін»* (м. Львів, 22 жовтня 2021 р.).

Публікації. Основні положення та результати опубліковано дисертаційного дослідження висвітлено в 10 наукових публікаціях, з них 3 – у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 7 – у збірниках тез наукових конференцій, які констатують апробацію результатів дисертації.

Структура та обсяг роботи. Структура й обсяг дисертаційної роботи зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (241 найменування), додатків. Повний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з них 167 сторінок основного тексту, додатки на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦІНІСНО-СВІТОГЛЯДНОГО РОЗУМІННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Галузева диференціація українського права у контексті правового дискурсу

Стандартна модель правової системи, яка упродовж багатьох століть вважалася чи не аксіомою, з 30-их рр. минулого століття стає предметом живих наукових дискусій, позаяк значне коло дослідників вбачали за необхідне розширити склад базових і похідних компонентів правової системи та випрацювати ефективну формулу галузевої диференціації права. Як слушно зауважує Д. Лук'янець, що попри значні зусилля вчених і дотепер не запропоновано такого підходу до визначення елементів системи права й взаємозв'язків між ними, що не містив би істотних контроверз та уконтентовував представників різних галузей правової науки [117, с. 3]. Зокрема, дискусійним у правовому дискурсі залишається і проблема критеріїв виокремлення відносно самостійних галузей системи українського права, що зумовлює актуальність даного підрозділу.

Вважається, що первинним елементом структуризації системи права є норми права, що систематизуються у відповідні її складові (інститути, галузі, підгалузі, підсистеми права та ін.). Водночас у правовому дискурсі відзначається: певним недоліком цієї конструкції є те, що у ній певною мірою недооцінюється індивідуум як активний учасник формування та функціонування системи права. Саме внаслідок діяльності людей зароджуються елементи нормативності суспільних відносин, які пізніше в узагальненій формі втілюються у відповідних правових нормах. З огляду на це заслуговують на увагу позиції тих вчених (здебільшого зарубіжних), які визначальним

елементом системи права вважають не «зnelюднену» знеособлену норму, але саме людину, хоч і застосовують усталене поняття «суб'єкт права» [71, с. 142].

Як нами зауважувалося, у правовій науці не існує єдиного підходу й систематично ведуться дискусії щодо критеріїв поділу системи українського права на галузі. Усталеними критеріями виокремлення галузей права в українській юриспруденції вважається спільний предмет і метод правового регулювання, тобто один предмет, один метод – одна галузь права. Галузь права розуміється як уособлена сукупність правових норм, яка спрямована на врегулювання сфери аналогічних суспільних відносин відповідними методами. Натомість так звані комплексні галузі зазвичай не відповідають цьому критерію. Слід погодитися з О. Ющиком: якщо при виокремленні одних галузей метод «спрацьовує», а при інших – ні, то це прямо засвідчує про те, що такий критерій як мінімум є сумнівним, логічно некоректним [213, с. 13].

У національному історичному контексті проблематика системи права та її архітектоніки була представлена трьома науковими дискусіями. Так, перша дискусія (30-40 рр. ХХ ст.) напрацювала основні положення теорії системи права, зокрема вперше було запропоновано використовувати предмет правового регулювання як критерій диференціації права на галузі. Обґрунтовувалося, що різниця між певними нормами зумовлена відмінністю між одними суспільними відносинами та іншими й кожна правова норма спрямована на врегулювання конкретних, реально визначених суспільних відносин та має власний чіткий предмет регулювання [161, с. 60].

Подальші наукові пошуки та юридична практика засвідчили, що предмет правового регулювання не може бути єдиним достатнім критерієм поділу права на галузі. Такі умовиводи актуалізували другу дискусію (середина ХХ ст.), яка велася довкола необхідності виокремлення разом із предметом і методом правового регулювання як основних критеріїв галузевої диференціації права. Окрім того, відзначалося, що обов'язковими умовами виокремлення певної галузі права є наявність цілісності у сфері суспільних відносин та об'єктивно

зумовлений інтерес держави до самостійного регулювання такого комплексу відносин [161, с. 60].

Третя дискусія започаткувалася в 1982 р., результатом якої стала пропозиція введення нової категорії в системі права – «галузевого юридичного режиму регулювання». Прибічники цієї наукової позиції обґрунтовували, що саме цей режим передбачає юридичні особливості певної галузі, які, окрім предмета та методу, містять і галузеві принципи відповідної галузі законодавства та наявність особливої мети регулювання. Незважаючи на те, що така наукова думка не набула загальної підтримки, проте і дотепер вона враховується значною кількістю науковців [117, с. 4].

Розглядаючи означені дискусії, можемо висновувати, що позиції вчених щодо проблеми внутрішніх закономірностей побудови права торкалися здебільшого самої структури права. Поняття «система права» та «структура права» у правовому дискурсі почали розрізнятися лише наприкінці 1980-х рр. ХХ ст. Очевидно, що основні домінанти системи права, сформовані у минулому столітті, не можуть повною мірою відповідати сучасним запитам. Водночас варто віддати належне попереднім науковим розвідкам, якими було схарактеризовано ґрунтовну теоретичну конструкцію системи права, яка є актуальною і дотепер, однак потребує подальшого опрацювання відповідно до сучасних вимог. Така ситуація призвела до певного послаблення інтересу до вивчення системи права серед теоретиків юриспруденції та не набула належного розвитку у філософії права, що негативно позначається на відповідних дослідженнях у галузевих правових науках, які характеризуються недостатньою аргументованістю щодо галузевої належності певної норми права. Справедливо відзначає Т. Мураховська, що сьогодні постає нагальна необхідність у ретельному опрацюванні на рівні загальної теорії права цієї проблеми, щоб, враховуючи минулий позитивний досвід здобутків галузевих наук, сформувати єдину теоретичну основу сучасної системи права України [139, с. 140].

Предметом однієї з таких дискусій є галузева диференціація українського права, що насамперед пов'язано з якісним оновленням та кількісним збільшенням нормативно-правового базису, який є вкрай вагомим чинником розвитку галузей права. Іншим не менш вагомим чинником є те, що ціннісно-світоглядна переорієнтація сучасного глобалізованого суспільства природньо впливає на змістовну трансформацію системи українського права. Тому у наукових колах і надалі триває пошук об'єктивних критеріїв галузевої диференціації сучасного українського права. Як слушно відзначає В. Хряпченко, що у сучасній доктрині права дефініція «галузі права» є розмитою та знеціненою [197, с. 308].

Огляд різних наукових позицій щодо проблеми поділу права на різні галузі дозволяє виокремити три основних підходи: моністичний (предметний), дуалістичний (традиційний) та плюралістичний.

Моністичний (предметний) підхід вбачав, що основним критерієм поділу системи права на галузі є предмет правового регулювання – реальні суспільні відносини. Такий підхід був визнаний у ході першої наукової дискусії щодо галузевої диференціації права.

В основу дуалістичного підходу виокремлення певної галузі з системи права закладено два критерії, а саме: предмет та метод правового регулювання. Дуалістичний підхід – це результат другої наукової дискусії, яка підсумувала, що саме метод правового регулювання є тим критерієм, який дозволяє об'єктивно обґрунтувати можливість існування певної галузі права. З огляду на минуле можна зауважити, що власне з 60-х рр. ХХ ст. активно почали розвиватися нові галузі права, застосовуватися дефініція «комплексні галузі права», які можуть бути «надгалуззями» або «супергалуззями» [197, с. 310].

Зауважимо, що більшість представників третьої дискусії також вважали дуалістичний підхід об'єктивно правильним, але, разом з тим, виокремлювали і додаткові критерії, які нами були вище визначені.

Фактично до початку ХХІ ст. у правничій науці дуалістичний підхід до галузевої диференціації права вважався загальноприйнятим, а галузь права

узвичаєно тлумачилася як особлива сукупність юридичних норм (значна за кількістю), яка регулює недиференційовані групи суспільних відносин, що має власний специфічний предмет і метод правового регулювання [76, с. 11].

Проте проблеми щодо розширення меж системи права, визнання відокремлених інститутів певними галузями права, можливість існування комплексних галузей права не могли залишатися і надалі поза увагою науковців. Поставала нагальна необхідність у додаткових аргументаціях та пропозиціях для більш чіткого обґрунтування галузевої диференціації права з урахуванням досвіду попередніх дискусій та новітніх ціннісних змін правової дійсності і світоглядних установок соціуму. Відтак ці проблеми стають предметом жвавих наукових дискусій, публікацій, підготовки спеціальних дисертаційних досліджень, в яких пропонуються й обґрунтовуються додаткові критерії до виокремлення самостійних галузей права, що по суті сформували новий підхід до цієї проблеми – плюралістичний.

Вважаємо, що плюралістичний підхід до галузевої диференціації українського права є найбільш сучасно виправданим, позаяк має різні варіації та базується на необхідності пошуку, окрім усталених критеріїв виокремлення самостійних галузей права, також і додаткових, які обумовлюються сучасними трансформаційними змінами як у правовому та суспільному, так і глобальному вимірі.

З огляду на це заслуговує уваги наукова позиція автора діалектичної теорії права О. Ющика, що галузь права формується певною сукупністю норм права, особливості яких визначають самостійний характер певної правової галузі. Предметне окреслення галузі права полягає у нормі права (її диспозиції – санкціонованих суб'єктивних прав і належних юридичних обов'язків), а не в «предметі правового регулювання» – значущості зовнішнього об'єкта, на який зорієнтована норма (суспільні відносини). Звідси саме певна низка вихідних прав, які об'єднані в родову (узагальнену) форму вихідного права, є основою формування окремої галузі права, становлять єдиний предмет галузевої диференціації правової системи. Отже, предмет правничої норми – це єдиний

істинний критерій галузевої диференціації права, позаяк властивий всім без винятку нормам (не існує безпредметної норми), але водночас змінюється від однієї норми до іншої [213, с. 29].

Виходячи із запропонованого підходу, первинним структурним елементом системи права є предмет норми права, тобто її диспозиція (єдність суб'єктивних прав та відповідних юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин). Застосування такого підходу дозволяє зробити принципово нові висновки щодо структури системи права, які змінюють усталену правову картину.

Аналогічної позиції дотримується О. Куракін, що предмет правового регулювання – це суспільні відносини, які об'єктивно вимагають юридичного впливу саме з боку держави, можуть моделюватися та формалізуватися у правовій нормі та перекладені мовою суб'єктивних прав й обов'язків [113, с. 29]. Відповідно, критерієм формування галузі права є родове (узагальнене) вихідне право (трудове, сімейне і т.д.), що об'єднує цілу низку однорідних вихідних прав.

Частково погоджуючись із вченими, вважаємо: родове (узагальнене) вихідне право як сукупність певних вихідних прав (предметів норм права, їх диспозицій, тобто суб'єктивних прав і відповідних юридичних обов'язків) є одним із визначальних критеріїв формування нової галузі права. Прикладом тут може бути: сукупність суб'єктивних вихідних прав членів сім'ї – утворює узагальнене сімейне право; сукупність суб'єктивних вихідних прав пацієнта, медичного працівника та лікаря – утворює узагальнене медичне право; сукупність суб'єктивних вихідних прав військовослужбовця – утворює узагальнене військове право і т.д.

Успішне вирішення наявних наукових дискусій потребує філософського осмислення галузі права як певного явища, його ціннісно-світоглядних координат, які обумовлюють сучасну галузеву диференціацію українського права. Проблему світоглядно-методологічного виміру правового явища досліджували такі вчені як: В. Бігун, І. Бідзюра, С. Бостан, М. Братасюк,

В. Вовк, Т. Гарасимів, Т. Глушко, С. Гусарев, Г. Зіммель, В. Кампо, М. Козюбра, М. Костицький, С. Кравченко, С. Максимов, О. Мережко, О. Микитчик, О. Павлишин, Н. Пархоменко, Ю. Пономаренко, В. Речицький, С. Сливка, О. Тихомиров, В. Шинкарук, М. Slater, С. Gonzalez-Lienres, P. Haggard, С. Vinkers, R. Gregory-Clarke, S. Jelley, Z. Watson, G. Breen, R. Schwarz, W. Steptoe, D. Szostak, S. Halan, D. Fox, J. Silver та ін. Наукові доробки цих авторів дозволили нам сформувати філософське-правове підґрунтя як сукупність світоглядних, концептуальних і методологічних ідей розуміння нових галузей у системі права України.

Філософсько-правовий підхід до наукового пошуку задекларованої проблематики аргументується тим, що в епоху постмодерну загальнотеоретичні дослідження права фактично є неможливими без залучення напрацювань представників філософії, історії, політології, культурології, психології, економіки та інших сфер соціального знання. Слушними у цьому контексті є твердження вчених, що саме завдяки філософії права формуються засади для розвитку правознавства загалом і усіх галузевих юридичних наук зокрема, випрацьовуються загальні напрями, принципи й методи пізнання та перетворення правової реальності [126, с. 16].

На необхідність підвищення категоріального й використання методологічного інструментарію, стандартів та форм різних спеціальних наук у сучасній юриспруденції вказує В. Хряпченко [198]. Дослідником зауважується, що сучасне бачення системи права слід формувати на основі її розуміння як неупорядкованої моделі, проте узгоджених між собою галузей права, інститутів, норм і принципів права, розвиток яких обумовлюється значною низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників. Згідно з його позицією саме така парадигма системи українського права окликатиметься з духом постмодерну й дозволить сконцентруватися на вивченні загальних концептів комплексних галузей права, а не на визначенні їх місця чи ролі в лінійній моделі системи права [198, с. 12].

Предметом значної полеміки у правовому дискурсі є доцільність та можливість існування комплексних галузей права. Йдеться передусім про наукові розвідки в галузевих правових науках, в яких дедалі частіше виокремлення певної групи норм у нову галузь обґрунтовується саме її особливим, характерологічним, комплексним характером. Як зауважують прибічники розгалуженості права, комплексність галузі полягає в тому, що норми не є об'єднані спільним механізмом та режимом правового регулювання, але також відносяться до фундаментальних (первинних, основних, профілюючих) галузей права [140; 147; 182; 203]. Приміром, водне, космічне, медичне, аграрне, освітнє, інформаційне право та інші галузі.

Автори, які відстоюють позицію щодо виокремлення їх у галузі права, подають вагомі та обґрунтовані твердження, виходячи з низки об'єктивних чинників: ускладнення суспільних відносин, необхідність уніфікації національного законодавства у відповідності до міжнародних стандартів, виникнення та розвиток нових суспільних відносин, які вимагають належної нормативної регламентації і т. д.

Критичні зауваження щодо галузевої конструкції права висловлює Н. Саннікова, посилаючись насамперед на те, що у практичній площині вкрай важко визначити чіткі межі серед різних сфер правової реальності. Попри ускладнення суспільних відносин, які обумовлюють появу нових галузей права, на думку дослідниці, надмірне їх подрібнення вочевидь призведе до розмежування правничої науки та значного поглиблення контроверз у доктринальних положеннях. Позиція вченої полягає у тому, що в системі права відсутні комплексні галузі, позаяк норми та інститути більшості галузей мають спільні площини зіткнення, але це не є підставою їх комплексності. Спираючись на таку логіку мислення, можна дійти хибного висновку, що усі міжгалузеві інститути права є комплексними галузями [160, с. 62].

Цілком погоджуємося з дослідницею, що комплексні галузі є перехідним механізмом до внутрішньо узгодженої, недиференційованої та цілком самостійної, сформованої галузі права. Тобто комплексні галузі – це наступне

покоління галузей права, що виникають внаслідок диференціації, фахової спеціалізації та інтеграції правового регулювання певних суспільних відносин. У життєвих реаліях діють комплексні нормативно-правові акти, проте належного обґрунтування комплексній галузі немає, окрім того, наявність галузі у праві цілком нелогічно мотивувати наявністю систематизованого нормативно-правового акта, адже за своєю природою система права відносно законодавчого акту має первинний, визначальний характер.

Згідно з позицією Ю. Оборотова комплексність притаманна: 1) галузям права, які органічно поєднують у собі приватні та публічні інститути; 2) матеріально-правовим галузям права, до структури яких входять процесуально-процедурні інститути; 3) галузям права, які об'єднують інститути, що мають спершу різні предмети правового регулювання, проте – спільну мету та методи правового регулювання, а відтак – недиференційовані функціональні характеристики. Звідси комплексні галузі права вважаються системними нормативними комплексами в архітектоніці права, що визначаються спільною метою і методами правового регулювання доволі різних за своєю соціально-правовою природою суспільних відносин, які виникають та існують у певній сфері соціального буття [2, с. 134].

Правовий дискурс зумовлює нас до безпосереднього дослідження галузевої диференціації права у методологічному аспекті, що органічно злитий із теорією предмета пізнання. Кардинальні зміни соціально-політичної системи українського суспільства природньо відзначилися і на системі права, тому необхідно виробити належну теоретико-методологічну основу, що відповідатиме запитам сьогодення. Традиційно методологію науки певної галузі права розуміють як систему взаємопов'язаних методів, прийомів, способів і принципів пізнання (дослідження) суспільно-правових явищ, які окреслюють закономірності функціонування системи суспільних відносин, що складають предмет певної галузі, а також базуються на вихідній світоглядній ідеї [33, с. 29].

Інтегральним елементом для формування нової галузі права є принципи права, що є опорними нормативно-керівними засадами та імперативними началами, які окреслюють загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Вирішенню нормативно-правових форм розвитку нової галузі права допомагає принцип історизму, еволюція формування яких спирається на історично сформовані (узвичаєні) правові феномени, що характерологічні певній галузі, які закономірно сформувалися у процесі суспільно-історичного розвитку, як відповідь на запити розвитку суспільних відносин індустріальної цивілізації, та розвиваються нині на постмодерному етапі суспільного розвитку у контексті тенденцій глобалізаційних викликів.

Застосування принципу історизму дозволяє простежити неоднорідність (гетерогенність) процесу формування нової галузі права, співвідношення континуїтету та дисконтинуїтету в її розвитку, розглянути особливості кожного етапу еволюції її становлення як окремої галузі, динамічність розвитку взаємозв'язків національної правової практики та досвіду світових правових традицій у конкретній сфері суспільних відносин, а також визначити тенденції формування, які є актуальними та потенційно відіграватимуть значну роль у перспективному розвитку та внесенні якісних змін до змісту, структури та функцій відповідних правових інститутів України. Наприклад, це може стосуватися появи нових гібридних договорів, які регулюються нормами різних галузей права; розвитку біомедицини як особливої категорії новітнього правового регулювання соматичних прав людини, що зумовлені розвитком біології, медицини та технологій; правового унормування електронного урядування, що первинно формувалося як засіб технічної допомоги органам публічної влади, а переросла ця система в сучасну ідеологію публічного адміністрування, що охоплює багатогалузеві відносини демократизації суспільства.

Також історична методологія дозволяє оновити окремі правові інститути, позбавити їх «відмерлих» застарілих норм, які з погляду праксеології права є не

актуальними на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. Доречним прикладом тут може слугувати трудове право. Науковці вже три десятиліття доводять потребу оновлення законодавчої бази, проте все ж архаїстичні норми залишаються, серед них наприклад норми, що стосуються функціонування комісії по трудових спорах (ст. 221 КЗпП) чи норми виробітку для молодих працівників (ст. 193 КЗпП).

Принцип історизму є тісно пов'язаний із елементами прогнозування та моделювання евентуальних, очікуваних чи бажаних змін відповідних інститутів у найкоротшій, найближчій перспективі. Прогностичний метод, який природно виходить із принципу історизму, скерований не тільки на те, щоб виявити тенденції розвитку відповідних галузей права, окреслити бажані моделі та напрями удосконалення їх змісту, мети, функцій тощо, але і сприяти «внутрішньому аудиту» цих галузей із належною екстраполяцією отриманих умовиводів до сфер правотворчої та правозастосовної діяльності.

Безперечно, продуктивне застосування принципу історизму є неможливим без використання щільно пов'язаного з ним принципу об'єктивності. Базисом цього принципу наукового дослідження є розуміння історії як цілісного об'єктивного процесу, що вимагає наукового пізнання. Принцип об'єктивності заперечує упереджений та вибірковий підхід до осмислення явищ, фактів, подій та процесів, некритичність до їх сприйняття та простакуватість наукової інтерпретації; зобов'язує досліджувати реальні явища та події у їх багатогранності, складності та контроверзі з огляду на комплексність позитивних і негативних аспектів незалежно від їх суб'єктивної перцепції та оцінювання [33, с. 31]; дозволяє аналізувати історичний процес як об'єктивно-логічну закономірність.

Принцип об'єктивності передбачає використання такої стратегії дослідження, яка полягає у максимальному обмеженні суб'єктивізму під час оцінювання певних явищ, подій та процесів, що безпосередньо пов'язані із закономірностями та тенденціями еволюції формування нової галузі права,

граничному відстороненні дослідника від ідеологічних нашарувань, упереджень та штампів.

Даний підхід абсолютно узгоджується з визначальною настановою постпозитивістської методології щодо деідеологізації правничої науки загалом та науки окремої галузі права зокрема, позаяк жодна ідеологічна позиція не може запевнити істинності та об'єктивності «в останній інстанції» отриманих результатів наукового дослідження. Цілком очевидно, що у процесі застосування принципу деідеологізації вагомим методологічним джерелом як для розуміння спонтанного (імпульсивного) звичаєво-правового регулювання, так і для цілеспрямованого, нарочитого правового конструювання та розвитку певних галузей українського права також «виступають різні ідеології та соціально-політичні концепції, доктрини й етичні системи, напрацьовані у межах окремих філософсько-правових парадигм» [81, с. 12].

Принцип детермінізму ґрунтується на визнанні об'єктивного факту наявності правових закономірностей у розвитку права загалом та певної галузі права зокрема, оскільки будь-яке правове явище як феномен «детермінується не лише істотними передумовами свого виникнення, але передусім умовами власного функціонування» [112, с. 39]. Принцип детермінізму також враховує те, що розвиток моделі суспільно-правових відносин обумовлений закономірностями історичного розвитку українського соціуму, його менталітетом, традиціями, рівнем економічного розвитку, ступенем правової культури, тому дозволяє аргументувати появу нової галузі права як інституціонального механізму розвитку соціального партнерства [43, с. 89].

Принцип детермінізму дозволяє виявити чинники, які вплинули та відіграють значну роль у формуванні та розвитку конкретних нових галузей права упродовж їх еволюції.

Застосування даного принципу: об'єктивно обґрунтовує наукове осмислення та тлумачення таких аспектів дослідження, як співвідношення та взаємні впливи галузей права та їх інститутів як взаємодію цілого й елементу системи права України; обумовлює розвиток нової галузі права як реалізацію

внутрішнього потенціалу системи права України (у контексті закономірного руху права від можливого до дійсного); доцільність подальшої трансформації національного законодавства з урахуванням позитивізації у галузях права належних правових закономірностей, суспільних уявлень та цінностей тощо [112, с. 39].

Насправді реалізація такої можливості позитивізації насамперед обумовлюється волею та розсудом законодавця, що вказує на слухність умовиводу С. Вишневецької: «принцип детермінізму не означає заперечення стихійності, випадковості, оскільки немає абсолютно детермінованих та цілком стихійних явищ чи процесів: ці начала завжди взаємодіють та поєднуються у тій чи іншій пропорції» [33, с. 34].

Вагомим у процесі розгляду формування нової галузі права є принцип додатковості, відповідно до чого комплексне дослідження слід проводити на двох взаємовиключних (додаткових) підходах, що в сукупності сформують вичерпну інформацію про нову галузь як цілісність правової системи України.

Для формування сучасної галузі права насамперед слід застосовувати формально-юридичний метод, що містить такі процедурні елементи, як: опис правових норм; юридичні ознаки досліджуваного феномена; класифікацію правових понять; визначення їх природи з позиції правничої науки; їх тлумачення у сучасному контексті юридичних теорій [112, с. 39]. Відтак основний акцент у процесі застосування формально-юридичного методу повинен бути сконцентрований на аналізі змісту правових норм, які відображені у відповідних правових інститутах, а також їх наступній науковій інтерпретації. Цей метод дослідження нерозривно вплітається у наявні методи тлумачення юриспруденційних положень, відтак допомагає інтерпретувати зміст належних правових норм у «чистому вигляді», незалежно від інших явищ суспільного буття [33, с. 35].

Водночас не слід обмежуватися застосуванням лише формально-юридичного методу як домінуючого, позаяк розвиток нових галузей права в Україні історично відбувався не лише і завжди у формах позитивного права,

оскільки мав також істотний звичаєво-правовий параметр, значення та роль якого є актуальними і тепер із урахуванням розширення децентралізованих форм та методів правового регулювання певного кола суспільних відносин.

Компаративний (порівняльно-правовий) метод дозволяє виявити особливості розвитку окремих галузей права, їх самобутність та унікальність. Заразом таке порівняння слід здійснювати на макрорівні, позаяк макрорівнем у межах парадигми філософії права є вся нова галузь системи права України, тому таке порівняння доцільно проводити у контексті діахронності. Компаративний метод застосовується у процесі зіставлення концептуальних підходів до визначення конститутивних понять проблематики дослідження з метою напрацювання оптимальної дефінітивної низки категорій, які охоплюють предмет дослідження нових галузей у системі права України.

Разом з тим, актуальним видається застереження окремих вчених щодо механічного запозичення зарубіжного досвіду регулювання конкретних суспільних відносин, позаяк інститути окремої нової галузі права змістовно та структурно є результатом тривалої еволюції саме на території України, які значною мірою відображають особливості її історії, політичної структури, економіки, культурних і побутових звичаїв та традицій тощо.

Застосування компаративного (порівняльно-правового) методу як авторитетної складової сучасної постпозитивістської наукової методології видається оперативним для успішного вирішення завдань формування нових галузей у системі права України, що передбачає використання належної практики правових систем західного типу зі синхронним збереженням правонаступності розвитку цих галузей в Україні.

Соціолого-юридичний метод дозволяє ґрунтовно зосередитися на розгляді суспільних передумов та умов формування й поступової зміни правових інститутів нової галузі права, а також на дослідженні насамперед соціальних причин та особливостей їх позитивації у національному законодавстві. Важливим аспектом для правничої науки є: з'ясування реального суспільного змісту, соціальної обумовленості інтересів суб'єктів

правовідносин, втілених у відповідних актах позитивного права [140, с. 9]; дослідження відношення самих людей – учасників суспільних відносин, до тих правових регуляторів, які вноормовують усталені форми упорядкування відносин, що склалися довкола певної галузі права. Це дозволяє сформулювати бачення певної галузі права не лише як позитивізованого інституту в актах національного законодавства, але як суспільних відносин, що складають «живу», реальну галузь права як в об'єктивному, так і суб'єктивному її вимірі [112, с. 40].

Системний підхід дозволяє виокремити світоглядні аспекти даної проблематики як з позиції загальної теорії та філософії права, так і прикладних, галузевих правничих наук. Даний підхід відіграє вкрай важливу роль у методологічній постановці проблеми дослідження, позаяк системність є визначальною особливістю права, що нами розглядається як унікальна соціальна нормативно-ціннісна система, що дозволяє розкрити сутність нової галузі права та її конститутивні ознаки. Вбачається, що застосування в епістемології права системного підходу є доцільним та обґрунтованим, позаяк завдяки йому у постпозитивістській методології сформована певна наукова традиція. Система права як світоглядна проблема та складна правова конструкція є результатом застосування системного підходу не на рівні загальної теорії та філософії права, але і галузевого права зокрема [103, с. 181].

Звідси комплексне застосування філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідницького пошуку і наукового аналізу формування нової галузі права дозволяє досягти ефективного інтегративного розуміння самого предмета нової галузі права. Одночасно використання постпозитивістської наукової методології передбачає природне поєднання у ній системи взаємообумовлених традиційних і нових світоглядних методологічних принципів і конкретних методів пізнання.

Отже, історичний екскурс у наукові дискусії щодо системи права та її галузевої диференціації, розгляд сучасних наукових розвідок із проблем галузеутворення і тенденцій подальшого неминучого зростання нових

самостійних галузей у системі українського права дає можливість висновувати про те, що сутність та особливості нових галузей права, їх місце в категоріальному механізмі загальнотеоретичної юриспруденції і надалі є плацдармом для креативно-наукових помислів правників. Заповнити наявні прогалини чи нівелювати певні суперечності щодо проблем галузевої диференціації українського права зможе лише напрацьований (вченими всіх галузей права) єдиний узгоджений юридичний підхід до визначальних критеріїв формування нових галузей права, який враховуватиме ціннісну переорієнтацію сучасного українського права та запити соціуму, який має цілком нові світоглядні установки. Вважається, що найбільш близьким до вирішення проблеми є плюралістичний підхід до сучасного поділу системи права на галузі права та консеквентного продовження цього процесу у майбутньому.

Сучасна правова література вказує на особливу та доволі складну форму нової галузі права, зокрема: наявність запитів соціуму та публічного регулювання незалежних прав певної сфери діяльності; наявність або необхідність належної юридичної бази, спеціальних, конкретних джерел права, що відображають специфіку нової галузі права; наявність методів регулювання спеціальних прав; існування окремої концепції та категорії, що є характерологічною лише для цієї галузі права та ін.

На основі розгляду правового дискурсу сформовано такі умовиводи для наступних етапів розробки нашої проблеми: родове (узагальнене) вихідне право як сукупність певних вихідних прав (предметів норм права, їх диспозицій, тобто суб'єктивних прав і відповідних юридичних обов'язків) є одним із визначальних критеріїв формування нової галузі права; комплексні галузі є перехідним механізмом до внутрішньо узгодженої, недиференційованої та цілком самостійної, сформованої галузі права; комплексні галузі – це наступне покоління галузей права, що виникають внаслідок диференціації, фахової спеціалізації та інтеграції правового регулювання певних суспільних відносин.

Отже, проблеми формування та виокремлення нових галузей права нині є вкрай актуальними, і, очевидно, що дискусії про конкретну нову галузь права, її місце в системі українського права, а також критерії поділу права на галузі будуть тривалим предметом наукового обговорення. Це обумовлено тим, що більшість правових норм можуть претендувати на їх визнання як окремої галузі права, а це безпосередньо позитивно вплине на механізм правового регулювання загалом.

1.2. Філософсько-правова парадигма осмислення галузей у системі права України

Сучасний поступ України засвідчує про наявність низки нагальних проблем, що безпосередньо стосуються перспектив розвитку як суспільного, так і державного ладу, зокрема правової системи. З огляду на демократичну трансформацію українського суспільства ефективність правової системи залежить від розробленості її світоглядно-методологічних засад. Тривалість, анемічність та нелогічність проведення правових реформ, які зорієнтовані на максимальну імплементацію в національну правову систему загальнолюдських та європейських правових цінностей, недостатність волі вищого ешелону влади, певна інертність доктринального мислення перешкоджають у виробленні механізму правового регулювання нових галузей права та досягненні належного рівня їх дієвості.

Успішне вирішення контроверз правового розвитку вимагає нової філософії правової реформи, визначення її ціннісно-світоглядних особливостей, які зумовлюють та пронизують всі аспекти нових галузей системи України. Вважаємо: нові галузі українського права повинні мати належне філософсько-правове підґрунтя, що концентрує в собі сукупність світоглядних, концептуальних і методологічних ідей, цінностей, принципів, практичних настанов, раціонального та позараціонального. Філософське осмислення певних соціально-правових феноменів (явищ) завше мало істотну

значимість не лише для теорії, але й суспільної практики. Насамперед це стосується тих критичних моментів, коли суперечлива дійсність затребує високого ступеня теоретико-світоглядного осмислення сутності процесів, які відбуваються, розумної їх оцінки.

У цьому контексті заслуговують уваги міркування німецького філософа Г. Зіммеля про те, що будь-яка метода дослідження визначається двома граничними межами, в яких розумові процеси з реальної (конкретної) форми переходять у філософську. Гіпотези пізнання як аксіоми кожної особливої форми спрямовують її виклад та досвід у значну принципову науку, ціллю якої є мислити без припущення, в якій кожен крок ґрунтується на доказі, а відтак без припущень об'єктивної та методичної природи. Натомість філософія допускає ці припущення та досліджує їх і не зупиняє свій рух на цьому шляху. Вона остання інстанція на шляху пізнання, де питання до невідомого та відповідь на нього досягає кожного, позаяк ніколи не зоставляє буття у стані процесу пізнання. Початок філософської сфери тут постає як нижня межа точного, а кінець є там, де фрагментарні смисли позитивного знання виступають замкненими поняттями в системі світу та доповнюють його загальну картину. Коли історія наук фактично демонструє філософський вид пізнання як базовий, як певну систему узагальнюючих понять, отриманих із ототожнення конгеніальних явищ, то однак завжди залишається місце для розгляду окремих проблем. Це процес вкрай необхідний для оцінювання явищ та об'єктів загального контексту інтелектуального життя, на які зазвичай немає точної відповіді (у нашому випадку йдеться про надання світоглядної оцінки новим галузям права – *прим. П. Б.*). Вірогідно, що навіть сформована емпірична філософія як певна інтерпретація суб'єктивного репрезентує сучасність та є завершенням процесу абсолютно механічного відтворення явищ [83, с. 6].

Отже, за своїм основним значенням філософія виконує роль світогляду та дає концептуальний вираз людського світовідношення (світовідчуття, світосприймання і світорозуміння), відношення мислення та буття, духовного й матеріального. Предмет філософії окреслює спектр загальнозначущих проблем,

які турбують людство у конкретно-історичних умовах суспільного буття та вимагають свого з'ясування й обґрунтованого вирішення. У межах предмета правничої науки коло питань, які потребують філософського осмислення та обґрунтування, доволі широкий: від філософії міжнародного тероризму до філософії нових галузей права як акмеології сучасної системи права.

Так, згідно з позицією О. Тихомирова філософія правничої науки – це напрям філософсько-правових досліджень, предметом яких є осмислення шляхом застосування філософських засобів плюралізму форм буття (функціонування), архітектоніки та інтерпретацій юридичної науки. Так, філософія правничої науки – це розуміння юридичної науки у різних контекстах: наукознавчому, світоглядному, релігійному, соціологічному, психологічному тощо, проте за допомогою філософських модусів, що власне різнить від суто наукознавчого підходу до правничої науки [180, с. 1000].

Вчений С. Максимов визначає філософію права як вчення про природу та засади права, завдання якої полягає у філософському осмисленні (рефлексії) права. Така дефініція передбачає розуміння права не лише як системи норм, що забезпечується владним примусом, але як спосіб (модус) людського буття, багатогранна реальність із власною архітектонікою та логікою розвитку (правова дійсність) та сприяє поглибленому осмисленню квінтесенції права, його обґрунтуванню, а також критичному оцінюванню правового мислення й правових норм. На думку вченого, філософія права є комплексною інтегративною дисципліною, яка розвивається на межі філософії та правознавства та досліджує право в контексті філософської методології [123, с. 927]. Предмет філософії права ґрунтується на триєдності онтологічних (буттєвих), гносеологічних (пізнавальних) й аксіологічних (ціннісних) засад [27, с. 5].

Філософія права диференціюється і на галузевому рівні, зокрема В. Речицький виокремлює філософію конституційного права. Вчений під останньою розуміє систему основоположних ідей про зародження, становлення

й функціональне призначення галузі конституційного права та конституціоналізму загалом [155, с. 905].

Філософія цивільного права, на думку О. Ткаченка, є сферою рефлексивної та продуктивної активності цивілістичного мислення, спрямованістю і змістом якого є осмислення конститутивних проблем приватного права, яке в аспекті його предметності й методології репрезентується самостійною інтелектуальною дійсністю, що оперує з власним, особливим та неповторним образом світу. Зважаючи на те, що цивілістичне мислення є не лише унікальним світоглядом, однак і своєрідною реальністю, можна висновувати про наявність у ньому парадигмальних особливостей. Цивілістична парадигма являє собою інституціональну модель цивільного права, що структурована з огляду на потреби репрезентації її як новітньої (посткласичної та постметафізичної) раціональності [183, с. 995].

У межах цього рівня філософсько-правового дискурсу заслуговує на увагу позиція Ю. Пономаренка щодо виокремлення філософії кримінального права. Так, дослідник стверджує: це особлива сфера теоретичного пізнання, що одночасно належить до філософії та правознавства, у межах якого досліджуються смисл, підстави і походження кримінального права в цілому та його визначальних інститутів – злочину й покарання зокрема, а також соціальна цінність, роль у житті соціуму та кожної людини [152, с. 914].

Вченими виокремлюється і філософія міжнародного права, що розуміється як галузь філософії права, що досліджує філософські проблеми, які стосуються міжнародного права, його природи, ідентичності, сутності, природи та функціонування у світі, певному суспільстві та історії людства загалом. Водночас філософія міжнародного права досліджує фактори, які сприяють міжнародному правопорядку, та ідеї й цінності, що є його фундаментом. У межах філософії міжнародного права розвивається його гносеологія (теорія пізнання цього права) та аксіологія (яким цінностям воно повинно слідувати). Серед цінностей та цілей сучасного міжнародного права є насамперед гідність

людини, мир, міжнародна справедливість, міжнародна безпека та міжнародне співробітництво [128, с. 912].

Звідси філософське осмислення певної галузі права – це складна, методологічно зумовлена проблема, успішне вирішення якої можливе лише за умови правильного вибору світоглядно-методологічного інструментарію, який зможе ґрунтовно розкрити конститутивні особливості нової галузі права як багатоаспектного філософсько-правового явища. Філософія нової галузі права – це напрям філософсько-правової рефлексії, у межах якої осмислюється феномен галузі права в найбільш утаємнених, смислових вимірах її буття, а також світоглядних і методологічних аспектах. Цей вектор філософії права передбачає сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань, які формують цілісне уявлення про граничні засади нової галузі права та її ціннісно-сміслові особливості. Філософія нової галузі права намагається осмислити не суще, а належне (уявлення і смисли), розкриває нову галузь права такою, якою вона повинна бути з позиції світоглядно-методологічних ідеалів, насамперед невідчужуваних прав людини, верховенства права, демократичної держави, громадянського суспільства тощо.

Проблемне поле філософсько-правової парадигми нової галузі права зумовлене суперечливим і складним характером як національного, так і світового правового розвитку та правового прогресу. Опротестовуючи революційні методи трансформації правової дійсності, філософія нової галузі розглядає пріоритет еволюційних змін насамперед у правовій культурі та правосвідомості, а пізніше у правотворенні. Світоглядно-методологічний вимір філософсько-правової парадигми, з одного боку, визначає та пронизує ідеологію, цілі, принципи і функції прогресивних правових змін, природно впливає на ефективність, технологію, стратегію й тактику ефективного перевлаштування права, а з іншого, – окреслює філософсько-правові засади дослідження природи нової галузі права, є складовою методології її наукового опрацювання.

Упродовж тривалого часу серед юриспрудентів ведеться поживлена дискусія стосовно поняття та значимості комплексних галузей права, що розвиваються у межах більш фундаментальних розвідок про систему сучасного права та її галузеву диференціацію. Зазвичай дискусія щодо визнання нової галузі сучасного українського права ведеться довкола абсолютно метафізичного питання: як можна і з якими об'єктами галузями помістити таку галузь в установленій традиційній системі права. Зокрема, складно вирішити проблему тоді, коли йдеться про новітні галузі права, які публічно обґрунтовані на науковому рівні за результатами успішних дисертаційних досліджень (приміром, військове право, енергетичне право, ювенальне право, гендерне право, міграційне право та ін.).

Підставою такого полемічного питання є те, що більшість науковців радянського періоду намагалися відобразити систему права певною геометричною фігурою (зазвичай трикутником). Основою такої моделі системи права переважно було конституційне (державне) право як фундаментальна галузь права, на якій ґрунтувалися адміністративне, кримінальне, трудове та цивільне право як основні (конститутивні) галузі. На базисі останніх дозволялося формувати вторинні галузі права (приміром, процесуальні та інші галузі права) [198, с. 12]. Слід зауважити, що і сьогодні «геометричний підхід» розуміння моделі системи права в українській юриспруденції є найбільш підтриманим як науковцями, так і практиками.

Відмінність між радянською «трикутною» моделлю права та системою сучасного права України полягає в тому, що замість 10-12 похідних галузей цей трикутник сьогодні дедалі збільшується та вміщує вже понад тридцять вторинних галузей національного права. Це вказує на те, що світоглядно-ціннісні зміни соціуму, а відтак поява нових правовідносин затребують якісних змін в архітектоніці системи права України.

Окреслений нами підхід до побудови системи права розвинувся у межах неонормативістської концепції праворозуміння, що визначає право як систему загальноприйнятих, де-юре визначених, встановлених й охоронюваних

державою норм, які виражають міру свободи та справедливості, досягнуті певним суспільством, і слугує для врегулювання суспільних відносин [107, с. 167]. Право розуміється як єдине ціле, основою чого є чітко впорядковані та узгоджені нормативні приписи, що монолітні поміж собою та ієрархічно інтегровані у певні структурні інститути, тому взаємоузгодженість права є його невіддільною особливістю [81, с. 16].

З позиції такого класичного підходу бачення системи права як певної ідеальної геометричної фігури вкрай важко аргументувати формування нових галузей українського права, що можуть існувати об'єктивно, однак де-факто не можуть належати до обраної моделі системи права. Проте галузь права як унормовувач відносин мусить існувати, бо в разі її відсутності формуються тіньові норми, що деформує всю сутність правового регулювання. Тому основою нашого дисертаційного дослідження є нетрадиційний (нелінійний) підхід до осмислення системи права, який дає змогу обґрунтовувати закономірні та постійні процеси формування цілої низки нових галузей українського права, їх інтегровану природу та комплексний характер, а також окреслити квінтесенцію та ознаки цих елементів сучасної правової дійсності як різомного феномена.

Відхід від класичного тлумачення структури сучасного права ґрунтується на особливій (нетрадиційній) філософсько-правовій парадигмі новітнього праворозуміння – ціннісно-нормативному праворозумінні доби постмодернізму. Саме у контексті постмодернізму та у межах ціннісно-нормативного праворозуміння Ю. Оборотов пропонує цілком інший підхід до тлумачення правової дійсності як різомного середовища, що характеризується іманентним креативним потенціалом самоорганізації. Згідно з позицією вченого перспективно аналізувати право як цілісність у контексті дефініції різомі, яка власне визначає позаструктурний та нелінійний модус організації цілісності [103, с. 15–16]. Таке бачення вченого у нових вимірах осмислити буття сучасної правової реальності приводить до формування та застосування понять, які сьогодні не входять у категоріальний апарат юриспруденції.

З огляду на це нині потребує уваги правників дефініція «різома», яка була запозичена з ботаніки та набула популярності у сучасній науці внаслідок опублікування дослідницької праці «Rizome» двох знаних філософів-постмодерністів Ж. Делезу та Ф. Гваттарі [218]. Відтак у філософії постмодерну класично порівнюється «різома» з деревом як два різні способи мислення: перше – це велика кількість безсистемно переплетених відростків чи пагонів, які ростуть у різних напрямках і не мають єдиного кореня, певного сполучного осереддя; друге – ієрархічно-системне, монолітне та передбачуване [218].

Звідси різомна модель системи права опротестовує лінійну організацію правового простору, яка не допускає хаосу та не сприймає його поступів у формуванні правової матерії. Нелінійні процеси розвитку (які за певних внутрішніх чи зовнішніх змін можуть принципово змінити систему внаслідок формування нових стійких інститутів), а також нерівноважні системи досліджуються у межах наукового напрямку «синергетика». Саме поняття «нелінійність» є конститутивною ознакою синергетики правосвідомості як відносно нового напрямку наукових розвідок природи права у сучасній філософській юриспруденції, на базисі якого формується парадигма правової нелінійності. У синергетиці права нелінійність визначає можливість нормативно несподіваних (проте досить прогнозованих, передбачених) оперативних і швидких змін напрямів розвитку актуального та неактуального нормотворення, їх багатоваріантність, плюралізм регулятивного розгортання, механічного вибору з них як визначального у межах певного, нормативно детермінованого контексту регулятивних можливостей чинного національного законодавства [50, с. 15].

У різомній моделі системи права насправді важко побачити певну «системність» у невпорядкованому розгалуженні галузей права, які не тільки не мають чітко вираженої основи, але доволі часто є тісно взаємопов'язані. Проте, з іншого боку, кожна система зобов'язана створити такий реляційний субстрат, який визначатиме структуру її елементів. Наявність такого субстрату, на нашу думку, є обов'язковою умовою буття правової системи. Разом з тим, субстрат

повинен містити всі елементи, навіть тоді, коли такий елемент є одним. Як зауважує В. Хряпченко, «система права має форму мичкуватого кореня рослини, саме такі неупорядковані «галузі-корінці» права виступають її релятивним субстратом» [198, с. 13]. У процесі моделювання правової дійсності як різноманітного середовища нинішня система українського права не може розглядатися як центрована система, в якій всі взаємовідношення між певними елементами аналізуються в контексті вимірів особливого елемента – осередку чи центру (які виступають не лише елементом системи, однак і виступають взаємозв'язком між усіма іншими елементами). Відтак відсутність осередку чи центру у таких системах призводить до розпаду системи загалом.

Доцільно зауважити, що при мичкуватій кореневій системі у рослин основний корінь росте доволі недовго та стає невагомим серед безлічі побічних коренів, які відростають горсткою від підземної частини стебла. За аналогічним принципом у процесі розвитку сучасного українського права та формування нових автономних галузей права його основні галузі, що раніше були фактично єдиними складовими системи права, поступово почали втрачати свій привілейований статус, хоч й зостаються авансовими (первинними) у темпоральному контексті щодо інших галузей права. З огляду на значне зростання нормативного базису для нових галузей українського права основні галузі права вже вкрай важко розгледіти посеред інших «галузей-корінців».

Разом з тим, система сучасного права, не будучи вже центрованою системою, все-таки має певну кореневу основу, від якої започатковуються більшість галузей права. Власне кореневою основою, на якій формуються нові галузі права, є конституційне право. Так, вчений М. Орзіх відзначає, що фундаментальність конституційного права полягає у наступному: по-перше, конституційні приписи охороняють та регулюють конститутивні суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації державної та публічно-самоврядної влади та їх відносин із громадянським суспільством; по-друге, норми конституційного права утверджують базиси юридичної організації держави та її відносини з індивідумом у різних цивільних станах, містять

конститутивні принципи права, які пізніше конкретизуються у принципах всіх галузей права і набувають нормативно-регулятивної й юрисдикційної значимості, а також тенденційною властивістю конституційно-правових відносин є їх «домішування» до відносин «іногородної» галузевої приналежності; по-третє, конституційне право здійснює інтегративну функцію щодо інших галузей права, які власне не інтегрують, а диференціюють правовий базис; по-четверте, конституційне право не може обмежуватися власною нормативною підосною, позаяк органічно включає конституційну практику не лише як державно-правовий досвід вищого рівня, однак і як індикатор законності та конституційності правової практики на всіх рівнях правотворчої та правозастосовної діяльності [168, с. 58].

Надаючи галузі конституційного права ролі кореневої основи системи сучасного українського права, зокрема часове лідерство за головними (трьома матеріальними і трьома процесуальними) галузями права, «галузі-корінці» права незалежно від місця їх відокремлення вважатимуться комплексними утвореннями. Відмова від виокремлення інших різновидів галузей права одразу дозволяє елімінувати дискусію стосовно того, чи є певна галузь права спеціальною чи профільною, вторинною чи похідною або ж якою-небудь іншою, та сконцентрувати увагу на її особливості – «комплексності».

«Комплексність» щодо галузі права у межах різномної моделі системи права засвідчує не про перехідний стан певного інституту чи підгалузі права у процесі їх формування як галузі права, а відображає багатоаспектність (складність) галузевого правового режиму такої галузі відносно правових режимів основних галузей права. Визначальною ознакою комплексних галузей права є те, що до їх предмета входить регулювання кола суспільних відносин, які виокремилися з різних основних галузей права і характеризуються власною специфікою, яка і зумовлює їх автономність.

Зауважимо, що комплексна галузь права є ні «супергалуззю», ні «надгалуззю», адже на будь-якому етапі свого розвитку може розгалузжитися на кілька нових галузей права, частково запозичити щось в іншій галузі чи

повністю приєднатися до неї, або взагалі призупинити свій розвиток. Переплетення галузей права поміж собою є своєрідним процесом використання одних і тих же інститутів права різними галузями.

У контексті різномної моделі системи права під комплексною (ноюю) галуззю права розуміється сукупність правових норм і принципів, що регулюють як приватноправові, так і публічно-правові відносини, які фактично неможливо регламентувати однією з базових (профільних) галузей права [51, с. 11]. Приміром, визначальною особливістю концепції господарського права є те, що ця комплексна галузь права фокусується на поєднанні приватних і публічних інтересів [84, с. 7].

Під комплексними галузями права вченими здебільшого розуміються ті галузі права, які органічно поєднують у собі приватні і публічні інститути, які мають різні предмети правового регулювання, проте спільну мету та методи правового регулювання, себто однорідні функціональні характеристики. Приміром, такою комплексною галуззю права є гендерне право, що на сучасній стадії свого формування складається з інститутів права (як приватних, так і публічних), запозичених із інших галузей права та при невагомій кількості «власних» галузевих інститутів права [4, с. 379–380].

З огляду на певні спільні особливості різних галузей права також відбуваються і процеси утворення «міжгалузевих» інститутів права, що формуються на основі нормативної складової кількох галузей права. Приміром, такі міжгалузеві інститути в структурі військового права, як військово-гуманітарне право, військово-соціальне право, військово-адміністративне право, військово-господарське право, військово-кримінальне право, сформувалися тоді, коли військове право переплелось з соціальним правом, адміністративним правом, кримінальним правом, господарським правом та гуманітарним правом відповідно [18, с. 17].

Ознаками комплексності у правовому регулюванні визначаються також і матеріально-правові галузі права, в осередді структури яких є процесуально-процедурні інститути [198, с. 14]. Взірцем такої комплексної галузі права у

системі українського права є галузь судового права, на доцільності формування якої упродовж тривалого часу акцентує ціла когорта як правників-теоретиків, так і юристів-практиків. Згідно з позицією вчених судове право як галузь права є сукупністю нормативно-правових актів, які врегульовують: по-перше, суспільні відносини щодо організації та діяльності судової влади, судоустрою, судочинства, окреслюють їх роль та місце в державі й суспільстві; по-друге, визначальні засади, порядок підбору та розміщення суддів, їх професійну виучку та перепідготовку; по-третє, суддівське самоврядування та його взаємодію і взаємовідношення з іншими державними органами, громадськими інституціями, а також окремими громадянами. Судове право окреслює конститутивні засади взаємодіяння органів судової влади з різними міжнародними судами, зокрема судовими органами Європи та світу [13, с. 20].

Цікавим прикладом такої комплексної галузі права є трудове право, в основу якого входять як матеріальні норми, так і процедурно-організаційні та процесуальні норми права, що покликані регламентувати діяльність органів із вирішення трудових спорів. Низка українських вчених вказують на існування вагомих чинників, які обумовлюють формування трудового процесуального права як самостійної галузі в системі українського права [170, с. 43]. Вважаємо, що таке твердження Р. Скіпенко є актуальним і для конституційно-процесуального права як самостійної галузі процесуального права. У межах різомної моделі системи права також аргументується відокремлення окремого «корінця» від належної матеріальної «галузі-кореня» й досягненням таким «корінцем» масштабу нових «галузей-коренів».

Різомна модель як альтернатива лінійній системі сучасного українського права дозволяє елімінувати питання про місце певної нової галузі права серед основних галузей права. У межах різомної моделі системи права можемо відзначити тривалий та делікатний характер формування нової галузі з підгалузі чи інституту іншої галузі (тобто поступове дозрівання корінця) або гінке розщеплення наявної галузі на нові «галузі-корені». Так, за першим модусом відбулося становлення митного права, що упродовж значного періоду часу

розглядалося як підгалузь чи інститут адміністративного права [90, с. 3]. Також й інформаційне право пройшло трансформацію від міжгалузевого в окрему комплексну галузь права, нині аналогічним шляхом розвиваються такі його інститути права, як бібліотечне право, архівне право, освітнє право тощо [49, с. 17].

Як приклад комплексної галузі в системі українського права, що пройшла процес частинного зростання з іншими галузями права, є природноресурсове право, яке сформувалося у 80-х рр. ХХ ст. і вже у середині 1990 рр. трансформувалося в таку комплексну галузь права, як екологічне, позаяк остання згодом інтегрувала в себе природноресурсові відносини. Згідно з позицією І. Каракаша сьогодні в українській правовій системі існує дві самостійні галузі права – природноресурсове право та екологічне право [87].

За результатами проведеного аналізу з'ясовано, що філософське осмислення певної галузі права – це складна, методологічно зумовлена проблема, успішне вирішення якої можливе лише за умови правильного вибору світоглядно-методологічного інструментарію, який зможе ґрунтовно розкрити конститутивні особливості нової галузі права як багатоаспектного філософсько-правового явища. Філософія нової галузі права – це напрям філософсько-правової рефлексії, у межах якої осмислюється феномен галузі права в найбільш утаємничених, смислових вимірах її буття, а також світоглядних і методологічних аспектах. Цей вектор філософії права передбачає сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань, які формують цілісне уявлення про граничні засади нової галузі права та її ціннісно-сміслові особливості. Філософ нової галузі права намагається осмислити не суще, а належне (уявлення і смисли), розкриває нову галузь права такою, якою вона повинна бути з позиції світоглядно-методологічних ідеалів, насамперед невідчужуваних прав людини, верховенства права, демократичної держави, громадянського суспільства тощо.

Проблемне поле філософсько-правової парадигми нової галузі права зумовлене суперечливим і складним характером як національного, так і

світового правового розвитку та правового прогресу. Опротестовуючи революційні методи трансформації правової дійсності, філософія нової галузі розглядає пріоритет еволюційних змін насамперед у правовій культурі та правосвідомості, а пізніше у правотворенні. Світоглядно-методологічний вимір філософсько-правової парадигми, з одного боку, визначає та пронизує ідеологію, цілі, принципи і функції прогресивних правових змін, природно впливає на ефективність, технологію, стратегію й тактику ефективного перевлаштування права, а з іншого, – окреслює філософсько-правові засади дослідження природи нової галузі права, є складовою методології її наукового опрацювання.

Провівши паралелі системи сучасного українського права, значну частину якого складають саме нові (комплексні) галузі права, з таким особливим біологічним феноменом, як «різома», доведено, що вона є найбільш ефективним способом застосування сучасної (неокласичної та посткласичної) філософської методології щодо обраної проблематики. Характерними особливостями такої методології в епоху постмодерну є визнання потенційності та доцільності застосування різних дослідницьких парадигм, підходів, методів і методик, категоріального апарату та інструментарію неюридичних (філософських, гуманітарних, природничих і фізико-математичних) наук.

Окрім того, такий підхід відображує фундаментальну для епохи постмодерну установку на презумпцію нівелювання сакраментальних уявлень про систему права та його архітекtonіку як ідеального, стабільного або фактично незмінного, ієрархічного та централізованого феномена. Застосування різомної парадигми сприяє не лише вирішенню дискусійного питання щодо наявності чи відсутності нових (комплексних) галузей права, але дозволяє формувати концептуальні засади формування та функціонування системи права України у формі нелінійної організації.

1.3. Сутність та ознаки галузі права: світоглядні концепти

Правова система є екзистенціальним уособленням різних правових явищ, які з метою зручності та систематизації представлені єдністю її елементів, що в сукупності відображає не елементарну множину юридичних феноменів, а їх місце та значення, функціональні зв'язки між окремими елементами та у межах всієї правової системи. Серед таких елементів визначальне місце посідає галузь права, яка фактично є найбільш складним утворенням у системі права. Тому важливо визначити чинники, які сприяють еволюції, перетрансформуванню підгалузі права в окрему самостійну галузь права. Йдеться не лише про розмежування категорії у класичному її тлумаченні, а про перетрансформування, поступовий, еволюційний перехід одного явища до якісно нового за своєю природою феномена (категорії). Слід зауважити, що відповідний «перехід» відбувається від поняття, яке знаходиться на нижчому рівні системи права, до категорії, що посідає найвищий ступінь в ієрархії інтегративних елементів (складових) правової системи. Такий процес свідчить про трансформації якісного характеру, яких зазнає конкретний нормативно-правовий масив. Вважаємо, що закріплення нової галузі права пов'язане насамперед із процесами її визнання на доктринальному рівні, а також виокремленням особливих методів та наявністю відокремленої законодавчої бази.

Попри плюралізм наукових позицій щодо диференціації українського права на галузі, більшість дослідників надає пріоритетного значення таким критеріям, як предмет і метод правового регулювання. Результативність дослідження системних явищ правової реальності, серед яких і система права, залежить насамперед від ґрунтовного розуміння його складових та елементів. Уявляється, що першою перепорою у процесі всебічного вивчення методів правового регулювання є аксіоматична перцепція того, що їх існує лише два – імперативний та диспозитивний. Тут слід розуміти: основою виступає спосіб викладу владного припису в диспозиції правової норми. Проте метод правового

регулювання є значно змістовнішою категорією: норма права – це лише інструмент правового регулювання, а способів користування ним може бути доволі багато [117, с. 4].

Диференціація права на галузі, попри низку дискусійних положень, має певну цінність, що полягає у типізованому відображенні домінант відповідного та чинного нормативно-правового базису, можливості його реалізації, а також передбачає належний науковий доробок [161, с. 62]. Водночас абсолютизація об'єктивного існування системи права не має відповідного підґрунтя, позаяк константний, нерукотворний характер досліджуваного явища правової реальності повинен би сам собою нівелювати будь-які підстави для дискусій щодо її архітекτονіки, змісту та виокремлення нових галузей чи інститутів права.

У другій половині ХХ ст. в юриспруденції домінувала ідея щодо об'єктивного характеру галузевої структури системи права, однак і суб'єктивні підходи до розгляду даної проблематики також жваво дискутувалися. Так, В. Райхер зауважував, що система права являє собою наукову конструкцію і належить до кваліфікаційних структур, які систематизують явища природи або суспільства, показують взаємозв'язок цих явищ, їх типи та різновиди. Самим вченим було обґрунтовано існування різних варіацій системи права [161, с. 62].

У сучасній правознавчій науці загальноприйнятою вважається дефініція галузі права як об'єктивно сформованої у межах єдиної системи права відокремленої групи правових інститутів і норм, що врегульовують гомогенні суспільні відносини на основі константних принципів та особливого профілюючого методу, внаслідок яких вони набувають певної самостійності, стабільності та автономності функціонування.

Галузь правових норм не формується шляхом волевиявлення, а виникає з огляду на об'єктивні причини – соціальні та практичні запити соціуму. Кожній галузі як складовій частині нормативно-правової системи українського права притаманні загальні (загальноправові), особливі (субстанціональні) та одиничні

(індивідуальні) ознаки, які обумовлені особливостями, предметом та методом правового регулювання.

Відтак галузь права є феноменом системи українського права, її визначальною складовою, організаційно відокремленою та невід'ємною гілкою (частиною) загального правового масиву, що є чинним і діє в державі, це уніфікований елемент системи права, який відображає її сутність на конкретному історичному етапі розвитку та виділяється загальноправовими, субстанціональними та індивідуальними особливостями, метою якого є на консеквентному відокремленому рівні врегульовувати певну сферу суспільних відносин [74, с. 15].

Дослідження нової галузі права як вияву нормативності сучасного українського права, її сутності та ознак становить грандіозний інтерес у постмодерній правовій науці, що обумовлений зміною світоглядних установок українського соціуму та ціннісними орієнтаціями національного законодавства. Важливим є аналіз нової галузі права як правового феномена, внаслідок чого сформувалися постулати, які напрацьовувалися упродовж існування самого права, підпорядковувалися тенденціям і закономірностям його розвитку та поступово комплектували в собі особливості, що природно характеризують право.

Дослідницею Р. Дудник право розуміється як базований на соціально значущих та загальнообов'язкових нормах комунікативний порядок відносин, суб'єкти якого взаємодіють шляхом реалізації особистих прав й обов'язків [56, с. 9]. Звідси галузь права є комплексом правил (норм) поведінки, які формально закріплюють права й обов'язки суб'єктів суспільних відносин.

Як нами зауважувалося, інституційним елементом системи українського права є галузь права, що повинна об'єктивувати відповідну якість права з його кількісними особливостями, та правовий інститут, базований на правових нормах, що своїм комплексним характером окреслюють право як нормативне утворення. Йдеться насамперед про гомогенізований комплекс, монолітну сукупність правових норм, які ідентифікуються у системі українського права

внаслідок власної правової природи, а також характерологічних лише їм чинників. До таких зовнішніх чинників відносяться суспільні відносини, що безпосередньо залежать від активного впливу правових норм. Поєднання в інституційності соціальних і спеціальних ознак права зумовлює виокремлення у його системі галузей [79, с. 20].

Галузь права у правовому дискурсі тлумачиться як найбільший, відносно відокремлений підрозділ системи права, що користується правовими нормами, які врегульовують конкретну, чітко відмежовану сферу суспільних відносин, і здебільшого вимагає особливих засобів правового регулювання [185, с. 464]. Приміром, правові норми, які врегульовують трудові відносини та визначають права й обов'язки працівників, є предметом трудового права, натомість правові норми, які забезпечують порядок збору та розподілу коштів, – це фінансове право.

Нову галузь права слід осмислювати не лише в широкому, але і у вузькому контексті, як комплекс правових норм, що регулюють гомогенні (однорідні) відносини за допомогою окремого методу правового регулювання задля досягнення реальної соціальної мети [56, с. 10].

Вчений В. Кравчук зауважує, що правовий простір є сукупністю правових норм, які існують та функціонують у межах держави та є взаємоузгодженими між собою. Під цим умовиводом автор розуміє «правовий простір» як систему права, що є історично створеною та об'єктивно зумовленою внутрішньою структурою права, яка представляє єдність та взаємоузгодженість правових норм, об'єднаних у відносно самостійних елементах системи права: галузях, підгалузях та інститутах права [100, с. 28].

У цьому контексті слід відзначити взаємообумовленість норми та цінності. З одного боку, цінність проявляється через норму (деонтологічне судження) та, інтегруючись в останню, інтерналізується самим суб'єктом. З іншого боку, саме цінність, володіючи ознакою винятковості, пріоритетності, надає соціальним нормам загальну значимість та загальнообов'язковість, тобто правову нормативність [79, с. 20].

У правовому дискурсі, зокрема того, який торкається галузевої диференціації українського права, переважає позитивістський підхід до права, який зводить право до закону, а відтак обмежує його сутнісну особливість. Як слушно зауважує М. Цвік, базисом правового регулювання є природа суспільних відносин, а не воля держави, що втілена у законодавстві. Суспільні відносини об'єктивно формуються на підставі взаємодії окремих суб'єктів та їх об'єднань, які підтримуються та захищаються державою [201, с. 5].

Сутнісний зміст нової галузі права проявляється у його нормативності як феномені. Норма кожної галузі права представляє різні національно-ментальні аспекти, які характеризують сучасні філософсько-правові рефлексії конкретних, дійсних і перспективних девіацій, які позначаються на правовому світогляді, правовій ідентичності, ідеології та психології як складових правосвідомості та конкретизуються у правовому світосприйнятті, знанні. Роль правосвідомості полягає передусім у різноаспектності ціленаправленості складових національно-ментальних пропорцій формули норми права, зокрема теоретичному осмисленні домінанти кожної окремої складової норми права, її кореляції та модернізаційному удосконаленні, на базисі чого є можливим практичне удосконалення національного законодавства.

Зазвичай формоутворення норм права нової галузі здійснюється на основі європейсько-центричних або європейсько-типових парадигм, та правових догмах національного законодавства, що відображає європейську зорієнтованість як у власних трансформаціях, так і в її формах (пріоритет міжнародних правових цінностей). Лінійність правосвідомості базується на різних правових ідеях, цілях, вимогах та запитах, які зазвичай є характерологічними українському соціуму [150, с. 8].

Лінійні позитивно-статичні різногалузеві правові норми формуються у багатовимірній площині правосвідомості та проходять еволюцію у процесуальній формі від ірраціональних до раціональних норм правосвідомості як норм статичного права. Згідно з позицією В. Плавича позитивна правнича наука, лінійно верифікуючи правову реальність, не спроможна ґрунтовно

розкрити правову значимість нелінійних правових феноменів, наявність значного наукознавчого масиву не відображає істинного рівня правосвідомості, позаяк він конкретизується баченням самого змісту права, правотворчості, юридико-нормативних приписів, правових вимог, цілей, відповідності моральним принципам тощо [150, с. 11]. Індивідуум (людина) у процесі досягнення мети реалізовує у своїй правовій ролі норми права, відтак він є і нормотворцем, і водночас виконавцем певних правових норм [91, с. 11].

Проблема дефініції галузі права, диференціації українського права на галузі не передбачає у правовому дискурсі одностайної позиції, ба більше існує думка, що «галузей як таких у праві немає» [58, с. 111].

Диференціація законодавчого базису є можливою лише опісля оновлення його сутності, розроблення та введення у дію нових нормативно-правових актів, які передбачають якісні зміни правових норм з огляду на ціннісну переорієнтацію системи права та світоглядні запити соціуму. Сучасна структурна побудова права характеризується появою нових галузей права, які мають об'єктивні пояснення виокремлення та обґрунтування як узвичаєних особливих характеристик галузі права (на засадах наступності сформованих традицій, приміром предмета та методу правового регулювання, принципів права), так і сформувалися у процесі еволюціонування (приміром, імплементації міжнародно-правових норм у галузях національного права) [74, с. 13].

Еволюціонування критеріїв галузевої диференціації українського права (зокрема, і ознак галузі права) обумовлене не лише об'єктивними трансформаційними процесами самої сутності суспільних відносин, але й іншими чинниками. Одна з якісних особливостей галузі права визначається загальною соціальною цінністю права, на основі його образного розуміння як «соціального інституту» [55, с. 4]. Галузь права визначається власним внутрішнім потенціалом, своїм творчим зачином, особливою енергетикою, які демонструють стан правової реальності. Нові галузі права, відображаючи всю складність правових реалій, своєю правовою природою вказують на процеси

еволюціонування права, надаючи їм необхідної цілісності та незворотності. Динаміка суспільного буття, яка природно відображається на правовій матерії, обумовлює й формування нових галузей права.

Наступним чинником формування нових галузей права є трансформація співвідношення приватних і публічних засад у характеристиці права. Погоджуємося з позицією Р. Дудник, що нове відношення до публічності змінює призначення (мету, місію) права: забезпечуючи, гарантуючи існування та безпеку соціуму, воно має бути насамперед правом, яке захищає інтереси кожної окремої особистості [57]. Відтак визначено нові акценти у співвідношенні зацікавлень особи та держави, особистісних і громадських інтересів, які враховуються правовою доктриною та впливають на особливості становлення нових галузей системи українського права.

Приватні та публічні засади у праві є вкрай вагомими чинниками у галузевій диференціації українського права. На основі приватних засад у галузях публічного права певною мірою пом'якшується його імперативна тональність та значною мірою посилюється диспозитивність. І, навпаки, у галузях приватного права виникають публічні (громадські) інтереси, які потребують не лише власної реалізації, але і захисту. Відтак, правові норми, які врегульовують приватні і публічні інтереси, з огляду на конкуренцію повинні бути адаптованими до діалогу, що відображає діалогічну сутність права.

Вагомим чинником, який впливає на особливості становлення нової галузі права, є конституційна реформа. Забезпечивши перехід держави і права до якісно нового історичного фронту, конституційна реформа природно вплинула на сутність кожної галузі права, удосконалила її предмет, забезпечила оновлення джерел та визначення статусу її суб'єктів і, найголовніше, стала передумовою формування нових галузей права.

Проблема систематизації норм права за галузями, їх відокремлення, аргументування «старих» і «нових» критеріїв розмежування набувають особливої актуальності зі зростанням кількісних змін у нормативно-правовому масиві, що вказує на неминучість якісного структурного переформатування –

реструктуризації системи українського права, реалізованого у контексті конституційної реформи.

Тому доцільним є не лише окреслити ознаки галузі права як елемента системи українського права, а простежити їх зміни, які відбуваються у процесі формування нової галузі права, виникнення нового історичного типу права. Генетичний зв'язок галузі з правом, зокрема його конкретним історичним типом, підштовхує нас до з'ясування загальних ознак галузі права, які визначаються сутністю та змістом права загалом. Такі ознаки можуть йменуватися як системні, позаяк вказують на відповідність конкретній галузі права іншим елементам системи українського права та взаємозалежність між ними.

Такими ознаками є: нормативність – кожна галузь базується на правових нормах та являє собою сукупність цих норм, які забезпечують її статус як правового феномена; взаємозв'язок із державою – всі правові норми, що вміщують в собі певну галузь права, відображають встановлений державою механізм правотворення, загальнодержавну волю, окрім цього, конкретна галузь права є обумовлена історичним типом державності, а її сутність безпосередньо залежить від форми держави та інших її особливостей; загальнообов'язковість – правові норми кожної галузі права є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів, незалежно від їх відношення до права, виникають, розвиваються, змінюються та припиняються на основі загальних правових підстав, а їх застосування у необхідних випадках забезпечується примусовою силою держави; формальна визначеність – сутність правових норм будь-якої галузі права повинна бути представлена в офіційно визначеній державою формі (джерелі) прав.

Окрім визначених ознак галузі права, до загальноправових відносяться і функціональні особливості, передусім ознака права як регулятора суспільних відносин, що залежно від типів правових норм (правовстановлюючих, зобов'язуючих чи забороняючих) може безпосередньо вплинути на функціональні характеристики певної галузі права.

Конститутивною з означеної категорії ознак є становлення галузі права на базисі загальноправових принципів та галузевому відокремленні сфери суспільних відносин, врегульовувати які повинна новостворена відповідна галузь права. Власними правовими нормами вона створює певну ідеальну модель суспільних відносин, з орієнтацією на яку забезпечується правова регламентація реальної сфери суспільного життя. Спірним у правовому дискурсі є дотепер питання методу правового регулювання, позаяк метод як ознака характерна кожній галузі, проте його сутність, вираження, а теж кількість може вказувати на якість галузей права.

Під субстанціальною природою розуміються ознаки, які характерні галузі права як елементу підсистеми, типу галузей. Приміром, особливостями визначаються: галузі матеріального та процесуального права; публічного та приватного права; класичні і комплексні галузі, об'єднані у межах основних сфер соціального буття: духовної, політичної, економічної; галузі, згруповані в основних сферах юриспруденції: державно-правовій, цивільно-правовій, кримінально-правовій (тут повинні враховуватися особливості механізму реалізації норм). Також до субстанціональних ознак слід віднести типову приналежність, місце галузі у системі українського права, особливості суб'єктного складу та статусу окремих галузевих суб'єктів.

Група індивідуальних ознак галузі права передбачає особливості, які формуються суто галузевими принципами, функціями, методами, джерелами внутрішньої структури певної галузі права, її місцем у системі чи підсистемі українського права та конкретно-історичною значимістю, категоріально-понятійним апаратом, рівнем наукової розробленості певної галузі [74, с. 12].

Принципи права – це начала, вихідні ідеї, світоглядні установки процесу формування, розвитку та функціонування кожної окремої галузі права, які атестують не лише її сутність, але й особливості. Так, згідно з позицією В. Сириха принципи є вихідними засадами, керівними ідеями, які є не просто абстрактною загальністю, а виступають основою явищ і процесів, яка є постійною та незмінною [57]. Принципи вказують на конститутивне,

генеральне у праві, особливості його розвитку, спрямованість права, що акумулює його основні характерологічні ознаки та визначає правову природу [56, с. 11].

Аргументовану оцінку значення принципів у характеристиці галузі права подає В. Проценко, зауважуючи, що вони окреслюють нормотворчу і правозастосовну діяльність, злагоджено координують функціонування механізму правового регулювання, є критеріями оцінювання правомірності (правового характеру) рішень державних органів та поведінки громадян, формують правову свідомість та культуру, гуртують (зцементовують) систему права, забезпечують правильне тлумачення правових норм, а теж їх вплив на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших форм правового впливу (ціннісно-світоглядного, інформаційного, системоутворюючого, психологічного) [57].

Визначені особливості принципів у комплексі розкривають не лише сутність та структуру певної галузі права, але і діють під час застосування її правових норм у процесі реалізації, а відтак забезпечують затребуваність конкретної галузі у реальній правовій дійсності. Щодо даного тезису слушною є позиція М. Марченка, що принципи права відображаються передусім у правових нормах та пронизують усю правову реальність українського соціуму. Вони визначають не лише сутність права, його внутрішню будову, статику, але й процес його застосування, динаміку. Принципи права істотно впливають на процес створення нормативно-правових актів, їх затвердження, визначення гарантій додержання правових вимог [126, с. 33].

Досить послідовно еволюціонування принципів як основних ознак галузі права визначила Р. Дудник, що вважає їх правовими закономірностями (принципи права загалом і принципи окремих галузей зокрема). Водночас правові принципи тут осмислюються як елементи правосвідомості, основоположні категорії правничої науки, що вказують на конститутивні ідеї та засади права та правового регулювання [57].

З одного боку, принципи галузі права розкривають її об'єктивні особливості, зумовлені закономірностями та тенденціями суспільного розвитку, спектром галузевих історично характерних її інтересів, потреб, контрверз і компромісів різних соціальних груп і верств населення. З іншого, – у принципах галузі права реалізується її суб'єктивне сприйняття членами суспільства: їх правові погляди, моральні переконання, світоглядні установки, що відображаються у конкретних ученнях, доктринах та напрямах праворозуміння [42, с. 97].

Виходячи з плюралізму наявної класифікації принципів права, більшість вчених сходяться на позиції, що їх доцільно виокремлювати трьома блоками: загальноправові, галузеві та міжгалузеві. Загальні принципи є властиві усім без винятку галузям права, адже формують та утверджують їх як самостійні галузі, сприяють єдності та стабільності профілюючих правових норм, розкривають природу та якісну особливість галузі права загалом. Такими принципами є: демократизм, законність, гуманізм, рівність перед законом, соціальна справедливість тощо.

Погоджуємося з позицією тих вчених, які піддають критиці таке стереотипне розуміння загальних принципів права, акцентуючи на спрощеному характері даного підходу та неприпустимості банального перелічення без обґрунтування їх системи, визначення концептуального базису їх виокремлення. Відтак у правовій науці існує ідея, що принципи слід виокремлювати на основі концепції взаємопроникнення та єдності позитивного і природного права у дві категорії: морально-етичні та морально-організаційні [56, с. 11]. Перша категорія формує право, його духовний базис та прямо впливає на нормативний зміст права; вважаємо, що дана категорія принципів може йменуватися як ціннісна. Друга група принципів окреслює організаційно-процедурний базис права, що забезпечує його роль як специфічного державного регулятора суспільних відносин, здійснення правом його особливо важливих юридичних функцій, що може бути визначена як світоглядна категорія принципів. До першої категорії принципів належать: свобода, справедливість,

рівність, гідність, право на життя, безпека, право приватної власності, сім'я, народ як джерело влади, людина – найвища цінність, забезпечення прав якої є основною метою та обов'язком держави. Друга група представляє такі організаційні принципи як: законність, федералізм, поєднання в праві переконання і примусу, стимулювання та обмеження.

Основоположні принципи галузі права нами розуміються як константні імперативні вимоги, що закріплені у національному законодавстві, які відображають конститутивні цінності та найважливіші істотні особливості, що властиві окремій галузі, визначають її природу (характер) та напрями подальшого розвитку.

Звісно, що одне з найважливіших питань, яке повинне бути всебічно обґрунтоване правничою наукою, стосується селекції наявних у межах національної правової системи тих дезидератів, які можуть вважатися конститутивними (основоположними) принципами права. Вважаємо, що у цьому аспекті розвитку юриспруденції є оптимальною методика Дж. Ролза, обґрунтована у праці «Теорія справедливості», щодо переліку принципів справедливості [230]. Вчений намагався сформулювати фундаментальні принципи, які будуть прийнятими та практикуватимуться розумним та належно інформованим соціумом, що прагне реалізовувати особистісні інтереси та має право на вільний вибір. Водночас він опротестовував інтуїтивізм та утилітаризм, аналізуючи принципи справедливості як предмет первісної угоди (абсолютно гіпотетичної обставини).

Розкриваючи умови, які дають можливість укласти суспільний договір (контракт), Дж. Ролз надає людині первісної позиції, що характеризується «законом незнання». Тобто у первісній позиції сторони не знають власного місця у суспільстві, соціального статусу чи класового стану, не володіють інформацією про стать, рід, етнічну та расову приналежність, особистий достаток, склад свого розуму, здібності, силу та ін. «Закон незнання» передбачає те, що у процесі вибору ніхто не знає власних переваг чи недоліків, а відтак не може застосовувати принципи, які є хосними (сприятливими) лише

в його особистій конкретній ситуації. Це дозволяє фокусувати увагу на бажаному, ціннісному для соціуму загалом, а самі принципи постають як результат чесної домовленості (угоди, контракту) [230].

Вважаємо, що окреслений підхід є доцільним у формулюванні конститутивних принципів окремої галузі права. Свідомий та інформаційно-розумний соціум, перебуваючи у первісній позиції на тезисах «закону незнання» і диспутуючи про засадничі підвалини права, що характеризують його як визначальний, загальнообов'язковий соціальний регулятор, безумовно, покликатиметься на свободу, справедливість, рівність та гуманізм. Ці ідеї, на нашу думку, є конститутивними принципами будь-якої галузі права.

Галузь права базується на принципах свободи, справедливості, рівності та гуманізму, природно передбачає її пріоритетність над всякими діями чи рішеннями окремих суб'єктів правовідносин. Ідеться про визнання принципу верховенства права, який є похідним, константним усіх загальних засад галузі права, як ціннісна комплексність цих ідей.

Гарантування дієвості верховенства права вимагає світоглядного розуміння соціумом необхідності впровадження принципів правової визначеності, пропорційності та добросовісності. В об'єктивному аспекті верховенство права забезпечують принципи правової визначеності та пропорційності, перший – запевняє дотримання дезидератів, які визначають формальну складову принципу верховенства права, другий – матеріальну (змістовну) площину. Принцип добросовісності, зі свого боку, є суб'єктивною умовою дійсного функціонування конкретної галузі права.

Розглянувши конститутивні принципи галузі права на основі гіпотетичного суспільного договору, слід визнати: юридична наукова спільнота та соціум загалом визнають обґрунтованими ідеї, що становлять базис цих принципів, як універсальних та константних імперативних правових вимог. Підтвердженням цього є те, що ці ідеї є упереджені в позитивному праві [151, с. 37].

Слід зауважити: зміст фактично кожного з означених нами принципів змінився під впливом ціннісної переорієнтації національного права, зміни світоглядних установок українського соціуму та реформаційних процесів у державі. Ті явища, що радянська система вважала як незаконні (приміром, бізнес, франчайзинг, дилерство, факторинг), тепер є прийнятими на законодавчому рівні з огляду на ринкову економіку та нові запити соціуму. Нині стереотипна концепція суворих правових обмежень втратила актуальність та виправданість, а відтак свобода вільного вибору займає домінуючу роль у всіх сферах суспільного буття; набирає потенційності альтернативність, креативність та природний людині предметний імпульс, наприклад до набуття приватної власності чи гарантованого державою забезпечення прав «четвертого покоління»; мобільно розвивається ідеологія федералізму, яка дозволяє обмежувати та контролювати державну владу, прямий пріоритет прав людини перед державою.

Отже, еволюціонуючи, принципи права змінюють сутність галузей права та загалом обумовлюють формування нових галузей права. Власне, з позиції еволюційних процесів, що відбуваються у правовій дійсності, принципи права слід розглядати як визначальну ознаку нової галузі права.

Сутність принципів права природно впливає з соціального буття, реальних суспільних відносин, які пізніше набувають правової регламентації та державного захисту у системі суб'єктивних прав учасників конкретних (галузевих) правовідносин. Формування принципів як загальноціннісних і світоглядно-правових є необхідною умовою їх законодавчого визначення у формі принципів та норм, адже вказує на їх суспільну актуальність та логічність юридичної конфігурації. Водночас визначальну роль у з'ясуванні та конструюванні принципів галузі права виконує не правотворчість, а саме правоутворення, тобто юридична практика, що за власною природною матерією повинна оперативно реагувати на будь-які зміни (реформаторські трансформації, ціннісні переорієнтації, світоглядні метаморфози) у правовій сфері [93, с. 37].

Очевидно, що мінімально постмодерні тенденції позначилися на такій ознаці галузі права як функції. Функція права – це на законодавчому рівні регламентований, найбільш істотний, об'єктивно необхідний напрям впливу права на суспільні відносини, у них розкривається класова та загальнолюдська природа, а також соціальна місія права [93, с. 41]. Функції права визначаються сталістю в історичному контексті та реалізуються на всіх рівнях системи права.

Зазвичай у правовій літературі функції права анонсуються п'ятьма блоками: 1) загальноправові функції (регулятивна, охоронна та виховна), що є характерні всім галузям права; 2) міжгалузеві функції, властиві кільком, однак не всім галузям права; 3) галузеві функції - реалізуються у межах однієї галузі права; 4) функції правових інститутів, характерологічні конкретному інституту, приміром функція забезпечення прав і свобод людини (конституційне право); функція інституту права власності (цивільне право); функція інституту адміністративного стягнення (адміністративного права); функція інституту усиновлення дітей (сімейне право) і т.д.; 5) функції норми права, властиві конкретним галузевим нормам права, приміром: установча – конституційному праву, компенсаційна – цивільному, екологічному праву, заохочувально-орієнтаційна – трудовому праву, заборонна – адміністративному, кримінальному праву, відновлювальна – трудовому, цивільному праву [70, с. 133]. Слід зауважити: галузеві норми права можуть водночас виконувати і кілька функцій норм права, все залежить від предмета та методу правового регулювання.

Окремі вчені, окрім вищеозначених функцій, виокремлюють: а) похідні від основних – загальні функції галузі права, що представляють додатковий комплекс до основних правових функцій (політична, економічна, соціальна, культурна функції права); б) похідні від основних – приватні функції галузі права, що є додатковим комплексом основних спеціально-правових функцій до окремих сфер суспільних відносин, які з огляду на історичні виклики потребують пріоритетного та ретельного правового регулювання (військова, екологічна, міграційна, ювенальна, медична та інші сфери); в) похідні від

основних функцій галузей права (конституційного, фінансового, інформаційного, сімейного та інших галузей права).

Розглядаючи традиційну класифікацію функцій, Д. Слинко обґрунтовує необхідність введення на рівні міжгалузевих функцій права функцій правового блоку, що характеризує функцію процесуального права як істотний напрям правового впливу на суспільні взаємовідносини, визначений його службовою роллю, а саме: регулюванням юрисдикційної та іншої охоронної діяльності відповідних суб'єктів [173, с. 20]. Певною мірою можна погодитися з позицією вченого з огляду на сучасну градацію типів галузей права, в яких простежується функція правового блоку. Так, типові функції профільних галузей права відрізняються від функцій комплексних галузей. Впровадження функцій правового блоку (типу) може ефективно сприяти подальшому розвитку наукових конструкцій щодо типологізації права. Власне, правовий блок є типом, галуззю права з характерними їй не лише правовими та міжгалузевими, але і типовими, специфічними функціями.

Функції права нерозривно пов'язані з сутністю, соціально-правовою природою, цілями та завданнями формування нової галузі. В іншому разі в дію вступають тіньові (позаправові) норми. Зміна ціннісної орієнтації права, світоглядних установок сучасного соціуму, безумовно, є першопричиною еволюціонування всіх функцій. Нині регулятивна та охоронна функції чітко проявляються у врегулюванні нових суспільних відносин. Зокрема, вони забезпечують захист таких прав людини як: зміна статі, клонування, трансплантація органів, евтаназія, штучне запліднення, використання віртуальної реальності, штучний інтелект, незалежне від державного втручання життя за моральними, релігійними переконаннями тощо, тобто ті категорії, які раніше не підлягали захисту, ба більше були відсутніми. Відповідно, зазнає істотних змін і виховна функція.

Галузеві функції та принципи права тісно взаємопов'язані між собою, перші є первинними та консервативними щодо принципів, які змінюються та визначаються метою, предметом та завданнями, і впливають на оригінальність

реалізації функцій конкретної галузі. Всі функції (правда, у різному обсязі) можуть реалізуватися різними елементами правової системи, так, як і всі принципи можуть бути втілені у будь-якій галузі права, проте симбіоз принципів і функцій у кожній із них є екстраординарним.

У контексті глобалізаційних викликів очевидним є те, що структуризація системи українського права за галузями здійснюється на рівні свідомості, ціннісно-світоглядного підходу до розроблення наукових концепцій, і лише після цього стає можливим згрупування чи створення правових норм та їх галузеве відокремлення. Формування нової галузі права здійснюється на основі визначених особливостей правової норми, внутрішньої узгодженості всіх її елементів та підпорядкованості норм конкретній галузі, що дозволяє обґрунтувати її самостійну організаційну систему (структуру). Водночас внутрішня самоорганізація галузі права безпосередньо залежить від можливості системного структурування суспільних відносин і наявності достатнього кола індивідуумів, які є суб'єктами цього права. Суспільні відносини вказують на сутнісну ознаку галузі, а її норми та складові формалізують модель поведінки суб'єктів, і у такому форматі, як первинний елемент системи права, претендують на відокремлення у нових галузях права.

Системність є конститутивною, унікальною ознакою галузі права, позаяк: по-перше, характерна усім елементам загальної системи права і кожної галузі зокрема; по-друге, у кожному елементі вона має індивідуальний, особливий вияв. Основними характеристиками системи самостійної галузі права є прямий взаємозв'язок її елементів та цілісність, яка, з одного боку, визначається внутрішньою єдністю правових норм галузі, з іншого, – релятивною автономністю та самостійністю її елементів [74, с. 15].

Як відомо, основними елементами системи галузі є норма права як первинна основа, інститут права, субінститут і підгалузь права. Розгляд сутності галузі права передбачає не лише визначення її парадигмальних складових, проте і місця, функцій та ролі окремішнього елемента у цій системі, яка побудована на їх взаємозв'язку, а норми одного інституту обумовлюють

передумови для формування та дії іншого, окреслюючи їх напрям та зміст [103, с. 88]. Наявність прямих взаємозв'язків між елементами галузі права становить основу її цілісності та самобутності, сприяє зберіганню головних особливостей та забезпечує подальший розвиток попри різні зовнішні та внутрішні зміни.

Вважаємо, що саме об'єктивний, прямий взаємозв'язок між елементами права обумовлює їх актуальну консолідацію, формує нові особливості правової дійсності, внаслідок яких формується система нової галузі права. Водночас між ознаками галузі права та особливостями її елементів існують як взаємозв'язок, так і об'єктивні відмінності, на основі яких формується нова галузь права, здійснюється внутрішня узгодженість, підпорядкованість та структуризація норм галузі, забезпечується можливість реалізації нею всіх загальноправових функцій (регулятивної, охоронної та виховної).

Наступною ознакою еволюціонування правових норм у самостійну галузь є формальна визначеність правової матерії, що є основою галузі права. Передусім це джерело права, що є модусом, манерою вираження правових норм, надання їм законодавчого унормування та публічного доведення до виконувача [222]. Джерелами права, як відомо, є правові звичаї, правові договори, нормативно-правові акти органів державної влади, нормативно-правові акти громадських організацій, що прийняті зі санкції держави, прецеденти [70, с. 96].

Держава юридично закріплює систему джерел права, в Основному Законі чітко визначено види нормативних актів, їх ієрархічну структуру, тобто існує ґрунтовний базис для розвитку наукової доктрини та практики наступних видів джерел: правовий звичай, судовий та адміністративний прецедент [94]. До сучасної системи нормативних актів входить низка нових видів, приміром конституційні (статутні) закони, міжнародно-правові акти, окрім того, істотно змінилася правова природа закону, указу. Водночас ведеться інтенсивний процес із наукового обґрунтування значення та сутності правової природи ухвал і постанов органів конституційної юстиції, двосторонніх, багатосторонніх договорів із врегулювання конкретних суспільних відносин.

Отже, процес еволюціонування джерел права як визначальної ознаки окремої галузі можна вважати таким, що певною мірою відбувся і є доведеним. Це передусім слід враховувати під час обґрунтування доцільності відокремлення тієї чи іншої галузі права. Наявність достатнього джерельного масиву реальної сфери суспільних відносин передусім дає можливість сформувати правовий інститут, а пізніше і окрему галузь права. Теоретики слушно зауважують, що «саме за джерелом явища можна судити про явище як феномен» [148, с. 310]. Таке розуміння найбільш чітко вказує на роль джерел права у формуванні нової галузі права. Приміром, обсяг та наявність різних видів джерел в екологічному праві дає підстави до його розгляду як окремої галузі права.

Правові норми, які регулюють відносини у конкретній сфері, повинні мати логічну вибудовану структуру на основі встановленого порядку, що визначає місце кожної норми серед інших. Попри структурний плюралізм правових систем, завше існує ієрархія норм, що нерідко є визначальним елементом юридичної конструкції. Вчений Ю. Битяк юридичний порядок розуміє як піраміду ієрархічно структурованих правил, кожне з яких набирає правомочності обов'язкової норми лише внаслідок відповідності до норми найближчого з вищих рівнів. Після унікальної фундаментальної норми на вершині цієї піраміди згідно з позицією вченого знаходиться Конституція, а далі по рівнях униз закон, звичай, регламенти та підзаконні юридичні акти. У цьому контексті ієрархія правових норм розглядається з огляду на проблеми суспільної дійсності. Основним її завданням є визначити дієвість кожного припису, водночас правила нижніх рівнів у тій самій сфері компетенції та питаннях повинні окликатися з приписами вищих рівнів, навіть за умови, що контроль за відповідністю з боку органів правосуддя загалом є задовільний, проте інколи залишається неповним. Критерієм окреслення ієрархічних відносин між двома нормами є юридична сила [11, с. 210]. Проблеми формування та виокремлення нових галузей українського права як особливої компоненти (складової) правової дійсності є доволі актуальним в умовах

ціннісної переорієнтації національної правової системи та зміни світоглядних установок соціуму.

Таким чином, правова матерія визначається комплексом специфічних, лише їй властивих інституційних, структурних та регулятивних особливостей, взаємозв'язків та співвідношень елементів. Таким особливим компонентом правової реальності є галузь права. Процес формування нової галузі права відбувається поступово, у ньому відображаються всі закономірності та тенденції розвитку та вдосконалення феномена права, фрагментація та диференціація права. У національній правовій науці галузь права узвичаєно інтерпретується як відособлена, найбільш об'ємна сукупність правових норм, які врегульовують однорідні (гомогенні) суспільні відносини. Якісна однорідність конкретної сфери суспільних відносин потребує належну систему правових норм і, навпаки, наявність чи відсутність певної системи правових норм адекватно залежить від наявності або відсутності реальних сфер суспільних відносин, які вимагають нормативно-правового регулювання.

Дефініція галузі права не може оперувати лише особливим предметом і методом правового регулювання, позаяк це викликає певні контрверзи: по-перше, принцип власного (галузевого) методу де-факто не дотримується; по-друге, з огляду на таку конструкцію незрозумілим є статус утворення «комплексної галузі права»; по-третє, наявність певних контрверз щодо співвідношення двох систем: права та законодавства.

Розглядаючи базову дефініцію галузі права, можна висновувати, що визначальними її ознаками є: 1) наявність відповідної сфери суспільних відносин; 2) наявність певної цілісності (єдності) у цих суспільних відносинах; 3) об'єктивно обумовлений інтерес до самостійного регулювання цих відносин; 4) наявність певного специфічного методу регулювання цих відносин.

Висновок до першого розділу

В результаті аналізу концептуальних засад дослідження шляхом виокремлення сутності галузевої диференціації українського права у контексті

правового дискурсу, філософсько-правової парадигми галузей у системі права та виокремлення сутності галузі права нам вдалося прийти до таких висновків.

1. Дискусійність проблеми галузевої диференціації українського права у правничій науці змушує продовження посиленого наукового пошуку спрямованого на об'єктивне вирішення цього питання. У національному історичному контексті проблематика системи права та її архітекtonіки була представлена трьома науковими доктринальними пошуками: перший (30-40 рр. ХХ ст.) – започатковано галузеву диференціацію права та запропонано предмет правового регулювання як критерій диференціації права на галузі; другий – (середина ХХ ст.) додано метод правового регулювання, як основний поряд з предметом, критерієм галузевої диференціації права; третя наукова дискусія (з 1982 р.) – обґрунтовували, що окрім предмету та методу, до критеріїв поділу належать також галузеві принципи відповідної галузі законодавства та наявність особливої мети регулювання. Отже, аналіз цих доктринальних пошуків вказує на те, що позиції вчених до проблеми внутрішніх закономірностей побудови права торкалися здебільшого самої структури права.

2. Узагальнено історичний аспект галузевої диференціації права у три основні підходи: 1) за предметом правового регулювання – моністичний (предметний); 2) за предметом і методом правового регулювання – дуалістичний (традиційний); 3) за систематичним пошуком нових оптимальних критеріїв – плюралістичний. Доведено, що останній підхід до галузевої диференціації українського права є найбільш сучасно виправданим, позаяк має різні варіації та базується на необхідності пошуку, окрім усталених критеріїв виокремлення самостійних галузей права, також і додаткових, які обумовлюються сучасною ціннісною переорієнтацією українського права та світоглядними змінами соціуму у контексті глобальних викликів.

3. Сучасний правовий дискурс щодо системи українського права характеризується складною багаторівневою структурою, елементи кожного рівня якого вирізняються за рівнем абстрактності та мають різний ступінь узагальнення. Це, по-перше, частковий правовий дискурс – рівень галузевих

доктринальних розробок, які ґрунтовно досліджують окремі галузі права: їх природу, особливості формування, тенденції розвитку, удосконалюється понятійно-категоріальний апарат. У межах галузевих правових розвідок розробляються концепції галузей формування яких, обумовлене ціннісною переорієнтацією українського права та світоглядними запитами сучасного соціуму, а відтак потребами правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Зазвичай, формування галузевої правової концепції передуює формуванню певної галузі права. По-друге, на основі систематизації галузевих розробок, їх рефлексії та узагальнення формується загальний правовий дискурс галузевої диференціації українського права в абстрактній, найзагальнішій формі. Останній враховуючи всі наявні підходи (стратегії) юридичної аргументації подає систему права у вигляді цілісної та внутрішньо узгодженої моделі, що є цінним як з позиції її належного розуміння, так і практичного застосування в розвитку нових галузей права та удосконалення.

4. Комплексне застосування філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідницького пошуку і наукового аналізу формування нової галузі права дозволяє досягти ефективного інтегративного розуміння самого предмета нової галузі права. Одночасно використання постпозитивістської наукової методології, передбачає природне поєднання у ній системи взаємообумовлених традиційних і нових світоглядних методологічних принципів, підходів й конкретних методів пізнання.

5. Філософське осмислення нових галузей права – це складна, методологічно зумовлена проблема, успішне вирішення якої можливе лише за умови правильного вибору світоглядно-методологічного інструментарію, який зможе ґрунтовано розкрити конститутивні особливості нової галузі права як багатоаспектного філософсько-правового явища. Філософія нової галузі права – це напрям філософсько-правової рефлексії, в межах якої осмислюється феномен галузі права в найбільш утаємничених, смислових вимірах її буття, а також світоглядних й методологічних аспектах. Цей вектор філософії права

передбачає сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань, які формують цілісне уявлення про граничні засади нової галузі права та її ціннісно-сміслові особливості. Філософ нової галузі права намагається осмислити не суще, а належне (уявлення і смисли), розкриває нову галузь права такою, якою вона повинна бути з позиції світоглядно-методологічних ідеалів, насамперед невідчужуваних прав людини, верховенства права, демократичної держави, громадянського суспільства тощо.

6. Проблемне поле філософсько-правової парадигми нової галузі права зумовлене суперечливим і складним характером як національного, так і світового правового розвитку та правового прогресу. Опротестовуючи революційні методи трансформації правової дійсності, філософія нової галузі вважає пріоритет еволюційних змін насамперед у правовій культурі та правосвідомості, а пізніше у правотворенні. Світоглядно-методологічний вимір філософсько-правової парадигми, з одного боку, визначає й пронизує ідеологію, цілі, принципи і функції прогресивних правових змін, природно впливає на ефективність, технологію, стратегію й тактику ефективного перевлаштування права, а з іншого – окреслює філософсько-правові засади дослідження природи нової галузі права, є складовою методології її наукового опрацювання.

7. Доведено, що нетрадиційний (нелінійний) підхід до осмислення системи права, який дає змогу обґрунтовувати закономірні та постійні процеси формування цілої низки нових галузей українського права, їх інтегровану природу та комплексний характер, а також окреслити квінтесенцію та ознаки цих елементів сучасної правової дійсності як різомного феномена, котрий є найбільш ефективним способом застосування сучасної (неокласичної та посткласичної) філософської методології щодо обраної проблематики. Умотивовано, що різомна модель системи права опротестовує лінійну організацію правового простору, яка не допускає хаосу та не сприймає його поступів у формуванні правової матерії та відображає синергетичний поступальний рух всієї системи права.

Різномний підхід відображує фундаментальну для епохи постмодерну установку на презумпцію нівелювання сакраментальних уявлень про систему права та його структуру як ідеального, стабільного або фактично незмінного, ієрархічного та централізованого феномена. Застосування різомної парадигми сприяє не лише вирішенню дискусійного питання щодо наявності чи відсутності нових (комплексних) галузей права, але дозволяє формувати концептуальні засади формування та функціонування системи права України у формі її нелінійної організації.

8. Правова система України сформована на принципі поділу та систематизації, що у практичній площині представлена структурною побудовою права, одним із визначальних елементів якої є галузь права. Узагальнено доктринальні положення ознак права: наявність належної сфери суспільних відносин; фактичність єдності та цілісності між цими суспільними відносинами; очевидність об'єктивно обумовленого інтересу щодо самостійного регулювання сукупності цих суспільних відносин; істинність особливого методу регулювання цього спектру суспільних відносин. Вважаємо, що ці загальні ознаки виокремлення нової галузі права через свою загальність, нечіткість мають дещо суб'єктивний характер, на думку автора їх слід доповнити загальними та галузевими принципами права, функціями галузі права та визначником соціальної цінності на конкретному історичному етапі суспільного розвитку.

9. Позичено, що еволюціонування системи права зумовлене об'єктивними чинниками трансформації сутності суспільних відносин, серед яких: ціннісна переорієнтація права загалом, і національної правової системи зокрема; істотні зміни у співвідношенні публічних і приватних засад у загальній правовій матерії та її окремих складових; реформатизація практично всіх суспільних сфер у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави; кардинальна зміна світоглядних установок українського соціуму з огляду на глобалізаційні виклики та небезпеки суспільно-військової реальності.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Білик П. (2020а), Білик П. (2019а), Білик П. (2020b), Білик П. (2020d).

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА

2.1. Онтологічні та гносеологічні засади типологізації галузей у системі права

Конститутивною ознакою будь-якої системи є її цілісність – стійкий взаємозв'язок елементів, які надають конкретній системі виняткових характерологічних особливостей. Цілісність тлумачиться також як узагальнююча характеристика складноорганізованої, структурованої системи, що полягає у внутрішній її єдності й неподільності, стійкій взаємоузгодженості і взаємозалежності складових, релятивній автономії щодо оточуючого середовища та проявляє себе у циклічно-динамічних процесах функціонування та розвитку [133, с. 13]. Відтак цілісність передбачає собою єдність елементів, які пов'язані між собою ціннісно-змістовним характером.

Розгляд системи як цілісного об'єкта дослідження кореспондує її онтологічну ідентифікацію, тобто визначення сукупності внутрішніх і зовнішніх її зв'язків на базисі ідеї єдності всього сущого, а гносеологічний аспект дозволяє розглядати систему як модель мисленого відношення до правових явищ, виокремлених самим дослідником [134, с. 65]. Відтак правове явище може бути представлене як цілісна система крізь призму сутнісної єдності, а саме: наявності правового змісту. Слід також визнати їх певну уявність та умовну диференційованість, що окреслює ідеальну модель правової системи, позаяк на конкретному етапі вона не здатна відобразити вичерпні елементи правової системи з їх абсолютно незаперечною характеристикою.

Основними, тісно взаємопов'язаними характеристиками системи є логічна визначеність та чітка структуризація (вона нерідко у науковому дискурсі визначається як організованість чи структурованість). Перша характеристика змістовно та якісно наповнює систему, визначає елементи, які здатні

транслявати свої властивості системі загалом і внаслідок взаємодії формувати її нові особливості, не притаманні її окремим структурним елементам. Однак визначеність елементів не передбачає їх однорідності, а навпаки, великі комплексні системи (у нашому випадку правова) зазвичай за своїм складом є неоднорідними. Ці системи умовно або фактично виокремлюються на підсистеми, рівні, класи, види чи групи, які, зі свого боку, можуть мати власну внутрішню структуру. Виняткового значення структуризація набуває у процесі характеристики різнорівневих комплексних систем із умовними складовими (компонентами), що найчастіше простежується у правових розвідках філософського чи соціологічного контексту.

До системних характеристик слід також віднести певну відокремленість системи від довколишнього середовища та одночасно паралельний взаємозв'язок із ним. Відокремленість будь-якої системи полягає передусім у тому, що вона має певні межі, а відтак може вичерпуватися, втрачати актуальність чи доцільність, проте це не виключає її обов'язковості взаємодіяти з іншими системами світу або їх окремими елементами. Як зауважує Т. Михайліна, саме у процесі цього здійснюється ідентифікація систем; йдеться не про їх відмінність чи потенційність співіснування, а взаємовплив, який зумовлює формування нових характеристик системи – наявності мети та функціональної направленості [134, с. 66]. Попри те, що ці характеристики у теорії систем були обґрунтовані найпізніше, вони є сутнісними в осмисленні системи загалом і її структурних елементів зокрема, адже у складному переплетенні елементів цілісного правового явища формується низка особливих функціональних взаємозв'язків, які характерологічні лише для цілого і поза його межами не можуть існувати. Така особливість цілого варіює характер його складових як окремих правових явищ, консолідуючи їх в організовану правову систему [95, с. 56]. Внаслідок відсутності мети будь-яка система втрачає динаміку, доцільність та здатність власного розвитку, що, безумовно, призводить до її регресу. Рух до мети здійснюється за допомогою

напрямів діяльності – функцій системи, і саме через особливість цих функцій екзистенціальність системи набуває сенсу.

Функціональна цілісність правової системи є інтегративною її ознакою, що обумовлюється системним характером правової дійсності і є наслідком високого рівня організованості, упорядкованості та єдності внутрішніх (між елементами) й зовнішніх (із соціумом) функціонально-структурних взаємозв'язків правової системи окремої держави, яка шляхом еволюції та прогресивного розвитку досягає максимальної структурно-організаційної впорядкованості. Звідси не структура окреслює функції правової системи, а навпаки, функції зумовлюють структуру системи. Остання є результатом функціонального синтезу ціннісних особливостей елементів і рівнів системи [133, с. 14].

З огляду на те, що конститутивною метою правової системи є оперативне впорядкування суспільних відносин, то вона повинна охоплювати всі елементи, які у функціональній єдності здатні забезпечити оптимальний варіант регуляції. Водночас необхідно абстрагуватися від того, що регулятивне начало міститься лише у правовій нормі, його значимість потребує наукового обґрунтування ціннісної сутності самого права, а теж особливостей його реалізації в конкретній правовій системі, що вказує на доцільність віднесення до цієї системи всіх елементів правового характеру.

Більшість концептуальних дефініцій правової системи сформовані на основі виокремлення спеціальних (юридичних) або загальних (соціальних) ознак, які й виступають базисом її розгляду як інтегративної категорії. Приміром, згідно з позицією Л. Луць визначальними спеціальними (юридичними) ознаками є: наявність єдиних елементів – суб'єктів права; їх структурна упорядкованість; забезпечення правовими засобами (зокрема, нормами права) постійних взаємозв'язків між ними; забезпечення взаємозв'язків на основі спільної діяльності суб'єктів та їх прояв у правовідносинах; націленість на встановлення правопорядку, що є неодмінною умовою буття соціальної системи загалом [118, с. 119].

Визначена авторкою позиція чітко відображає універсальні ознаки системи та системно-методологічний підхід, які нами були розглянуті у попередньому розділі та є властиві правовій системі. Проте вважаємо, що визнання елементами правової системи лише суб'єктів є не цілком виправданим з огляду на неоднорідність елементної комплектації складних соціальних систем. До елементів правової системи, окрім суб'єктів права, також варто відносити: джерела права; правові норми; акти реалізації права; діяльність публічних органів, посадових осіб щодо застосування права; юридичну відповідальність; плюралізм наукових напрямів і підходів до розуміння права тощо. Внаслідок динамічного розвитку суспільних відносин елементний склад правової системи певною мірою доповнюється, а її межі природно розширюються.

У сучасних наукових підходах до дефініції правової системи разом із класичними елементами простежується виокремлення тих, які раніше вченими категорично заперечувалися, нівелювалися або вводилися до інших груп. Так, Т. Огаренко відзначає, що правова система – це відносно самостійне, цілісне, упорядковане соціальне утворення правових суб'єктів (індивідуумів, громадянських інституцій, держави), суспільно-правових відносин та процесів, системи права (принципів, норм), що базується на джерелах права, обумовлене винятковими властивостями правосвідомості нації як результату культурного розвитку, історично-суспільної діяльності та діє на основі законодавчої системи та юридичної практики задля встановлення та дотримання правопорядку [143, с. 13]. Така дефініція є доволі універсальною, позаяк передбачає розуміння правової системи незалежно від її природи (типу), а також акцентує на правосвідомості як базовому елементі, що обумовлює всі інші аспекти правової дійсності, із цим безапеляційно можна погодитися.

Отже, правова система - це не просто сукупність правових феноменів, але передусім модель взаємозв'язків її структурних елементів, які забезпечують оптимальну реалізацію її функцій. Регулятивною основою правової системи є система права, яка здійснює позитивний вплив на еволюцію правової системи, «примушує» її працювати, тобто переводить правову систему з формально-

ідеального на функціональний рівень. Ефект дії системи права безпосередньо залежить від логічної галузевої структуризації, яка, зі свого боку, впливає на якісні характеристики інших базових елементів правової системи.

Система права є багатовимірною комплексною правовою категорією, що відображає цілісний, інституційний комплекс об'єктивно необхідних правових норм, які пов'язані між собою сталими правовими принципами та функціональними взаємозв'язками. Сучасна система права характеризується динамізмом та орієнтує на формування певних сукупностей, що безпосередньо позначаються на кількісному збільшенні нових галузей та інститутів. Тому складна архітектоніка права потребує чіткої структуризації на основі типологізації галузей українського права.

Поняття «типології» має глибоке змістовне та смислове наповнення і розглядається в юриспруденції як самостійна наукова категорія. Типологія зазвичай тлумачиться як «різновид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними особливостями» [189, с. 516] або, як «науковий метод, який розчленовує систему об'єктів та групує їх на основі узагальненого типу чи моделі» [158, с. 70]. Філологи Дж. Лапорт, Д. Кольєр і Дж. Сірайт розуміють типологію як організовану систему типів, яка розділює абсолютну концепцію на компоненти й типи компонентів [230]. З філософської позиції типологія є «засобом наукової класифікації на основі абстрактних теоретичних моделей (типів), які фіксують основні структурні та функціональні особливості досліджуваних об'єктів» [189, с. 537]. Дослідник В. Наконечний розуміє поняття «типологія» у двох вимірах: як результат, і як процес. У першому аспекті «типологія» розуміється «як діюча або прийнята у будь-якій сфері знання чи практики система розподілу об'єктів на групи». У другому – «це метод наукового пізнання, який полягає у розчленуванні об'єктів та їх групуванні за допомогою ідеалізованої, узагальненої моделі або типу» [142, с. 38].

Здійснений огляд дефініцій «типології» вказує на плюралізм наукового її розуміння. Об'єктивуючи наукові бачення сутності «типології», слід відзначити

її кореляцію з поняттям «тип» в аспекті виокремлення її субстанціонального та функціонального рівнів. Отже, на субстанціональному рівні «типологія» розуміється як система, тип, різновид, схема, їх структуризація та класифікація. Функціональний рівень тлумачиться за допомогою такого наукового інструментарію, як «метод», «засіб», «модус», «спосіб».

У науковому дискурсі простежується тенденція використання поняття «типологія» у субстанціональному значенні як результату на кшталт системи чи переліку певних типів. Функціональний аспект типології, який відображає метод, спосіб, засіб чи модус, визначається поняттям «типологізація». Як зауважують зарубіжні вчені, типологізація є методом наукового пізнання, орієнтованого на виокремлення певної сукупності об'єктів та їх структуризації у групи, яким характерні спільні ознаки на основі ідеалізованої моделі чи типу (універсального або конструктивного) [233].

В. Наконечний типологізацію визначає як «пошук інваріанту, значно абстрактного, певної моделі, яка пізніше потім накладається на певну емпіричну даність» [142, с. 39], водночас дослідник аналізує типологізацію як процес у межах типології, як зазначалося вище. Соціологи стверджують, що типологізація є «процедурою знань про феномени, які досліджуються, для визначення їх типів або пошуку відповідних знань про типи» [144, с. 190]. Вони поділяють типологізацію на два види: «як процес – для соціальних акторів, і як процедуру – для дослідників» [144, с. 198].

Типологізація передбачає два аспекти: процесуальний, сутність якого полягає у змінах явищ чи станів, що відбуваються закономірно у ході поступального розвитку; і процедурний – офіційно узвичаєний або встановлений порядок оформлення та реалізації чого-небудь [186, с. 53]. Тобто процесуальний аспект типологізації допускає довільний рух наукової рефлексії, тоді як процедурний - вимагає дотримання існуючих (узвичаєних, встановлених, затверджених) правил, норм, процедур. Виокремлення процесуального і процедурного аспектів типологізації виявляє її функціонально-методологічну сутність. Зауважимо, що «типологізація»

наділена водночас субстанціональним і функціональним началом, а відтак дозволяє всебічно розглянути феномен галузі права, розкрити її окремі сторони, а також смислові особливості застосування до конкретних суспільних відносин.

Потенціал концептуальної типологізації у дослідженні нових галузей права полягає у тому, що: по-перше, дозволяє окреслити якісні та кількісні виміри структурних відокремлених елементів системи права; по-друге, консолідувати різні за генезисом свого розвитку та соціальною значимістю галузі права в один тип на певному етапі їх функціонування, розкрити їх особливості, взаємозв'язки та розбіжності; по-третє, у процесі аналізу різних елементів сучасної системи права застосувати основні діалектичні категорії загального, одиничного та особливого, які доводять багатоаспектність системи права та доцільність формування нових галузей. Структуризація галузей у системі права України на основі їх типологізації, на нашу думку, є необхідною передумовою ґрунтовного диференційованого розгляду наявного правового масиву (як законодавчого, так і наукового) для прогресивного поступу правової системи, системи права у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави.

Враховуючи вищезначені характеристики, типологізацію галузей права можна визначити як консеквентний науково обґрунтований процес поділу загальної законодавчої бази, складових її норм – елементів, та згрупування галузей права на основі низки типових ознак і властивостей. Об'єктом галузевої структуризації є тип галузей права.

Доцільно зауважити, що типологізацію не слід ототожнювати з класифікацією, позаяк їй «властивий більш високий рівень абстракції» [72, с. 53]. Завдяки типологізації можна встановити кілька рівнів правових утворень, кожен із яких формується на основі характерних типових ознак правових норм, інститутів і галузей права. Серед них виокремлюють загальні, субстанціональні (типологічні), внутрішні типові та специфічні ознаки.

Типологізація права обумовлена сучасними викликами правової дійсності, у межах певного типу здійснюється вже конкретне виокремлення на нові галузі

права та інститути. Поділ права на типові складові є необхідним з огляду на те, що традиційні галузі та інститути не спроможні помістити весь спектр правових норм. Система права закономірно трансформується з колишньої усталеної структуроутворюючої форми у сучасну, до якої долучаються нові типи (блоки) галузей права.

Нині у правовому дискурсі існують два підходи до типологізації галузей права: традиційний та інноваційний. Традиційний виокремлює класичні, історично сформовані та узвичаєні галузі права: профілюючі і спеціальні, публічні та приватні, матеріальні й процесуальні. Такий поділ здійснюється на базисі загальновизнаних критеріїв і вказує на тісний взаємозв'язок цих галузей, базований на взаємопроникненні їх особливостей та регулятивних правових норм.

Однак еволюційні процеси та зміна ціннісних орієнтацій права вплинули як на критерії, так і самі типи галузей права, що обумовило пошук інноваційних підходів до їх розуміння. У системі права сформувалися нові завершені правові утворення, що відокремилися на підставі ціннісної зміни правової системи та світоглядних установок соціуму і функціонують у самостійному режимі реалізації. Інноваційний підхід враховує насамперед те, що певні типи галузей права чи окремі галузі можуть мати ознаки, характерні кільком типам чи галузям. Відповідно, їх можна співвідносити з певним типом, однак це явище не є нашаруванням. Воно лише вказує на багатоаспектність права, ускладнення суспільних відносин в умовах глобалізаційних викликів і контексті європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави, є своєрідним проявом конвергенції у праві загалом.

Традиційний підхід виокремлює насамперед тип профілюючих (фундаментальних) галузей, до якого входять первинні, опорні галузі права, що формувалися упродовж тривалого проміжку правового розвитку соціуму та правозастосування і торкаються найбільш значущих сфер суспільних відносин, а відтак становлять базис структурування юриспруденції.

У радянський період була усталена позиція щодо існування семи профілюючих галузей права, а саме: конституційного права, трьох матеріальних і трьох процесуальних галузей права [71, с. 64]. Вважаємо, що така конструкція є не цілком логічна, позаяк між матеріальними та процесуальними галузями, попри їх певний зв'язок, не існує чітких загальних ознак, що могли би їх ідентифікувати з даним типом. По-перше, здійснений історичний розгляд та наявні генетичні і функціональні взаємозв'язки між цими галузями вказують на те, що галузі процесуального права є вивідними з відповідних галузей матеріального права. По-друге, адміністративно-процесуальне право лише нещодавно почало розглядатися як галузь права, що має всі характерологічні ознаки для самостійного виокремлення, проте воно не може співвідноситися в рівній юридичній площині з такими галузями, як цивільне чи кримінальне право, які є профілюючими галузями права.

Більшість вчених сходяться у тому, що визначальними особливостями профілюючих галузей права є ті, що:

1) визначають основні юридичні режими, які є предметно особливі, вихідні за специфікою правового регулювання, а відтак обумовлюють типові особливості юридичного інструментарію;

2) характеризуються юридичною доцільністю, логічністю, аргументацією, чіткістю, контрастністю та взаємовиключністю, що полягає у неможливості взаємного субсидіарного застосування правових норм, які входять до цих галузей;

3) мають юридично-первинну природу, тобто містять основоположний (первинний) правовий матеріал, який застосовується або становить базис формування правових режимів інших галузей права, а відтак є визначальними складовими цілої низки галузей права (приміром, цивільне право виступає основою галузей цивілістичного спрямування: екологічного права, земельного права, комерційного права, договірної права тощо):

4) мають логічну та завершену архітектоніку, чіткі ієрархічні зв'язки і закономірні залежності (це основа цілісної системи права);

5) дія норм профілюючих галузей права поширюється на всіх суб'єктів правовідносин [52, с. 27].

Означені субстанціональні особливості дозволяють їх виокремити в окремий тип – профілюючих галузей права, до якого входить конституційне, адміністративне, цивільне та кримінальне право.

Вивідними з профілюючих галузей є спеціальні (профільні) галузі права, які регулюють визначену сферу суспільних відносин і поширюють дію лише на конкретне коло суб'єктів. Субстанціональними ознаками галузей права цього типу є наявність належних суб'єктів, їх загальноправовий статус і становище, відповідність та можливість адаптації (модифікування) до особливих сфер суспільного буття, правових режимів, а відповідно методів правового регулювання [119]. Історичний контекст лише обумовлює їх відмінність, особливість та похідність від профілюючих галузей права. Означений тип представляє, за винятком чотирьох профілюючих, всі галузі права.

Інтегруючий тип галузей права регулює відносини, які складаються в усіх сферах суспільного буття. Норми права цього типу мають інтеграційний характер, вони проникають в інші складові системи права (конституційне право, міжнародне публічне та приватне право).

Галузь конституційного права не є результатом інтеграційних процесів, що ґрунтується на доктрині конституціоналізму, вона є константою національної системи права, всі правові норми повинні бути взаємоузгодженими з Основним Законом. Питання приналежності конституційного права до інтегруючого типу галузей національного права безпосередньо пов'язане з предметом, який є доволі складним та найбільш дискусійним у теорії права. Внаслідок жвавих дискусій щодо змісту предмета конституційного права позиції вчених поділилися, відтак не існує єдиного універсального підходу до його розуміння. Так, М. Баглай стверджує, що до предмета конституційного права входять лише дві сфери суспільних відносин: 1) охорона прав і свобод людини й громадянина (тобто відносини людина – держава); 2) організація держави та державної влади (владовідносини) [42, с. 97].

О. Куракін під предметом конституційного права розуміє сукупність суспільних відносин, які торкаються основних елементів держави, до яких передусім відносить населення, територію та владу, і мають визначальне значення для тих сфер, у яких вони формуються та розвиваються [113, с. 30].

Дослідниця І. Соколова зауважує, що предметом конституційного права є сукупність суспільних відносин, які формуються у процесі становлення основ суспільного ладу, функціонування держави та організації державної влади, визначенні та забезпеченні конституційного статусу громадянина у правовій реальності [174, с. 49].

Вчений С. Дорохін розглядає предмет конституційного права у двох аспектах: по-перше, як сукупність суспільних відносин, які торкаються територіальних, соціальних, економічних і політичних умов реалізації державної влади; по-друге, як сукупність суспільних відносин, які формуються у процесі здійснення безпосередньої та представницької демократії (зокрема, і місцевого самоврядування) [119, с. 57].

Проаналізовані дефініції предмета конституційного права не є вичерпними, однак загальний теоретичний розгляд дозволив з'ясувати суб'єктивну особливість, яка вказує на відмінність конституційного права від інших галузей системи права та характеризує його унікальність. Відтак особливою ознакою предмета конституційного права, на нашу думку, є його складність як правового явища, що передбачає сукупність відносин, які формуються та розвиваються у різних сферах суспільного буття (соціальній, економічній, культурній, політичній тощо).

Зауважимо, що у науковому дискурсі не визначено чітких меж такої сакраментальної галузі права. Це засвідчує про взаємозв'язок відносин, які консолідуються предметом конституційного права зі всіма іншими різновидами правовідносин. З огляду на це норми даної галузі посідають конститутивне місце у системі права і природно впливають на формування інших галузей національного права шляхом інтегрування. Аналогічна ситуація притаманна і міжнародному праву, в якому вияв інтегруючої складової упродовж останніх

років став настільки виразним і незворотним, що призвів до його суттєво-якісної трансформації. Власне, на цьому аспекті базується принцип примату норм міжнародного права, визнаний новітньою доктриною українського права.

Наступний тип галузей права – предметні, які врегульовують суспільні відносини у конкретній сфері суспільного буття та об'єднують фактично всі галузі національної системи права. Виокремлення цього типу відбулося внаслідок наукових дискусій, що велися упродовж ХХ ст. довкола проблеми предмета та методу правового регулювання. Зокрема, аргументації набув тезис щодо предмета як конститутивної категорії характеристики галузі права.

Попри значні контрверзи та складну природу предмета правового регулювання, розроблення його концепції відіграло вагомий роль у подальшому розвитку теорії права. Саме застосування у науковому дискурсі концепції предмета правового регулювання дозволило сформулювати класичну модель характеристики галузі права, яка є актуальною і дотепер. Істотною складовою дефініції будь-якої галузі права є обов'язкова наявність її специфічного предмета. Зауважимо, що у радянському праві було виокремлено перших дев'ять предметних галузей, хоч і не всі з них сьогодні підпадають такій характеристиці.

Підтримуємо позицію В. Сорокіна, що новітнє розуміння типу предметних галузей слід розвивати на основі концептуального підходу – існування загальноправового та галузевого предмета [174, с. 35]. Цінність запропонованого підходу у тому, що на противагу існуючим у радянському періоді він підтверджує органічний, нерозривний взаємозв'язок усієї системи суспільних відносин, задля врегулювання яких формується вся система права з окремими сферами, типами, видами чи групами, та є інституційними чи галузевими предметами регулювання. Тому тип предметних галузей охоплює всі галузі сучасної системи права в Україні [66, с. 16].

Трансформації суспільної дійсності, інтеграційні та диференційні процеси, діалектична зміна сфери правового регулювання, новітні підходи до осмислення права загалом і системи права зокрема зумовлюють виокремлення

нових галузей права: комплексних галузей права, економічно-зорієнтованих галузей права, соціального права тощо.

Розглянемо більш детально кожен із означених типів. Поняття «соціальне право» почало використовуватися у дореволюційному праві [181, с. 117]. Проте наявність істотних відмінностей у позиціях вчених не дозволила сформувати єдиного універсального підходу до розуміння цієї правової категорії. Вчений А. Козлов зауважував, що «у правовій системі нашої держави вкрай важко віднайти переконливі аргументи на користь виокремлення особливої галузі – соціального права. Концепція галузі права, яка передбачатиме всі правові норми, що регулюють соціальні відносини, є доволі складна, з огляду на надмірно неоднорідний предмет регулювання, позаяк соціальні відносини врегульовуються різними галузями права» [138, с. 55],

У науковому дискурсі існує два підходи до осмислення соціального права: перший – розглядає його як «надгалузеву» правову освіту, яку слід розглядати на дному рівні з приватним і публічним правом; другий підхід полягає у розумінні соціального права як «комплексної» [143, с. 13], «вторинної галузі права» [181, с. 17], «правові норми якої врегульовують відносини щодо надання соціуму – членам суспільства матеріальних благ у разі виникнення соціальних ризиків, які у своєї суспільної значущості викликають потреби в забезпеченні соціальної захищеності індивідуума» [138, с. 56].

Заслуговує уваги дефініція, окреслена дослідниками В. А. Іваненко та В. С. Іваненко, що інститут соціальних прав є системою правових норм із регулювання відносин, які виникають у процесі діяльності держави щодо визначення статусу індивідів, забезпечення прав людини, гарантій та процедури їх реалізації та захисту [216, с. 104]. Зауважимо, що попри відмінність дефініцій «інститут соціальних прав» та «комплексна галузь соціального права» реально ведеться мова про одне і те ж саме правове явище. Вчені М. Захарова та О. Тучкова відзначають «у теперішньому часі помітну консолідацію правових норм, які впорядковують різновекторні відносини у сфері соціального забезпечення, які незадовго трансформуються в систему права і сформується

якісно нова, більш високого рівня галузь права, що цілісним правовим регулюванням охопить всі відносини у сфері соціального забезпечення. І лише тоді можна буде обґрунтовано стверджувати про виокремлення у національній системі права нового типу – соціального права» [62, с. 56], на нашу думку, у сучасній правовій дійсності це завдання вже зrealізовано.

Розглядаючи соціальне право як новий тип галузей права, доцільно виокремити дві правові категорії, а саме: 1) соціальні права індивідуума як цілісний інститут у системі прав людини та визначальна складова соціального права; 2) соціальне право – це тип, який об'єднує галузі соціальної спрямованості (права людини як галузь права, право соціального забезпечення, трудове право, медичне право тощо), а також правові норми та інститути, сформовані в інших (не соціальних) галузях, що врегульовують соціальні відносини, які вирізняються приватно-публічним характером.

Здійснений аналіз дозволяє висновувати, що еволюційні процеси у державі, ціннісна переорієнтація правової системи та зміна світоглядних установок соціуму трансформували систему права й визначили її новочасні особливості, виступили передумовою формування типу соціального права, яке на державно-правовому рівні впорядковує відносини соціального характеру.

У контексті розвитку глобалізованого суспільства помітно зростає вплив економічного чинника на правове регулювання суспільних відносин, що об'єктивно зумовило формування нового типу – економіко-зорієнтованих галузей права. Відповідно, до цього типу належать галузі права, які безпосередньо врегульовують економічні аспекти суспільного буття (бюджетне право, бізнесове право, фінансове право, підприємницьке право, митне право тощо), а теж правові норми та інститути інших галузей права, що застосовуються у процесі правового врегулювання економічної сфери.

Видимим є те, що більшість існуючих галузей системи права в Україні формувалися під впливом економічного прогресу. Тому за критерієм економічного спрямування галузі національного права можна поділити на: 1) ті, які безпосередньо упорядковують економічні відносини (фінансове право,

бюджетне право, банківське тощо); 2) галузі публічного права, які зорієнтовані на управління економічними процесами суспільства (податкове право, митне право тощо); 3) галузі права, які спрямовані на захист економічних прав та інтересів індивіда в умовах ринкової економіки та глобалізації (бізнесове право, підприємницьке право, конкурентне право тощо).

Звідси до першої групи галузей означеного типу входять ті галузі, в основі яких закладено економіко-зорієнтовані правові норми, а метод безпосереднього регулювання є домінуючим. Друга група представлена галузями, в яких економіко-зорієнтовані правові норми виконують допоміжну роль та здійснюють зазвичай опосередкований вплив на економічні відносини. Суттєвою особливістю третьої групи галузей права є функція захисту інтересів суб'єктів в економічній сфері. Доцільність такого поділу вбачається у тому, що він дозволяє не лише поділити галузі права на ті, які регулюють публічні й приватні інтереси індивідуума у ринкових умовах та безпосередньо стосуються економіки, але і виділити те, що сприяє з'ясуванню в усіх галузях права економіко-правового значення приватної та громадської користі в їх взаємоузгодженій цілісності.

Водночас, коли мова ведеться про виокремлення економіко-зорієнтованих галузей права, часто як тотожна дефініція застосовується «галузь економічного права», що виокремлюється у структурі міжнародного публічного права [96, с. 322]. На нашу думку, ці правові категорії слід чітко відмежовувати у процесі типологізації галузей права. Дефініція «економіко-зорієнтовані галузі» є більш виправданою, позаяк у контексті глобалізаційних викликів першочерговою тенденцією розвитку цього типу є інтеграційні процеси в економічній сфері суспільних відносин на основі гармонізованої національної законодавчої бази до міжнародно-правових стандартів.

Тенденцією розвитку сучасної системи права є істотне змінення та значне поповнення комплексного нормативно-законодавчого регулювання суспільних відносин. Повномасштабна війна у нашій державі природно змінює соціум у його світоглядних пріоритетах та принципах, обумовлює ціннісну

переорієнтацію національної правової системи, трансформує в аксіологічному аспекті міжнародні відносини, що, зі свого боку, вимагає належної реакції системи права на нові виклики.

Відтак дедалі більше науковців підтримують ідею існування комплексних галузей права, їх особливістю є своєрідний предмет правового регулювання, який визначається багатогранністю суспільних відносин. Комплексні галузі права можна поділити на дві групи: загальновизнані галузі права, які усталені у правовій дійсності (господарське, екологічне, інформаційне, ювенальне тощо), та спірні галузі права, довкола доцільності та автономності яких точаться жваві дискусії (спортивне, телекомунікаційне, освітнє, медичне, інноваційне та ін.).

Критичні зауваження щодо галузевої архітектури сучасної системи права певною мірою мають рацію, оскільки на практиці вкрай важко окреслити чіткі межі різних сфер правової дійсності. Ускладнення соціального життя в Україні обумовлює не лише трансформацію суспільних відносин та істотне оновлення нормативно-правового базису, але і формування нових галузей права. На думку окремої плеяди науковців, таке надмірне виокремлення галузей права безумовно призводить до гіпертрофованого розпорошення правничої науки та поглиблення дискусійної полеміки щодо доктринальних положень.

Науковці, які заперечують наявність комплексних галузей права, зауважують, що комплексність полягає не лише у спільній площині зіткнення норм та інститутів багатьох галузей. Позаяк, опираючись на таку логіку мислення, можна дійти до хибного умовиводу, що всі міжгалузеві інститути права є комплексними галузями. Згідно з позицією опонентів даного типу комплексні утворення – це перехідна ланка до внутрішньо узгодженої, гомогенної та абсолютно самостійно сформованої галузі права. А. Коваленко стверджує, що комплексна галузь права є елементом системи права, який на основі комплексних принципів та правових норм, що характеризуються стійкістю в період переходу галузі з формуючої у самостійну, врегульовує особливі суспільні відносини [199, с. 31].

Комплексні галузі є наступним поколінням галузей, які формуються внаслідок інтеграції, спеціалізації та диференціації правового регулювання суспільних відносин [161, с. 61]. У цьому контексті також є слушною думка Р. Дудник, що фактичність комплексної галузі не можна обґрунтовувати лише наявністю систематизованого нормативно-правового акта, позаяк порівняно з ним система права має первинний, визначальний характер [55, с. 5].

Прихильники комплексних галузей права аргументовано доводять їх правову природу та причини існування. У своїх працях вони чітко визначають особливості цих галузей та відмежовують їх від галузей законодавства. На нашу думку, наявність дуального підходу щодо існування комплексних галузей права пов'язана передусім із іншими проблемами системи права, які недостатньо розкриті у правовій теорії (приміром, елементний склад системи права, співвідношення права й законодавства, динаміка системи права, критерії галузевого поділу права тощо).

Визнання галузі права комплексною передбачає наявність у системі права сукупності правових норм, які мають такі характеристики: 1) адекватні певному особливому спектру суспільних відносин, тобто мають цілісний та самостійний предмет регулювання – предметну єдність; 2) особливе коло відносин, які регулюються сукупністю цих правових норм і мають достатньо велику суспільну значущість; 3) нормативно-правовий базис, який формує ці правові норми, повинен мати значний обсяг. Окрім цього, прозеліти комплексних галузей права пропонують відмовитися від розуміння системи права крізь призму одного класифікаційного виміру. Вони вказують на наявність двох типів галузей єдиної системи права, сформованої на основі предмета правового регулювання: основних і комплексних галузей права, які містять елементи різних галузей права [199, с. 28].

Такий науковий підхід розвинувся у правовому дискурсі, а відтак значна когорта вчених визнає дуальність структури права (поєднання первинних (основних) і вторинних (комплексних) галузей права), що дозволяє розкрити механізм впливу суб'єктивного чинника на систему права та розвиток

національного законодавства. Звідси у системі права зазвичай виокремлюють три типи галузей права: фундаментальні (профільні) галузі – конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне право та процесуальні галузі; основні галузі – право соціального забезпечення, трудове, сімейне, фінансове право; вторинні комплексні утворення (комплексні галузі права) – господарське, банківське, страхове, природоохоронне, морське право тощо [74, с. 13]. Отже, комплексні (вторинні) утворення сьогодні розглядаються як окремий тип структуризації системи права в Україні.

На противагу базовим (вихідним, фундаментальним) і профільним (похідним, конкретним) основою комплексних галузей права є сукупність правових норм, які регулюють конкретні відносини будь-якої сфери діяльності та належать до різних галузей права [31, с. 562]. У процесі визнання певної галузі права комплексною вчені пропонують керуватися наступними регулами:

- по-перше, комплексна галузь права повинна мати конкретну предметну основу (квінтесенцію), тобто ці суспільні відносини можуть певною мірою регулюватися нормами інших (зокрема, основних) галузей права, проте повністю чи однозначно не можуть бути ідентифіковані з ними, і є комплексними правовідносинами;

- по-друге, комплексна галузь права як складається з правових норм інших (зокрема, основних) галузей права, так і містить низку особливих норм, характерологічних виключно цій галузі права (приміром, норми-дефініції, норми-принципи, які містяться у комплексних чи спеціальних підзаконних нормативних актах);

- по-третє, комплексна галузь права посідає належне місце в системі права. З огляду на те, що «комплексна галузь містить значиме предметне ядро, а теж низку характерологічних лише їй правових норм, ця галузь у процесі власного об'єктивування входить в систему права та займає належне місце, зумовлене гармонізацією структури цієї комплексної галузі зі структурами інших (основних) галузей та ієрархічною структуризацією системи права» [199, с. 28].

Приміром, українськими вченими у сфері аграрного права сформовано його дефініцію як спеціалізованої, інтегрованої та комплексної галузі, предметом якої є органічна сукупність суспільних відносин – організаційно-управлінських, земельних, майнових, трудових, соціальних (як зовнішніх, так і внутрішньогосподарських), що виникають у процесі здійснення сільськогосподарськими підприємствами та іншими аграрними суб'єктами виробничої сільськогосподарської діяльності або пов'язаної з нею практики [172, с. 49].

Слід зауважити про наявність у вітчизняній правовій науці контраргументів щодо базису комплексних галузей, який складається з норм інших (зокрема, основних) галузей права. Зі свого боку, це зумовлює низку проблем щодо несумісності визнання комплексної галузі в системі права: 1) дублювання норм у системі права зумовлює дисбаланс та невпорядкованість системи права, порушує принцип її цілісності (відповідно, вона вже не може слугувати взірцем для формування системи національного законодавства, адже зайве дублювання породжує певний хаос, плутанину); 2) також застосування одних і тих самих правових норм унеможлиблює встановлення їх приналежності до конкретної галузі, що перешкоджає їх точній та законній реалізації; 3) система права як квінтесенція об'єктивного права (якщо її аналізувати поза формою) не дублюється, адже зміст не може бути множинним; 4) застосування комплексною галуззю норм інших галузей права певною мірою порушує принцип об'єктивності системи права, уможлиблює суб'єктивне виокремлення комплексних галузей; 5) комплексні галузі формують систему в системі права, певний новий ярус, з'ясування місця якого викликає контрверзи. Звідси формуються умовиводи, що абстрактно комплексні галузі існують, однак не мають належного місця в системі права. На підставі цих контраргументів дослідниця Т. Мураховська стверджує про відсутність та неможливість існування комплексної галузі у габітусі вторинного перегрупування правових норм [139, с. 40]. Підтримуючи позицію дослідниці,

низка українських вчених стверджують, що коректнішою є дефініція «комплексні галузі законодавства», а не «комплексні галузі права».

Так С. Поленіна відзначає, що комплексні галузі законодавства характеризуються низкою специфічних ознак, визначальною серед яких є предметна єдність, яка консолідується на базисі кодифіковано нормативного акту. Саме він є активним центром, який акумулює та формує системні взаємозв'язки управління [199, с. 29]. Окрім цього, можуть існувати такі комплексні галузі законодавства, які сформувалися внаслідок поєднання норм інших галузей права (господарського, трудового, екологічного тощо) [55, с. 5].

Система законодавства визначається системою права, тому окремі галузі права як системи об'єктивних ознак зумовлюють формування відповідних галузей законодавства. Втім, слід зауважити про еventуальність зворотного зв'язку, зокрема, коли йдеться про нові законодавчі акти. Тому у процесі формування нових комплексних галузей права вагому роль відіграє становлення комплексних галузей законодавства [205, с. 176].

Слушним є твердження В. Мамутова: «Опротестовування наявності в системі права галузей, які містяться у системі законодавства, є значною перепорою у процесі удосконалення відповідних галузей законодавства» [186, с. 37].

Заслуговує уваги позиція Ю. Шемшученка щодо розуміння сутності комплексних галузей права, який виокремлює профільні, спеціальні й комплексні галузі права (власне, такий поділ нами застосований щодо структуризації галузей сучасного українського права). Відповідно до його наукових умовиводів профільні галузі визначаються чітким предметом і методом правового регулювання; спеціальні галузі виникли на основі інститутів або підгалузей профільних галузей права відповідно до вихідного закону діалектики (трудове та фінансове – були підгалуззю адміністративного права; сімейне право було підгалуззю цивільного права; право соціального забезпечення було правовим інститутом); відтак на межі цих типів галузей права (профільних та спеціальних) сформувалися комплексні галузі, що

характеризуються конкретним предметом правового регулювання та комбінованим методом, який передбачає собою поєднання імперативного та диспозитивного методів. Так, до комплексних галузей права належать екологічне, аграрне, господарське право тощо (приміром, господарське право поєднує в собі методи цивільного та адміністративного права) [31, с. 354].

У сучасній правовій доктрині популяризується науковий підхід до розуміння сутності комплексних галузей на основі їх «правового режиму». Відповідно до нього структуризація галузей національного права передбачає такі типи: фундаментальні, профільні та комплексні галузі права. Звідси для виокремлення комплексних галузей права критерії єдності предмета та методу правового регулювання є малуватими, хоча вони ефективно спрацювали у сфері кримінального та цивільного права, і не можуть штучно застосовуватися щодо характеристики інших галузей права. Зокрема, це стосується нових галузей права – інформаційного, екологічного, космічного, будівельного, транспортного військового, медичного тощо, в яких правовий режим відіграє особливу значиму роль.

Правовий режим – це феномен, який формує систему права та визначає в її архітектоніці певні утворення з системними складовими – галузями, підгалузями, інститутами, субінститутами. Базисом правового режиму галузі права є значне коло гомогенних суспільних відносин, які представляють окрему, відносно самостійну (релятивну) сферу суспільного буття, що є предметом конкретної галузі права. Правовому режиму галузі права притаманна особлива цілісна система регулятивного впливу, яка передбачає оригінальні прийоми регулювання, специфічний порядок виникнення та наповнення змісту прав й обов'язків, їхню реалізацію, а теж вплив або дію єдиних принципів, універсальних положень, що поширюються на сукупність цих норм, що визначається як метод правового режиму. Отже, до базових (фундаментальних) галузей права належать конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне право; профільні галузі за допомогою характерологічного лише їм юридичного режиму здійснюють регулятивний

вплив на конкретні сфери соціального буття; комплексні галузі об'єднують як приватноправові, так і публічно-правові інститути [175, с. 16].

Сучасні теоретики права вважають, що особливості комплексності у правовому регулюванні притаманні тим галузям права, які у своєму змісті органічно поєднують приватні та публічні інститути. Комплексність притаманна і матеріально-правовим галузям права, до структури яких входять процесуально-процедурні інститути. Також до комплексних належать ті галузі права, що консолідують інститути, які на початковому етапі формування мають різні предмети правового регулювання, проте спільну мету та методи правового регулювання, а відтак недиференційовані функціональні характеристики. Отже, комплексні галузі права є системними нормативними комплексами в системі права, що вирізняються спільною метою та особливими методами правового регулювання різних за своєю соціальною природою відносин, які виникають та існують у конкретній сфері суспільного буття [169, с. 134]. Приміром, проблема виокремлення в системі права України телекомунікаційного права як комплексної галузі дотепер є спірною, втім, воно є об'єктивно необхідне у контексті сучасних військових реалій, оскільки зумовлене наявністю правового режиму, що органічно консолідує в собі особливу мету та предмет і специфічні методи правового регулювання.

Узвичаєння у теорії права дефініції «комплексних галузей права» зумовлене тим, що вони формуються на основі правових норм (їх диспозицій), запозичених із основних галузей, та послуговуються методами, що належать цим галузям. Формування комплексних галузей права базується на соціальних засадах предмета регулювання, який у правовому аспекті гетерогенний, однак єдиний у соціальному відношенні, тобто являє собою соціальну цілісність [169, с. 297]. Комплексні галузі права містять норми права, які врегульовують сфери державного, суспільного та приватного життя, формуються з перспективою подальшого розвитку комплексних інститутів права, які формуються на стику чи межі суміжних галузей права та послуговуються режимами, які належать цим галузям (екологічне, морське, господарське, аграрне, транспортне, житлове

право). Правовий режим комплексної галузі права може базуватися на: 1) режимі кількох підгалузей права або основних інститутів, які функціонують на рівних засадах (інтегральний режим); 2) режимі кількох інститутів, один із яких є конститутивним (спеціальний режим) [169, с. 364].

Отже, особливістю комплексних галузей права є поєднання різнорідних інститутів профільних галузей, які охоплюють магістральні правові режими (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне право та відповідні їм процесуальні галузі), та спеціальних галузей, правові режими яких модифіковані, адаптовані до особливих сфер суспільного буття (право соціального забезпечення, сімейне, трудове, земельне право) [29, с. 207].

Феномен формування та існування комплексних галузей права як результату взаємодії близьких чи споріднених галузей системи права у врегулюванні аналогічних за своїм змістом суспільних відносин підтримується більшістю українських і зарубіжних правовиків. Конститутивною особливістю комплексних галузей права є те, що предметом їх регулювання є виокремлений із різних галузей права спектр суспільних відносин, які визначаються певною специфікою, а відтак запевнює їх автономність.

Прибічники комплексних галузей права наполягають на їх виокремленні та утвердженні в системі права, як самостійних галузей. Вони апелюють до самої природи та особливостей суспільних відносин, які становлять основу цих галузей, та анонсують всі необхідні та виправдані підстави для їх формування як нових галузей права, що визначаються комплексним характером.

Слушність такої позиції можна аргументувати фактичною наявністю у національній системі права галузі ювенального права, яка, окрім власних норм, до своєї структури залучає правові норми цивільного, трудового, сімейного; галузь інформаційного права поєднує в собі правові норми кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального права тощо.

Зауважимо, що низка українських вчених опротестовує наявність комплексних галузей в об'єктивно існуючій національній системі права. Згідно з їх позицією виокремлення первинних і вторинних (комплексних) галузей

права суперечить самим принципам побудови права, оскільки всі галузі підсистеми перебувають на одному рівні, а відтак жодних ієрархічних відносин між ними існувати не може. Аналізуючи систему права, вони характеризують об'єкти, які аналогічні «комплексним галузям права», однак категорично виступають проти застосування цієї дефініції і пропонують використовувати інші поняття для позначення цих об'єктів [77, с. 49]. Приміром, О. Миколенко вказує на наявність міжгалузевих комплексів – вторинних (комплексних) угруповань у системі права, які консолідують окремі галузі, підгалузі та інститути права, тобто вчений відмовився від використання терміна «галузь» і не характеризує ці правові явища за допомогою дефініції «комплексна галузь права» [130, с. 204]

Попри категоричні наукові умовиводи у правничій літературі дедалі частіше можна простежити такі поєднання як: «медичне право – комплексна галузь права», «інформаційне право – комплексна галузь права», «муніципальне право – комплексна галузь права» тощо. Причина несприйняття чи заперечення комплексних галузей права значною низкою правників обумовлена тим, що ці галузі формуються на основі принципово відмінних від основних галузей засад. Формування основної галузі здійснюється на юридичній основі – методі, тоді як комплексна – на соціальній основі, тобто предметі. Предмет комплексної галузі права є юридично гетерогенним, проте цілісним, являє собою певну соціальну систему. Натомість предмет основної галузі є юридично гомогенним і не становить єдиного, цілісного утворення: сфери, які регулюються основною галуззю права, є розпорошені по всіх напрямках громадської діяльності та об'єднуються в предмет виключно за ознакою методу.

Як нами відзначалося, проблема девальвації галузі права є вкрай актуальною; це пов'язано передусім з тим, що наявні правові спільності, які регулюють нові суспільні сфери чи напрямки громадської діяльності, не підпадають під жодну правову категорію. Слід зауважити, що комплексна галузь права є доволі об'ємною дефініцією, якій притаманні якісні особливості

та яка регулює значимі суспільні сфери (як одну, так і кілька). До типу комплексних галузей права відносяться екологічне право, муніципальне право, медичне право, військове право, ювенальне право, ІТ-право тощо, доцільність формування яких продиктована реальними суспільними процесами – ціннісною переорієнтацією правової системи, трансформаціями світоглядних установок соціуму та сучасними глобалізаційними викликами.

Формування та розвиток комплексних галузей права у системі права в Україні здійснюється скоріше усупереч, аніж на основі теоретичних умовиводів правників. Існування комплексних галузей права пов'язане виключно з об'єктивними тенденціями розвитку сучасної системи права. Комплексна галузь права регулює особливий змішаний комплекс суспільних відносин і є невід'ємним структурним елементом національної системи права. З часом комплексна галузь права може трансформуватися в галузь права, яка врегульовуватиме гомогенну низку приватноправових чи публічно-правових відносин [52, с. 28]. Водночас необхідно враховувати те, що трансформації, які здійснюються у національній системі права, безсумнівно, позначаються на домінантах певної правової системи.

Отже, комплексні галузі права – це тип, що передбачає комплекс галузей права, які врегульовують суспільні відносини різних сфер суспільного буття та об'єднані за критерієм специфічного функціонального призначення (права людини як галузь права, колізійне право, ІТ-право, міграційне право тощо). Комплексні галузі права розглядаються у співвідношенні з профілюючими (фундаментальними) та спеціальними галузями права. Окрім особливого способу формування, комплексні галузі права відрізняються від узвичаєних галузей права методом та властивостями організації предмета правового регулювання. З огляду на це даний тип галузей права необхідно розглядати і у взаємозв'язку з предметними та інтегруючими типами галузей права.

У науково-правовому дискурсі комплексний тип галузей права не має однозначного розуміння та визнання, причиною чого є спірність існування та дискусійна природа комплексної галузі. Позиції вчених стосовно цієї

проблематики є виразно антитетичними: одні аргументовано стверджують про їх наявність, інші – категорично заперечують можливість їх існування у національній системі права.

Можемо висновувати, що процеси еволюційного суспільного розвитку природно зумовлюють виокремлення нових типів галузей права: соціального права, економічно-орієнтованих, комплексних галузей права, які, будучи у діалектичній єдності з узвичаєними типами галузей права, визначають систему права як динамічну, об'єктивно зумовлену систему суспільних відносин, яка має ієрархічну побудову.

З огляду на наявні у науково-правовому дискурсі підходи до розуміння галузі права та її особливостей інноваційні умовиводи щодо структуризації та типологізації галузей права полягають у наступному: 1) за метою та ознаками організації предмета правового регулювання галузі права поділяються на: предметні, інтегруючі та комплексні; 2) за способом формування чи утворення – профільюючі (основні, базові), спеціальні та комплексні галузі права; 3) за інтересом і методом правового регулювання – приватне, публічне та соціальне право; 4) за способом функціонування – автономні (матеріально-процесуальні) та залежні (виключно матеріальні й суто процесуальні) типи галузей права; 5) за економічним орієнтуванням (економічне право) – галузі публічного права, які є зорієнтовані на управління економічними процесами в суспільстві, та галузі права, зорієнтовані на захист прав й інтересів індивідуума в економічній сфері з урахуванням глобалізаційних викликів. Наочне зображення подано в додатку Б цього дисертаційного дослідження.

У постмодерній правовій науці виокремився новий науковий підхід, в основу якого закладено особливі інтереси суб'єкта (права людини, гуманітарне, регіональне право тощо), проте, на нашу думку, він більше стосується виокремлення галузей національного законодавства. Вбачається, що поділ галузей права на фундаментальні й похідні, первинні і вторинні та інші є досить умовним, а окреслення певної галузі як такої, що має прерогативу над іншими, не допоможе вирішити проблеми якісної трансформації системи українського

права, перебудови державно-владних інституцій адекватно до сучасних реалій правової дійсності, а навпаки, поглиблює контрверзи у вирішенні дискусійних питань правничої науки.

2.2 Формування нових галузей права у транзитивному суспільстві: аксіологічна детермінація підстав

Транзитивне суспільство обумовило істотне та структурно-функціональне оновлення системи українського права. Сьогодні простежується константна тенденція до формування нових галузей права (медичного, освітнього, спортивного, охоронного та ін.), що обумовлено зміною ціннісних орієнтирів правової системи України, світоглядними змінами українського соціуму та вимагає вчасного правового упорядкування певних суспільних відносин. Тому слід визначати правові підстави, на основі яких суспільні відносини можуть стати основою формування нової галузі.

Формування нової галузі права – це питання про генезис певного інституту в правовій реальності, а межею цього генезису є становлення її як самостійної галузі права. Методологічним орієнтиром у розкритті генези певного явища слугує поняття основи, позаяк саме вона відображає той аспект явища, що обумовлює його інші аспекти, особливості та взаємозв'язки, які становлять сутність цього явища. Поняття основи конкретизується через причини та умови, які відображають процесуальну сторону реальності та дозволяють осмислити процес виникнення нової галузі права. Формування нової галузі права є результатом синтезу загальних, основних і безпосередніх передумов становлення аксіологічних констант правового регулювання конкретних суспільних відносин, які є затребуваними юридичною наукою та практикою.

Нові галузі права, які виникають, можна виокремити за кількома критеріями. Насамперед вони визначаються колом суспільних правовідносин, які регулюються конкретними правовими нормами: освітнє право, спортивне

право, торгівельне право, споживче право, сервісне право, муніципальне право, міграційне право, фармацевтичне право, медичне право, пенсійне право та низка інших, які сьогодні вже є на науковому рівні обґрунтовані та викладаються у ЗВО як окремі навчальні дисципліни. Іншим критерієм формування нових галузей права можуть бути напрями виробництва, промисловості та сільського господарства. Зокрема, лісове право, космічне право, водне право, повітряне право, земельне право, аграрне право, сільськогосподарське право, промислове право, будівельне право, ремонтне право, інформаційне право, рекламне право, поліграфічне право та ін. Вважаємо, що тенденція до виокремлення нових галузей права загалом сприяє розвитку права, його удосконаленню та можливості врегулювання значно ширшого кола суспільних відносин.

Гене́за нової галузі права – це процес виникнення, формування та утвердження конкретних якісних рис галузі у межах правової дійсності. Аналіз генези нової галузі права - процес її формування як незалежної, самостійної галузі права. Методологічним орієнтиром генезису певного правового феномена є наукова категорія «основа», яка визначає природу досліджуваного явища, його характерологічні особливості, взаємозв'язки, завдяки якій формуються нові обриси, та становить його змістовну сутність. Уточнення дефініції «основа» здійснюється шляхом застосування однорідного з нею поняття «підстави», які демонструють на процесуальну сторону правової реальності. Так, поняття «підстава» дозволяє схарактеризувати не лише галузь, а процес її формування.

Основним змістовним наповненням осмислення підстав є пошук спільностей чи протиріч, які вказують на виникнення нової галузі права. Формування нової галузі здійснюється шляхом поєднання основних, загальних і прямих (безпосередніх) підстав. Нова галузь права є тією системою, що найбільш затребувана у правовій науці та юридичній практиці з огляду на новітні глобалізаційні виклики.

Сучасні науковці значно розширюють підстави формування нових галузей права, до яких відносять: по-перше, повторювані (часті) суспільні відносини, які виступають в якості об'єкта зовнішнього контролю, тобто діапазон суспільних відносин повинен визначатися широтою, специфікою, гомогенністю і водночас багатогранністю; по-друге, суспільну затребуваність у цілісному правовому регулюванні таких відносин, йдеться про те, що вони повинні стосуватися інтересів значного кола суб'єктів права та перекликатися з актуальними глобалізаційними потребами в конкретних умовах суспільного буття, що супроводжується розвитком законодавчої бази; по-третє, державну зацікавленість та підтримку цих відносин, зокрема їх захист; по-четверте, узагальнення та вироблення регулювання поведінки соціуму.

У цьому контексті слід зауважити, що в якості каталізатора процесу формування нової галузі права є як суспільні, так і політичні трансформації, що відбуваються у певній державі, які за своїм характером є гетерогенні. Щодо чинників, які є визначальними у трансформаційному процесі національної системи права, то до них слід відносити: традиції нормативної регламентації суспільних відносин у певній державі, рівень правової культури, що склався у межах конкретної суспільної формації, і, безумовно, глобалізаційні виклики.

Особливість формування нової галузі права окреслюється її місцем у національній системі права (її габітусом у межах типологізації галузей права) та її функціональною місією. Слід теж зауважити, що неодмінною за своїм характером особливістю структуризації нової галузі є її комплексна ознака, яка полягає у тому, що на засадах сформованих галузей права вона успадковує окремі властивості, характерологічні відповідним галузям права.

Слушним є твердження вченої Р. Дудник, що інститути права у процесі подальшого розвитку потенційно можуть перетрансформуватися у категорії вищого класу, тому слід спроектувати увагу на предметі стабільності належних інституційно обрмлених масивів, а також на їх потенційній здатності формувати нові системні утворення досконалішого рівня. Авторка відзначає, що саме інститут ускладненого характеру та узвичаєні підгалузі

права здебільшого характеризуються достатнім внутрішнім потенціалом щодо виокремлення в самостійну галузь права [28, с. 84]. Практично інституційно визначеним нормативним утворенням, як складний інститут права, нова галузь права вже не може бути, така її форма функціонування втрачає актуальність як з огляду її структурних особливостей, так і внутрішнього потенціалу.

Зауважимо, що існування галузей права забезпечується шляхом виокремлення нової галузі права з однієї чи низки вже узвичаєних галузей права або за допомогою перетрансформації («переродження»). Так, під перетрансформацією («переродженням») галузі права розуміється поява нового нормативно визначеного галузевого утворення на основі трансформації чи абсорбції наявного нормативного базису. У багатьох випадках, як справедливо відзначає М. Козюбра, формування нової галузі права супроводжується її доповненням значним, новим нормативним матеріалом. Звідси «переродження» чи виокремлення нових галузей права евентуально здійснюється на підставі нових суспільних відносин або актуалізації наявних. Загалом аналіз шляхів формування нових галузей права вказує на особливу значимість генетичних зв'язків всередині права, у процесі їх становлення [71, с. 33].

У цьому контексті слід зауважити, що виокремлення нової галузі права у національній системі права безпосередньо пов'язане з систематизацією нормативного базису та чітким визначенням предмета правового регулювання новосформованої галузі права.

Дослідниця Т. Мураховська визначає етапи формування нових галузей права, а саме: 1) формалізація нормативних засад, суспільних відносин та їх нових проявів; 2) еволюційне формування інститутів права на основі об'єднання відповідних правових норм; 3) формування нових галузей права за характером правових інститутів; 4) трансформація узвичаєних інституційних форм; 5) генерування складного інституту міжгалузевої значимості; 6) емерджентний вплив складного міжгалузевого інституту на процес становлення нових галузей права; 7) актуальність формування та логічний поступальний

розвиток нової галузі права [138, с. 56]. З такою системною позицією слід погодитися.

Трансформація одних правових категорій в якісно нові зумовлена явищами правової реальності. Таке твердження базується на тому, що правові явища є у фокусі постійної рефлексії з суспільною дійсністю. Відповідні взаємозв'язки між правом і поточним становищем суспільних відносин забезпечують актуальність нормативних конструкцій, тобто їх здатність гарантувати реалізацію суспільних запитів та забезпечити умови оптимального розвитку суспільних відносин відповідно до окресленого законодавцем алгоритму.

Істотним чинником, який серед іншого зумовлює трансформацію підгалузі в галузь права, на нашу думку, є необхідність у системному виокремленні певного нормативного базису як явища вищого системного порядку. Тобто необхідними підставами формування галузі права є суспільний запит та належне інституційно-нормативне визначення (законодавчий базис). Наявність такого «запиту» наочно проявляється: по-перше, в інтенсивності нормотворчих процесів, які регламентують особливості суспільних відносин; по-друге, необхідності в якісно вищому рівні реформування відповідного нормативного базису; по-третє, значимості нормативної регламентації належної сфери суспільних відносин на їх конкретному етапі розвитку.

Р. Браславський акцентує на неприпустимості «штучного» виокремлення певних нормативних масивів в окрему галузь права без достатніх для цього фактичних підстав. Згідно з його позицією такими «фактичними підставами» є явища об'єктивної правової реальності, що відображаються у межах конкретних суспільних відносин. У разі неаргументованого виокремлення галузі права як самостійної, автономної складової в ієрархії системи права така система постійно піддаватиметься впливу реорганізаційних чинників. Вони можуть створити «штучну», ілюзорну за своєю природою правову дійсність, що не відповідатиме як об'єктивному стану суспільної реальності, так і теоретико-доктринальним умовиводам [28, с. 84].

Процес формування нової галузі є тривалим, багатоетапним і починається, як правило, з підвищеного запиту соціуму щодо врегулювання певних суспільних відносин або з обґрунтування нових підходів до вирішення актуальних проблем юридичної практики.

Аксіологічне визначення підстав формування нових галузей у національній системі права передусім пов'язане з її приналежністю до певного типу. Погоджуємося з позицією тих вчених, які вказують на об'єктивно-суб'єктивний характер системи права: по-перше, тлумачать її як наукову конструкцію, а визначення критеріїв її побудови є безпосереднім завданням правничої науки; по-друге, суб'єктивний чинник побудови системи права полягає у результаті творчої діяльності індивідуумів, що об'єктивувалася у логічній мовленнєвій формі [56, с. 10].

Диференціація об'єктивного права на його складові - нові галузі та інститути права - зумовлена соціальним запитом, а не волею. Зокрема, усвідомленням та формуванням суспільного інтересу щодо врегулювання специфічних відносин, які викликані світоглядними змінами та ціннісною переорієнтацією соціуму. Слушними у такому контексті є міркування Р. Дудник, що право – це не лише продукт логіки та чітко аргументованих тверджень, а передусім результат правової практики та судового досвіду [58, с. 111]. Звідси розмежування галузей права безпосередньо зумовлене запитом юридичної практики.

З огляду на об'єктивно-суб'єктивний характер системи права, комплекс підстав формування нової галузі права повинен передбачати як об'єктивні, так і суб'єктивні складові. До того ж, підхід до визначення підстав галузевого розмежування має базуватися на сучасній методології. Передусім на засадах синергетичного підходу та застосуванні принципу додатковості, завдяки яким природа системи права розкривається як багатоаспектна, нестійка, незавершена, а відтак відкрита, соціорегулятивна, що перебуває у постійному еволюційному процесі та формуванні відповідно до існуючих у суспільстві нелінійних механізмів і законів відбору.

Завданням сучасної юридичної науки є не лише констатація існування усталених у процесі історичного розвитку правової системи галузей права та визначення критеріїв їх розмежування, але і прогнозування та обґрунтування напрямів удосконалення національної системи права шляхом напрацювання наукових концепцій нових галузей права з урахуванням транзитивних суспільних викликів доцільності їх існування. І, справді, сучасна правова дійсність явно демонструє удосконалення наявних та формування нових інститутів і галузей права [118, с. 119].

Застосування аксіологічного (прагматичного) підходу до детермінації підстав формування нових галузей права є цілком виправданим з огляду на особливість кожної окремої галузі, що визначається комплексом власних правових цінностей у їх якісно оригінальному співвідношенні. Формально-юридичне вираження і конкретизацію правові цінності набувають у підставах формування нових галузей права та принципах їх функціонування.

Особливість предмета правового регулювання галузі полягає не лише в специфічній формі чи методі правового регулювання, але і в самому змісті правового регулювання, який не може обмежуватися загальними положеннями інших галузей права, а відтак потребує визначення окремих, самостійних домінант щодо застосування цього комплексу юридичних норм. Звідси нова галузь права повинна містити «загальну частину», в іншому випадку вона не може визнаватися як самостійна галузь права.

Разом з тим, визначальною, системоутворюючою підставою формування нової галузі права є предмет правового регулювання – об'єктивна суспільна потреба в особливому регулюванні певних відносин. Ця необхідність визначається усіма суспільними сферами, однак домінуючу роль відіграє політична та соціально-економічна. Згідно з позицією більшості вчених суспільні відносини поділяються на ті, які мають виключно правовий характер, та ті, для яких не є обов'язковою правова форма. З об'єктивних підстав перша група відносин формує самостійні галузі права (адміністративне, кримінальне, цивільне право), друга - здатна як формувати нові галузі, так і не утворювати їх.

При цьому істотну роль відіграють наступні чинники: характер відносин, наявність самостійного законодавства та рівень застосування до них методів державного впливу [140, с. 11]. Звідси в системі права наявні галузі права, які об'єктивно зумовлені, та галузі, які формуються шляхом суспільного запиту чи волею держави.

Слід зауважити, що у цьому випадку визначати чіткі межі між об'єктивними та суб'єктивними підставами вкрай важко. До прикладу, на основі об'єктивного предметного підходу до розуміння галузі права можна висновувати, що фінансове право є об'єктивною дійсністю, як і самі фінанси, позаяк виникло разом із формуванням держави та є невід'ємною її ознакою.

Утвердження нової галузі у правовій дійсності залежить насамперед від визначення її самостійного предмета як науковою доктриною, так і законодавцем. І правосвідомість, і правотворчість є одними з визначальних складових правової дійсності, а тому відсутність самостійного предмета дозволяє лише полемізувати про потенційність нової галузі. На нашу думку, процес переходу «потенційної галузі права» в «реальну галузь права» повинен базуватися передусім на самостійному, відповідному нормативному базисі та виокремленні особливих методів правового регулювання.

Механізм становлення нових галузей права доцільно розглядати на основі об'єктів, які потенційно здатні бути галузями права на етапі їх формування. У цьому аспекті звертають на себе увагу «комплексні галузі права», про існування яких вчені дискутують з огляду на те, що виокремлення першорядних і другорядних галузей права прямо суперечить принципам побудови системи права. Відповідно до усталеного підходу в правничій науці всі галузі знаходяться на одному рівні, а тому не може існувати ієрархічної структуризації системи права [123, с. 44].

Видається цілком логічним таке твердження з огляду на те, що усі нормативно-законодавчі акти одного рівня наділені однаковою юридичною силою. Проте у практичній площині інколи виникають об'єктивні винятки, приміром, застосування цивільного законодавства до земельних відносин чи

використання земельного законодавства до природоресурсних відносин (водних або лісових). У двох випадках ієрархія де-факто базується на пріоритетності спеціальних над загальними правовими нормами. Комплексні галузі права об'єктивуються у нормативних узагальненнях, відображених у загальних положеннях, принципах та особливих прийомах правового регулювання. Однак усі принципи та методи комплексної галузі права є вивідними від принципів і методів фундаментальних (основних) галузей права, а тому повинні чітко їм відповідати. З такої позиції сумнівною видається доцільність існування комплексних галузей права як особливих галузей системи права. Очевидно, вони необхідні лише з огляду на предмет правового регулювання, що певною мірою вирізняється особливістю предмета правового регулювання основної галузі права, проте не відіграє істотного значення.

Проблема існування комплексних галузей права, на нашу думку, пов'язана зі сформованою дефініцією у науково-правовому дискурсі. Вважаємо, що ці недоліки можуть усуватися шляхом розуміння комплексної галузі права як такої, що перебуває на етапі формування, тобто становлення цієї підсистеми системи права в нову галузь права. Узвичаєні галузі виступають основою формування нових галузей права, яка повноцінно може розвинутися лише шляхом прийняття відповідних законів чи кодексу.

Так, на основі розгляду приналежності норм, які регулюють використання природних ресурсів, можемо зауважити, що їх джерелом є не одна фундаментальна галузь, а відтак іншим різновидом комплексної галузі права є «надгалузь» або «інтегрована комплексна галузь права» [55, с. 4]. На нашу думку, логічність цих понять можна заперечувати, позаяк доволі складно під ними розуміти інтегровані структурні утворення (прикладом таких утворень є природоохоронні та природоресурсні галузі права), окрім того, існують такі правові утворення, які не потребують змін.

Іншим об'єктом дослідження у процесі аксіологічної детермінації підстав формування нових галузей права є інститут права. Інститут права – це об'єктивно сформований всередині галузі права комплекс правових норм, який

із необхідною деталізацією врегульовує певне суспільне відношення, а тому набуває самостійності, автономності та стабільності функціонування. Аналогічними галузі права ознаками інституту права є: відособленість та органічна цілісність компонентів, особливість методу, відносна стійкість, самостійність та автономність (однак значно менша від галузі права), до речі, окремі вчені взагалі заперечують замкнутість інституту права) [91, с. 33].

По суті, інститут права відрізняється від галузі права об'ємом предмета правового регулювання. Особливими ознаками інституту права є: вплив на окремий спектр суспільних відносин (який є меншим від предмета галузі права); юридична та фактична гомогенність (однакові поняття, загальні положення та власна юридична конструкція); формалістичне відокремлення правового інституту.

Окреслені нами ознаки по-різному визначаються в конкретному інституті, що безпосередньо пов'язано з рівнем його розвитку. Можна виокремити змішані інститути (сформовані з різних галузей права), що визнаються вченими, які категорично заперечують існування у системі права комплексних галузей права. Тобто «лімітрофні» правові інститути, що є результатом злагодженої взаємодії суміжних недиференційованих галузей права. Нами видається, що заперечення існування комплексних інститутів права зумовлює явні протиріччя між системою права та системою законодавства.

Проблема співвідношення галузі права й галузі законодавства у науково-правовому дискурсі є доволі спірною. Більшістю вчених підтримується розуміння системи права як об'єктивно структурної особливості права. Натомість частіше піддається сумніву твердження про систематизацію правових норм на основі об'єктивних ознак, однак обраних автором суб'єктивно (приміром, внесення до законодавства норм, які загалом належать до однієї галузі права чи нормативних правових актів іншої галузі права, що в принципі не змінює їх галузевої приналежності). Прийнятою є позиція, що системі законодавства притаманна певна незалежність, автономність від

системи права. Втім, факт наявності нової галузі законодавства вказує на особливості структури права [78, с. 30].

Отже, елементи структури права, що логічно їй не відповідають, однак є алогічними за низкою особливостей із галузями права, можуть становити підстави формування нових галузей. Це, звісно, не передбачає обов'язковість формування самостійної галузі права, але вказує на потенційність процесу її формування.

Як нами зауважувалося, сутнісними підставами формування нової галузі права є окрема сфера суспільних відносин та особливий метод їх правового регулювання. Власне, вони визначають необхідність існування системи права, що покликана: регулювати суспільну значиму поведінку суб'єктів права; визначати та охороняти правові цінності конкретної галузі; реалізовувати мету та функції правового регулювання; гарантувати особливий правовий вплив, а саме: співвідношення методів і модусів правового регулювання (зобов'язання, дозволи, пільги, заборони, заохочення, рекомендації), тобто специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативно-законодавчого базису та відповідну його систематизацію.

Визначаючи підстави формування нових галузей права, слід звернути увагу на їх комплексний характер, зумовлений суспільними запитами у галузевому правовому регулюванні, тобто чітко виражений, науково обґрунтований та підтриманий державно-політичною волею суспільний інтерес. Проведений нами аналіз розуміння вченими галузі права дозволяє окреслити наступні обов'язкові підстави виокремлення нової галузі в окрему самостійну галузь права, а саме:

- 1) наявність нової сфери суспільних відносин;
- 2) існування певної цілісності, єдності у такому комплексі суспільних відносин;
- 3) факт об'єктивно зумовленого запиту щодо особливого самостійного регулювання цієї сфери суспільних відносин;

4) наявність характерологічного методу правового регулювання таких суспільних відносин.

Вважаємо, що окреслених підстав недостатньо для виокремлення нової галузі права, позаяк через певну нечіткість вони носять суб'єктивний характер. Тому нами пропонується виділяти також інші ознаки, зокрема наявність «соціальної цінності», спеціальні правових принципів, правового режиму.

У сучасних умовах, які характеризуються багатовекторністю соціального виміру, право здійснює вплив на суспільство, що виходить поза межі позитивістського бачення та потребує осмислення його соціальної цінності крізь призму аксіологічного підходу. Правова аксіологія визначає право як цінність, орієнтир, імперативну вимогу. Під «соціальною цінністю» як підставою виокремлення нової галузі у національній системі права ми розуміємо її здатність бути метою та способом задоволенням соціально справедливих загальнолюдських потреб й інтересів соціуму та їх об'єднань, це те сутнісне, що дозволяє їй претендувати на відокремленість, самостійність. Соціальна цінність нової галузі права повинна визначатися, на нашу думку, трьома аспектами: 1) бути феноменом, сутністю якого є реалізація особливих ідей права (власна цінність галузі права); 2) виступати соціальним регулятором окремих суспільних відносин (функціональна цінність); 3) бути результатом суспільного запиту та необхідністю правової дійсності (суспільна цінність).

Спеціальні правові принципи – це керівні засади, ідеї, що цілеспрямовано наповнюють концептуальним змістом конкретні галузі права. Вони нарівні разом з методом і предметом правового регулювання сприяють індивідуалізації цієї галузі. Приміром, спеціальними принципами ІТ-права є: принцип єдиного глобального характеру мережі; принцип чіткого дотримання правил користування мережею; принцип доступності до інформації, що передбачає право кожної людини мати доступ до інформаційних технологій та будь-якої необхідної для нього інформації (дозволеної для доступу) у будь-якому місці та будь-який час; принцип недоторканності приватної власності на інформацію та дотримання норм авторського права тощо.

Вкрай важливою підставою формування нової галузі права є правовий режим. Поняття «режим» у науковому дискурсі тлумачиться як управління діяльністю щодо впорядкування належних суспільних відносин. До дослідження правового режиму слід підходити з позиції впливу права на суспільні відносини, правова форма якого надає йому юридичної природи. Так, поняття «правовий режим» тісно пов'язане з терміном «влада», є невід'ємною особливістю її устрою, функціонування та соціальної спрямованості. Правовий режим є органічною складовою державних і політичних режимів, які набувають юридичної форми, практично встановлюються та реалізуються саме завдяки правовим режимам.

Правовий режим також може тлумачитися як соціальний режим певного об'єкта, що визначений правовими нормами та забезпечується комплексом юридичних засобів, визначальною особливістю якого є те, що він формується, закріплюється та регулюється правом. Правовий режим характеризується не лише спрямованістю правового регулювання, але і рівнем його ефективності чи неефективності щодо забезпечення інтересів різних суб'єктів права, а відповідно, чіткістю регулювання, є специфічною формою, особливою конфігурацією та підсистемою правового регулювання.

Основним завданням правового режиму є упорядкування соціальних відносин та процесів, а відтак він є своєрідним типом правового стану. Категорію «правовий режим» у жодному разі не можна ототожнювати з дефініцією «механізм правового регулювання», позаяк режим лише реалізовується через механізм правового регулювання, тобто передбачає загальний порядок, процес дії права та є смисловою характеристикою його елементів. Правовий режим – це нормативний вияв права значно вищого рівня, який забезпечує консеквентне регулювання певних суспільних відносин та сприяє оптимальному визначенню і використанню конкретних об'єктів права. Виняткову роль у правовому режимі відіграє законність, що опосередковує кожен його рівень [174, с. 6].

Звідси під правовим режимом слід розуміти сформовану на загальних, універсальних засадах сукупність взаємозв'язаних між собою правових модусів, які забезпечують оптимальне і стабільне упорядкування суспільних відносин, виражають рівень чіткого та строгого правового регулювання, сприятливості або несприятливості задоволення інтересів суб'єктів права, допустимий рівень їх активності.

У науковому дискурсі правовий режим нерідко тлумачиться також як основна підстава формування галузі права та її узагальнююча характеристика. Галузі права (зокрема, і великі інститути, нормативно-правові акти) формують відповідний режим правового регулювання певних відносин. Твердження про те, що кожна галузь права характеризується особливим режимом, є вкрай важливим як у науковому, так і практичному аспекті.

У науковій площині таке положення надає ґрунтовну функціональну характеристику конкретній галузі права в цілому, адже воно зумовлене низкою істотних чинників: предметом правового регулювання (особливостями змісту організаційних, управлінських, фінансових, майнових, немайнових і галузевих відносин); методом правового регулювання – єдиним особливим засобом юридичного впливу, що характерологічний кожній окремій галузі права; правовим інструментарієм, тобто механізмом реалізації, який базується на специфічних принципах, що властиві певній галузі права; системою особливого національного законодавства – кодифікованими актами, які нормативно визначають галузеві принципи, загальні положення й основні засоби правозастосовної діяльності [175, с. 15].

Кожна галузь права функціонує на підставі власного правового режиму. У конструюванні правових режимів більшості галузей права застосовуються однакові правові засоби (зобов'язання, дозволи, заборони, рекомендації, заохочення тощо). Втім, правовий режим кожної окремої галузі права визначається певними особливостями в силу оригінальної комбінації, різного поєднання у них обмежень і стимулів [33, с. 367].

Правовий режим не слід розглядати як виключно юридичну характеристику галузі права, позаяк він має вираження не лише у галузевому методі правового регулювання, але передусім і в особливому статусі відносин, які складають предмет правового регулювання. Правові режими характеризуються наступними істотними особливостями: відображають специфіку регулятивного впливу права на суспільні відносини, які підлягають галузевій регламентації; є невіддільним елементом «управлінської складової» системи правового регулювання, його правовою формою; є особливою формою правового регулювання, надають їй еластичності та адекватності, забезпечуються державою та регламентуються законодавством; забезпечують якісне та стабільне нормативне регулювання конкретної сфери суспільних відносин; їх основною метою є упорядкування певних сфер суспільних відносин на основі виокремлення чітких об'єктів та суб'єктів права; регулюють відповідну діяльність, показують врегульований правовими нормами вектор досягнення юридично значимого результату; виступають в якості особливого порядку правового регулювання, що надає останньому певної спрямованості; є об'ємним блоком правового інструментарію, що передбачає сукупність юридичних засобів і визначається гармонійним їх поєднанням [175, с. 16].

Сукупність та співвідношення засобів правового регулювання (дозволів, заборон і зобов'язань) є своєрідною «юридичною формулою правового режиму»; визначальною підставою та узагальнюючою характеристикою галузей права, що зумовлена особливим галузевим методом правового регулювання; найбільш значущу роль у правовому режимі займає правовий статус суб'єктів права, який фокусує в собі особливості правового режиму загалом; визначають особливий порядок виникнення, зміни і припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників суспільних відносин; передбачають конкретні гарантії суб'єктам, а також санкції за порушення вимог правових норм; сприяють дієвості механізму правового регулювання та є змістовною атестацією його елементів; виняткову роль у змісті правового режиму відіграють правопорядок і законність, які опосередковують усі його

рівні; відображають рівень правового регулювання, існування певних обмежень чи пільг, допустимий рівень активності суб'єктів та межі їх правової самостійності (автономності); окреслюють реальний ступінь сприятливості або несприятливості задоволення інтересів суб'єктів права; змінюються адекватно до соціальних викликів, забезпечуючи правопорядок, стабільність та керованість у суспільстві.

Отже, правового режиму як підстава виокремлення нової галузі права - це сформований на загальних засадах регулювання комплекс взаємопов'язаних правових засобів, що забезпечують стабільне нормативне упорядкування конкретної сфери суспільних відносин, котрі відображають порядок правового регулювання, оптимальність задоволення інтересів суб'єктів права та межі їх правової активності.

Висновки до другого розділу

Розглянувши філософсько-правову парадигму нових галузей права в системі права України, можемо висновувати:

1. В онтологічному розумінні систему права позиціоновано як багатовимірну комплексну правову категорію, котра відображає цілісний, інституційний комплекс об'єктивно необхідних правових норм та інших елементів (суб'єктів права, їх поведінки та правосвідомості, рівня правової культури, суспільно-правових відносин та процесів, правової практики тощо), які пов'язані між собою сталими юридичними принципами та функціональними взаємозв'язками, що характеризується динамізмом, трансформацією та поступальним розширенням сфери регулювання суспільних відносин. Вагомим структурним елементом системи права всіх держав континентальної правової сім'ї є галузь права.

2. Гносеологія концептуальної типологізації галузей права полягає у тому, що вона дозволяє: пізнати якісні та кількісні виміри ролі структурних відокремлених елементів системи права; консолідувати різні за генезисом свого розвитку та соціальною значимістю галузі права в один тип на певному етапі їх

функціонування, розкрити їх особливості, взаємозв'язки та розбіжності; застосувати основні діалектичні категорії загального, одиничного та особливого, які доводять багатоаспектність системи права та доцільність формування нових галузей. Структуризація галузей у системі права України на основі їх типологізації є необхідною передумовою ґрунтовного диференційованого розгляду наявного правового масиву (як законодавчого, так і наукового) для прогресивного поступу правової системи, системи права у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави.

3. Запропоновано впровадити в понятійно-категоріальний апарат юридичної науки дефініцію «типологізація галузей права», яку слід розуміти як консеквентний науково обґрунтований процес поділу загальної бази унормування сфери суспільних відносин, складових її елементів, що полягає згрупуванні галузей права на основі низки типових ознак і властивостей. Об'єктом галузевої структуризації є тип галузей права.

4. Згруповано критерії типологізації галузей права: 1) за методою та ознаками організації предмета правового регулювання галузі права (предметні, інтегруючі та комплексні); 2) за способом формування чи утворення (профілюючі (основні, базові), спеціальні та комплексні); 3) за інтересом і методом правового регулювання (приватне, публічне та соціальне); 4) за способом функціонування – автономні (матеріально-процесуальні) та залежні (виключно матеріальні й суто процесуальні) типи галузей права; 5) за економічним орієнтуванням – галузі публічного права, які є зорієнтовані на управління економічними процесами на національному рівні, та галузі права, зорієнтовані на захист соціальних прав й інтересів індивідуумів з урахуванням глобалізаційних викликів.

5. Покритиковано сучасний постмодерній науковий підхід, в основу якого закладено особливі інтереси суб'єкта шляхом доведення того таке трактування прийнятне виключно виокремлення галузей національної системи права окремої держави. Доводиться, що поділ галузей права на фундаментальні й похідні, первинні і вторинні є досить умовним, а окреслення певної галузі як

такої, що має прерогативу над іншими, не допоможе вирішити проблеми якісної трансформації системи українського права, перебудови державно-владних інституцій адекватно до сучасних реалій правової дійсності, а навпаки, поглиблює контрверзи у вирішенні дискусійних питань правничої науки.

6. У науково-правовому дискурсі комплексний тип галузей права не має однозначного розуміння та визнання, причиною цього є спірність існування та дискусійна природа комплексної галузі. Позиції вчених стосовно цієї проблематики є виразно антитетичними: одні аргументовано стверджують про їх наявність, інші – категорично заперечують можливість їх існування у національній системі права. Отже, комплексні галузі права – це тип, що передбачає комплекс галузей права, які врегульовують суспільні відносини різних сфер суспільного буття та об'єднані за критерієм специфічного функціонального призначення (права людини як галузь права, колізійне право, ІТ-право, міграційне право тощо). Комплексні галузі права розглядаються у співвідношенні з профілюючими (фундаментальними) та спеціальними галузями права. Окрім особливого способу формування, комплексні галузі права відрізняються від узвичаєних галузей права методом та властивостями організації предмета правового регулювання. З огляду на це даний тип галузей права необхідно розглядати і у взаємозв'язку з предметними та інтегруючими типами галузей права.

7. Формування нової галузі права позиціоновано як генезис унормування та регулювання суспільних відносин в правовій реальності, що включає процес виникнення, генерування та утвердження конкретних якісних рис галузі та прогнозування напрямів її удосконалення з урахуванням транзитивних суспільних викликів. Процеси еволюційного суспільного розвитку природно зумовлюють виокремлення нових типів галузей права, що у діалектичній єдності з узвичаєними типами галузей права, визначають систему права як динамічну, об'єктивно зумовлену структуру суспільних відносин, яка має ієрархічну побудову функціонування.

8. Згруповано чинники, котрі визначають суспільну необхідність існування системи права: потреба регулювати суспільну значиму поведінку суб'єктів права; затребуваність визначати та охороняти правові цінності окремої сфери суспільних відносин; реалізовувати мету та функції правового регулювання; гарантувати особливий правовий вплив, а саме: співвідношення методів і модусів правового регулювання, специфіку юридичної відповідальності, наявність нормативно-законодавчого базису.

9. Узагальнено комплекс підстав виокремлення нової галузі права, а саме: наявність нової сфери суспільних відносин; існування певної цілісності, єдності у такому комплексі суспільних відносин; факт об'єктивно зумовленого запиту щодо особливого самостійного регулювання цього спектра суспільних відносин; наявність певного характерологічного методу правового регулювання таких суспільних відносин; наявність «соціальної цінності»; спеціальні правові принципи; спеціальний правового режим.

Детерміновано авторське поняття правового режиму як підстави виокремлення нової галузі права як сформованого на загальних засадах регулювання комплексу взаємопов'язаних правових засобів, що забезпечують стабільне нормативне упорядкування конкретної сфери суспільних відносин, котрі відображають порядок правового регулювання, оптимальність задоволення інтересів суб'єктів права та межі їх правової активності.

10. Визначено суспільні парадигмальні чинники формування нових галузей права: науково-технічний прогрес, стрімкий розвиток ринкових відносин, виклик транзитивного суспільства, запити правової практики. Необхідність виокремлення нових галузей права у системі права зумовлена потребою подолання прогалін у правовому регулюванні і підвищення ефективності унормування суспільних відносин у відповідних сферах діяльності.

Значною перешкодою у визнанні нових галузей права є домінуюча концепція в юриспруденції про наявність лише основних галузей права, оскільки прибічники цієї позиції категорично відкидають можливість існування

відповідних комплексних (вторинних) галузей права. Така усталена конструкція галузей права помітно вповільнює наукове дослідження та розвиток нових суспільних правовідносин. Заперечливе ставлення до виокремлення нових галузей права закономірно призводить до вакууму у сфері ґрунтовних наукових розвідок і, як наслідок, до браку спеціалістів, які володіють належними фаховими знаннями у нових галузях права.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Білик П. (2020а), Білик П. (2019а), Білик П. (2020b), Білик П. (2020с), Білик П. (2020d).

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ КОНСТАНТИ ФЕНОМЕНУ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА В УКРАЇНІ

3.1 Комплексна дескрипція нових галузей права в Україні

Цінність комплексної дескрипції нових галузей полягає передусім у тому, що дозволяє певною мірою вирішити питання, які мають практичне, а саме правотворче і правозастосовне значення. Переконані, що чинна система права у формі диференціації його на окремі галузі може істотно вплинути на правозастосування. Процес удосконалення національного законодавства, обумовлений насамперед необхідністю оцінки сучасних суспільних трансформацій, що відбуваються з урахуванням системності, і супроводжується жвавими дискусіями щодо формування нових галузей в системі права України. Прихильники формування певних нових галузей права об'єктивують аргументовані твердження, які ґрунтуються на низці вагомих чинників: значному ускладненні суспільних відносин, необхідності імплементації національного законодавства відповідно до міжнародних норм і стандартів, появі та активному розвитку нових суспільних відносин, які потребують належної нормативної регламентації тощо.

Звідси постає нагальна необхідність наукового обґрунтування комплексної дескрипції нових галузей права в Україні у конкретній сукупності правових норм в межах їх галузевої приналежності. Встановлення та обґрунтування якісних істотних особливостей конкретної нової галузі права є актуальним завданням сучасної правничої науки, позаяк дає змогу не лише глибше осмислити сутність та багатоаспектність досліджуваного феномену правової системи, але і вказати на взаємозв'язок частини та цілого, норми права й галузі права, взаємовідношення галузей права поміж собою, їх ієрархічність цілісність.

Предметна спрямованість міжгалузевих зв'язків сучасної системи права зорієнтована на суспільні відносини, які мають загально визнану значущість і стосуються конкретного напрямку правової дійсності. Незважаючи на цілісність напрямку, визначати єдність методів регулювання та нормативно-правового інструментарію окремих галузей права вкрай складно, так само як і розкрити співвідношення приватно-правові та публічно-правові інтереси. Як нами зауважувалося у попередньому розділі загально визнаним нині є дуалістичний підхід до поділу системи права на галузі, що передбачає два окремих критерії – предмет правового регулювання (конкретні суспільні відносини) та метод правового регулювання. Проте, пошук оптимальних критеріїв галузевого розмежування системи права і дотепер не припиняється. Упродовж останніх років чітко визначилося низка невирішених проблем щодо розширення національної системи права, визнання окремих інститутів новими галузями права, факту комплексних галузей тощо.

Правове регулювання суспільних відносин, які виходять поза межі звичайної для романо-германської галузевої моделі поділу інструментів правового упорядкування, зорієнтоване на здійснення державного впливу шляхом застосування системи спеціальних засобів змішаного типу. Такий модус передбачає гармонійне поєднання приватно-правової та публічно-правової складових, матеріальних і процесуальних правових норм, тобто усіх евентуальних компонентів досягнення найоптимальніших результатів вирішення нагальних соціальних запитів.

Взаємовплив приватного та публічного права в глобалізаційному суспільному контексті знаходить свій вияв у формуванні нових галузей права, що мають змішану (комплексну) природу. Особливості регулюючих ними відносин визначають необхідність комбінування імперативного та диспозитивного методу правового регулювання з метою належного захисту і реалізації приватних і публічних інтересів. Формування нових (змішаних) галузей права є закономірним результатом розвитку права, тобто конвергентних процесів, які здійснюються в сучасній системі права [53, с. 217].

Міжгалузеві зв'язки елементів національної системи права за системно-структурною архітектонікою їх організації ґрунтуються на синергетиці відповідного і ефективного процедурного гарантування реалізації матеріальних норм. Вони, зі свого боку, відображають загальні тенденції формування міжгалузевих взаємозв'язків права, як способу визначення нового типу дескрипції (структурного компонування) його складових елементів. У цьому контексті є слушними зауваження окремих вчених, що кожному елементу система права властиві інституційні ознаки з попередньо окресленим схарактеризованим функціональним призначенням [202, с. 88].

У контексті глобалізаційних викликів у сучасній системі права активної фази набули процеси спеціалізації, диференціації та інтеграції правового регулювання. Відтак, назрілою є потреба у спеціальному регулюванні окремих спектрів суспільних відносин, внаслідок чого виокремлюються або формуються нові утворення, які мають зазвичай дискусійний характер стосовно конкретної елементної приналежності до системи права, їх місця ієрархічній структуризації права. Значною мірою ця обставина ускладнюється процесом інтеграції, що полягає у взаємозумовленості та взаємодії окремих галузей й інститутів у ході правового регулювання конкретних суспільних відносин. Ці тенденції безпосередньо позначаються на потенційності чіткого розмежування різних утворень у праві, а відтак утруднюють вироблення науково обґрунтованої моделі реальної національної системи права [139, с. 140].

Окреслені процеси становлять належні підстави для наукової аргументації нових, міжгалузевих, комплексних, в узвичаєному розумінні складових національної системи права. До такої категорії галузей права сучасними вченими віднесено зокрема: гуманітарне, морське, банківське, муніципальне, освітнє, міграційне, IT-право, ювенальне тощо, які у контексті комплексної дескрипції нових галузей права в Україні потребують детальнішого розгляду.

Як нами відзначалося нові галузі права виокремлюються на комплексні галузі права, економічно-зорієнтовані галузі права та галузі соціального спрямування.

Економічно-зорієнтованою галуззю є фінансове право, що природно стосується публічного фінансового інтересу, а відтак на правовому рівні врегульовує суспільні відносини у сфері публічних фінансів. Основною передумовою виокремлення фінансового права у нову галузь є сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані із публічною фінансовою діяльністю, а теж практикою інших суб'єктів, які зобов'язані державою виконувати функції щодо реалізації публічних фінансових інтересів. Публічними коштами є певні ресурси, натомість публічні фінанси передбачають собою і ресурси, і відносини, і, зокрема, публічні кошти.

Звідси, предметом фінансового права як нової галузі є суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються у процесі публічної фінансової діяльності, а також фінансова діяльність інших суб'єктів, які зобов'язані державою реалізовувати публічні фінансові інтереси. Фінансові відносини – це процес формування, розподілу і використання коштів публічних грошових фондів (державних і недержавних), цільовою метою яких є вирішення різних публічних завдань (контроль за рухом коштів публічних грошових фондів; обов'язковий аудит; емісія грошей; державний контроль за приватними фінансами; здійснення місцевих і державних запозичень; міжбюджетні відносини; фінансування публічних видатків; гарантування вкладів фізичних осіб; фінансування публічних потреб небюджетними коштами; публічні закупівлі; публічно-приватне партнерство; міжнародні фінанси; застосування різного роду фінансових інструментів та технологій тощо). Зауважимо, що сучасне фінансове право повинно обов'язково враховувати всі трансформації та інновації, які впливають на розвиток фінансових відносин у глобалізаційних та євроінтеграційних реаліях, що значно розширює його предмет.

Як окрема нова галузь публічного права фінансове право має власний метод правового регулювання, що представляє собою органічну сукупність прийомів і способів правового впливу на поведінку суб'єктів фінансових відносин та характер взаємозв'язків між ними. Як відомо, публічним галузям права (зокрема, адміністративному, кримінальному) характерологічний імперативний метод (метод владних або державно-владних) приписів. Сутність цього методу полягає у тому, державно-владні суб'єкти публічної фінансової діяльності в межах власних повноважень у письмовій формі виявляють вольові бажання, які є обов'язковими для усіх фізичних і юридичних осіб – суб'єктів фінансових правовідносин.

Отже, фінансове право перейшло у площину правового регулювання відносин, які пов'язані з публічними фінансами та публічною фінансовою діяльністю. Попри те, що ці сфери існують на рівні держави, вони є динамічними та суперечливими. Фінансове право повинно бути визнане національною системою права як самостійна галузь права, позаяк це логічно відповідає сучасним реаліям розвитку публічних фінансових відносин у нашій державі, і цього вимагає практична юриспруденція.

Бюджетне право. Розвиток бюджетних відносин в Україні пов'язаний: і з радикальними перетвореннями, що відбуваються у зв'язку з реформуванням бюджетного законодавства, й із завданнями щодо децентралізації владних повноважень і створенням нового адміністративного устрою держави, з побудовою сучасної, правової, демократичної держави, орієнтованої на європейські цінності.

Відповідно до процесу децентралізації в Україні на законодавчому рівні, на рівні центральної виконавчої влади та місцевого самоврядування, потрібні зміни у бюджетному законодавстві, обумовлені – визначенням нових правових вимог формування бюджетної системи та відтворення бюджетного процесу, – ефективною бюджетною діяльністю держави та органів місцевого самоврядування.

Бюджет є обов'язковим, важливим і необхідним атрибутом державності. Бюджетне право пов'язано з іншими інститутами та підгалуззями фінансового права, що підкреслює особливу важливість бюджету у фінансовій системі України, його координувальну роль.

Бюджетне право регулює доволі широке коло суспільних відносин; активізувалося бюджетне нормотворення; визначена нова бюджетна система; відбулася кодифікація бюджетного законодавства. Бюджетне право має свій предмет правового регулювання. Сьогодні існує багато ще невирішених теоретичних і практичних питань у сфері бюджетних правовідносин, що, певною мірою, негативно впливають на ефективність бюджетної діяльності.

Бюджетне право, на думку майже всіх фінансознавців – це сукупність фінансово правових норм, що регулюють бюджетну систему держави і принципи її побудови, склад доходів і видатків та порядок їх розподілу, повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування, бюджетний процес, бюджетний контроль та відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Бюджетне право можна розглядати як сукупність фінансово-правових норм, що регулюють бюджетні відносини, відносини з приводу формування, розподілу та використання державного та місцевих бюджетів, з приводу формування державних позабюджетних фондів. В Україні бюджетне право посідає важливе місце в праві, що об'єктивно зумовлено характером суспільних відносин, які ним регулюються.

Податкове право. Упродовж останніх років наукові підходи до визначення місця податкового права у національній системі права зазнали значної трансформації, тому усталений підхід до його детермінації як підгалузі фінансового права вимагає системної та послідовної ревізії. Вважаємо, що категорія «податкового права» вже досягнула у своєму розвитку того рівня, за якого її доцільно розглядати як самостійну галузь права. Це, передусім, обґрунтовується сучасними нормотворчими процесами у сфері оподаткування, які як ніколи раніше визначаються підвищеним рівнем власного динамізму.

Сьогодні ведеться активний пошук оптимальних нормативних конструкцій, які позитивно сприятимуть раціоналізації нормативної регламентації суспільних відносин у сфері оподаткування. Саме за допомогою податкового права здійснюється нормативна регламентація однієї з найважливіших сфер суспільної діяльності, яка забезпечує належний і поступальний розвиток держави.

З огляду на це, вже не може вестися мова про податкове право як тотожну дефініцію «підгалузь бюджетного права», що інтегративною складовою фінансового права. Разом з тим, податкове право як нормативно-правове утворення, інтегрує в собі інститути загального і спеціального характеру, тобто знаходиться вже на значно вищому рівні ніж підгалузь права. Структурна побудова та характер взаємодії його складових елементів безпосередньо вказує на сформованість її як окремої нової галузі у національній системі права. Сьогодні існують всі підстави для належного правового регулювання, систематизації та розвитку податкових відносин. Податковий кодекс України чітко встановив засади функціонування системи податків і зборів, окреслив предмет і зміст податкових правовідносин, визначив основні елементи, зокрема і суб'єктивний склад цих правовідносин, їх правовий режим, що вплинуло на їхню структуру, сутність прав й обов'язків. Загальноприйнятим є підхід, що сукупність відносин у конкретній суспільній сфері повинна врегульовуватися відповідним кодифікованим актом, який встановлює основні елементи цих правовідносин (об'єкт, суб'єктний склад та зміст), тому цілком ствердно можемо висновувати про достатність законодавчих підстав для становлення та розвитку самостійної галузі в системі права України – податкового права.

Телекомунікаційне право. Наявність стійкого тренду щодо розвитку телекомунікаційної сфери простежується як в українському суспільстві, так і в більшості демократичних державах світу. Телекомунікаційна сфера виходить поза межі управлінської сфери та представляє собою автономний сектор, який здатний до самостійного розвитку та може нарівні співвідноситися з іншими визначальними суспільними сферами. Цілком зрозуміло, що будь-яка

самостійна сфера потребує ефективного спеціального правового регулювання на основі окремої галузі.

Розглядаючи доцільність формування нової галузі – телекомунікаційного права Р. Щупаківський вказує на наступні для цього підстави: 1) необхідність правового забезпечення соціуму належними телекомунікаційними послугами (телефонним зв'язком, мобільним і фіксованим зв'язком, інтернетом, цифровим телебаченням); 2) необхідність законодавчого визнання допустимості праці на ринку мобільного зв'язку операторів мобільно-віртуальної мережі та можливості зміни абонентом мобільного зв'язку оператора зі збереженням свого номера; 3) необхідність лібералізації ринку фіксованого зв'язку, зокрема надання альтернативним операторам можливості доступу до монопольних кабельних мереж з метою забезпечення вільного вибору абонентом оператора фіксованого зв'язку; 4) необхідність у збільшенні кількості радіочастот для компаній-операторів, які надають послуги зв'язку соціуму [210, с. 260].

Розглядаючи сферу телекомунікацій більшість вчених відзначають, що її проблеми пов'язані безпосередньо із відсутністю належного правового забезпечення. Тому видається, що є цілком доцільне формування незалежного регулятора галузі на базисі створення Державної служби з нагляду в сфері зв'язку з передачею усіх функцій регулювання, зокрема функцій регулювання тарифів для кінцевих користувачів, зменшення видів ліцензій та послуг, які підлягають регулюванню, реформування системи регулювання тощо [167, с. 83]. Зауважимо, що в Україні діє Національна комісія з державного регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра і надання послуг поштового зв'язку, однак її практика не визначається особливо позитивними результатами, зокрема під час війни.

Змінення технологічної інфраструктури, поява нових суспільних відносин у сфері телекомунікацій і дотепер не призвели до формування принципово нової галузі – телекомунікаційне право. Проблематика дотримання авторських прав у процесі використання засобів телекомунікаційного зв'язку, проблема захисту приватного життя, електронного документообігу,

використання цифрового підпису в електронних чи мобільних повідомленнях й низка інших питань щодо застосування нових телекомунікаційних можливостей потребує подальших наукового розгляду. Вважаємо, що становленню телекомунікаційному праву як самостійної галузі права, передусім, перешкоджає домінуюча концепція у сучасній юриспруденції про існування лише основних галузей права, а це в свою чергу призводить до вакууму у межах дослідження сучасної національної системи права.

ІТ-право. У правничій літературі, з огляду на недостатність правового регламентування та наукового обґрунтування, залишається дискусійним питання щодо юридичної природи права інформаційних технологій та його статусу. Проаналізувавши наукові розвідки щодо розуміння поняття та сутності права інформаційних технологій, можемо виокремити чотири основних підходи до проблеми визнання ІТ-права як нової галузі в системі права України: перший підхід – визнає право інформаційних технологій як повноцінну комплексну галузь системи права; другий підхід вказує на те, що воно знаходиться лише на стадії становлення; представники третього підходу заперечують можливість визнання права інформаційних технологій як нової самостійної галузі права; відповідно до четвертого підходу, право інформаційних технологій є галуззю законодавства.

Прихильники визнання права інформаційних технологій як нової галузі права України переконують, що воно є сукупністю уявлень, знань, понять, асоціацій та емоцій, що виникають з огляду на правове впорядкування суспільних відносин, які пов'язані зі створенням і використанням ІТ [9, с. 3] Аналогічної позиції дотримується Г. Виноградова, що ІТ-право – це галузь права, яка являє собою систему спеціальних правових норм із інформаційної сфери (збирання, зберігання, використання та поширення інформації), ґрунтується на методах публічного та приватного права, і в процесі вирішення завдань правового регулювання інформаційних відносин застосовує всі потенційно можливі правові механізми [33, с. 14].

Певним аргументом на користь визнання ІТ-права як самостійної галузі є те, що в Основному Законі України задекларовано право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2. ст. 34) [94] безпосередньо відноситься до права інформаційних технологій, позаяк спрямоване на врегулювання відносин щодо пошуку, отримання, використання та розповсюдження інформації. Дане право є одним із конститутивних прав кожної людини.

Кардинальна зміна світоглядних установок соціуму у контексті глобалізаційних викликів обумовила істотні зміни у правовій дійсності, тому право інформаційних технологій сьогодні слід вважати комплексною, інтегрованою галуззю права нового покоління. Позаяк, його структура представлена широкою системою ustalених інститутів, які призначені для реалізації чітко визначеної функції держави – розвитку цифрової держави. Показовим прикладом нової функції держави є запровадження в Україні президентської програми «Держава в смартфоні».

Освітнє право. Попри те, що упродовж останніх років в арифметичній прогресії зростає низка наукових досліджень у напрямі освітнього права, розуміння його правової природи є малодослідженим і дискусійним. Прихильники виокремлення освітнього права як галузі права відзначають, що воно має власний предмет й специфічний метод правового регулювання. Причому вони апелюють до того, що воно має визнаватися як нова комплексна галузь, позаяк сама його природа та специфічність відносин, які формуються у сфері освіти, зумовлюють всі необхідні та достатні для цього [66, с. 12].

Підтримуючи позицію виокремлення освітнього права як нові галузі права відзначимо наступні аргументи щодо її назрілості та доцільності: по-перше, сучасний рівень прогресивного розвитку правової та освітньої системи у демократичних державах світу; по-друге, істотне кількісне збільшення та ієрархічне ускладнення нормативно-правового масиву, що врегульовує освітні відносини; по-третє, виняткова значущість освіти, як соціального інституту в

глобалізаційному суспільств. А також низка інших чинників та умов (компютеризація, інноваційність, інтеграція), які об'єктивно призводять не лише до обґрунтування та визнання можливості, але, передусім необхідності виокремлення освітнього права як нової комплексної галузі, що посідає вагоме місце як у правовій системі суспільства загалом, так і в системній побудові самого права.

Досліджуючи освітнє право можемо визначити її як галузь права, яка врегульовує суспільні відносини у сфері виховання, навчання, наукової, професійної та суспільно-культурної підготовки громадян України. Разом з тим, освітньому праву визначається комплексом методів правового регулювання (метод рівності та автономії сторін, метод субординації, метод вільного волевиявлення) та має власний специфічний понятійно-категоріальний апарат (освітній процес, освітня програма, державний освітній стандарт, навчальний план, форми отримання освіти, види освітніх установ, акредитація, ліцензійні умови тощо).

Іншими словами освітнє право – це система правових норм, які регулюють відносини щодо організації та здійснення освітнього процесу і наукової діяльності між: 1) суб'єктами освітньо-наукової діяльності різних держав щодо визнання освітніх інституцій та результатів їх діяльності; 2) органами державної влади та суб'єктами освітньо-наукової діяльності (стосовно створення, визнання, управління, ліцензування, акредитації, атестації, фінансового і матеріального забезпечення діяльності, надання кваліфікаційних рівнів, професій чи наукових ступенів, присвоєння вчених знань тощо); 3) освітніми інституціями та споживачами освітніх і наукових послуг (учнями, студентами здобувачами, батьками та суспільством).

Прихильники виокремлення освітнього права як комплексної галузі права стверджують, що його основою є норми, які регулюють освітньо-педагогічні відносини, тобто освітньо-правові. Відмінність останніх від педагогічних у тому, що вони обов'язково визначенні у відповідному нормативно-правовому

акті, тоді як педагогічні норми впливають із цілей навчання та виховання, і коректуються законами й закономірностями психології та педагогіки.

Трансформація поглядів щодо природи освітнього права триває, однак беззаперечним є те, що визначальним його завданням є структурування суспільних відносини, норм, правил поведінки за об'єктивною ознакою – видами освітньо-наукової діяльності (виховною, освітньою, дослідною, винахідницькою тощо), а тому його слід розглядати поза адміністративним правом.

Медичне право. У контексті нових назрілих проблем, зокрема пандемії Covid 19, повномасштабної війни, які значно збільшили кількість осіб, що потребують медичної допомоги, значно актуалізувалося питання визнання медичного права як окремої галузі національної системи права. Розвиток та ускладнення медичної діяльності, проблеми її законодавчого регулювання, низький державний контроль якості медичної допомоги, негативні наслідки медичного втручання, а також підвищення правової культури соціуму в сфері забезпечення своїх прав в області медицини, безумовно знеобходність подальшого розвитку медичного права як окремої галузі. Соціумом медицина розуміється у двох аспектах: як засіб допомоги людині, яка потребує лікування, і як потенційно агресивний чинник, що може викликати захворювання у здорової людини чи погіршити стан хворої (алергічні прояви на введення лікарського препарату, інфікування при переливанні крові та інші).

Медичне право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі надання медичних послуг та з метою забезпечення прав, інтересів людини та держави (організаційно-управлінські, матеріальні, трудові та ін.). Аналіз предмету, принципів, джерел, які врегульовують відносини у системі охорони здоров'я та політиці держави у цій сфері дозволяють висновувати, що такі відносини виникають між громадянином й лікувально-профілактичною установою, пацієнтом і медичним працівником щодо надання медичної допомоги, зокрема, права, обов'язки та

відповідальність щодо проведення діагностичних, лікувальних й санітарно-гігієнічних заходів [14, с. 37].

Розуміння специфіки галузі медичного права ґрунтується на двох дефініціях: «охорона здоров'я» та «медицина». Перше є системою соціально-економічних й медичних заходів, ціль яких – зберегти та підвищити рівень здоров'я кожної окремої людини та всього соціуму загалом. Друге – галузь наукової та практичної діяльності, визначальними завданням якої є пізнання процесів, які проходять в організмі здорової та хворої людини задля збереження й зміцнення її здоров'я, а також розроблення методів з'ясування, застереження та лікування хворіб. Втім, одне й інше слугують одній меті – зберегти, зміцнити та підвищити рівень здоров'я соціуму, що є об'єктом правового регулювання у сфері охорони здоров'я [46, с. 51].

Проаналізовані підходи щодо визначення предмету медичного права засвідчують їх різномірний характер. Вважаємо, що правовідносини, які входять до предмета медичного права, доцільно виокремити у дві групи. Перша група представлена тими відносинами, що виникають при здійсненні медичної діяльності у процесі надання медичної допомоги. Тобто, відносини між лікарем і пацієнтом при здійсненні першим діагностичних, лікувальних й профілактичних заходів. На наше переконання, вони є основою відносин у сфері медицини. До другої групи відносин належать відносини, що пов'язані із наданням медичної допомоги, зокрема, у сфері внутрішньої організації надання медичних послуг, обов'язкового медичного страхування, зі здійснення контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я, ліцензування та акредитації медичних організацій тощо. Пропонуємо такі відносини назвати організаційно-правовими у сфері медицини, позаяк вони є основою виникнення відносин у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та забезпечують її якісне надання. Отже, вважаємо, що предметом медичного права є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення медичної діяльності щодо надання медичної допомоги, а також організаційно-правові відносини у сфері медицини.

Аргументація щодо самостійності галузі медичного права не може ґрунтуватися лише на визначенні предмета галузі, адже не менш вагомою складовою будь-якої галузі права є звісно метод правового регулювання, що представляє собою сукупність прийомів й способів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин.

Так, метод галузі права являє собою сукупність прийомів й способів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, що входять до її предмета. Зважаючи на те, що імперативному методу характерні відносини влади – внаслідок підпорядкування як сторони правовідносин уповноваженого органу держави, а диспозитивному методу притаманна рівність сторін правовідносин, слід наголосити на комплексному застосуванні методів правового регулювання у медичному праві. Як приклад, використання імперативного методу в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері медицини, є організація та управління в системі охорони здоров'я, коли керівники вищих органів взаємодіють із підпорядкованими ними представниками лікувально-профілактичних установ. Водночас, правові відносини між лікарем і пацієнтом регулюються за допомогою диспозитивного методу, виявом чого служить рівність суб'єктів правовідносин й можливість самостійного визначення власної поведінки [204, с. 137].

Позаяк, історично державна система охорони здоров'я в Україні була сформована як монопольна, із доволі жорсткими адміністративними методами управління всіма соціально-економічними процесами, що пов'язані з відносинами у сфері охорони здоров'я, були і дотепер, в окремих випадках, залишаються за своєю природою адміністративними. Як відомо, адміністративному праву характерний імперативний метод правового регулювання суспільних відносин, проте, з іншого боку, розвиток медичного страхування, приватної медицини, та й самі правовідносини в ретязі «лікар-пацієнт» потребують більшої свободи вибору еventуального варіанту поведінки учасників таких відносин, а відтак, їм властивий диспозитивний метод правового регулювання.

Ми підтримуємо позицію щодо використання комплексного, імперативно-диспозитивного методу правового регулювання у медичному праві, та вважаємо, що для відносин, які виникають у процесі здійснення медичної діяльності щодо надання медичної допомоги характерологічним є диспозитивний метод правового регулювання, натомість для організаційно-правових відносин у сфері медицини –імперативний метод правового регулювання.

На наше переконання медичне право є самостійною комплексною галуззю права, що сформувалася на межі профільюючих галузей права (цивільного, адміністративного право, права соціального забезпечення), предметом якої є суспільні відносини, які постають у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та організаційно-правові відносини у сфері медицини. В основі їх правового регулювання покладено комбінований (імперативно-диспозитивний метод). Усвідомлення самостійної галузевої належності медичного права сприятиме його подальшому розвитку, вдосконаленню правового регулювання окремих галузевих інститутів, запровадженню нових механізмів охорони та захисту прав та інтересів суб'єктів у сфері охорони здоров'я.

Спортивне право. У більшості зарубіжних країн, незважаючи на доволі відмінні підходи до побудови системи права та різний ступінь розвитку й забезпечення фізичної культури і спорту, спортивне право визнається як окрема галузь. В українському правовому просторі (науковому, законодавчому, практичному) ведуться певні дискусії щодо визначення місця спортивного права у національній системі права, що у свою чергу уповільнює процес його удосконалення правових норм, які регулюють спортивні правовідносини. Втім зауважимо про позитивну динаміку зацікавленості цією проблематикою, що підтверджуються появою низки нових наукових досліджень та зверненням уваги публічної влади до розвитку цієї суспільної сфери.

Предмет спортивного права – це сукупність суспільних відносин, які виникають та реалізуються у процесі організації та здійснення різних видів

спортивної діяльності (приміром, встановлення вимог до професійних спортсменів, здійснення контролю за дотриманням відповідних умов – регламентів, формування спортивних команд тощо). Спектр суспільних відносин, які визначаються сферою спортивного права є вкрай широким і чітко характеризується комплексним характером (спрямованістю): фізична культура та спорт як об'єкт загального правового регулювання; організаційно-правові засади державного управління фізичною культурою та спортом; правові основи організації і проведення спортивних змагань; правове регулювання дитячо-юнацького спорту; правове регулювання сфери студентського спорту; правове регулювання професійного спорту за окремими видами; правовий статус спортсменів, тренерів та інших суб'єктів спортивної діяльності; правове забезпечення суспільних фізкультурно-спортивних об'єднань; право інтелектуальної власності у сфері спортивної діяльності; регулювання податкових правовідносин у сфері спорту тощо.

Особливою складовою предмету спортивного права є суспільні відносини у сфері спортивної медіації (арбітражу), спортивного суддівства, спортивної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, а теж відносини у сфері міжнародної спортивної співпраці.

Особливістю методу правового регулювання правового регулювання спортивного права, як і більшості комплексних галузей, є комплексність застосування диспозитивного та імперативного методів. Втім, домінантною складовою у процесі регулювання правовідносин є диспозитивна (приміром, делегування нормотворчих повноважень недержавним організаціям), однак імперативний метод не в жодному разі поступається своєю вагомою роллю.

Джерелами спортивного права в Україні є Основний Закон, Закон України (далі – ЗУ) «Про фізичну культуру і спорт», ЗУ «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», ЗУ «Про антидопінговий контроль у спорті» [63, с. 367]. Окрім цього, норми спортивного права також визначаються низкою міжнародно-правових актів, підзаконних нормативно-правових актів у галузі спорту та фізичної культури,

Указах Президента України, Постановах Кабінету Міністрів України. Особливу роль у врегулюванні спортивного права відіграє правовий звичай, санкціонований державою, а відтак має загальнообов'язкове значення, приміром: рівність, змагальність, правила ведення чесної гри. Серед особливостей джерел цієї галузі є те, що процесуальні норми спортивного права визначаються самоврядними спортивними організаціями, що не є характерним для більшості галузей національної системи права.

Про необхідність виокремлення спортивного права в окрему галузь вказує і наявність власних інститутів, що не властиві іншим галузям права (приміром, інститут міжнародного олімпійського права), а теж розпочатий державою процес зведення усього «спортивного» нормативно-правового масиву у єдину систему. Однак, національна законодавча база, яка застосовується сьогодні у сфері спорту є загальною, і не враховує особливостей спортивних правовідносин. А прогресивний розвиток спорту в Україні безумовно вказує на доцільність та нагальність виокремлення спортивного права у самостійну нову галузь в національній системі права.

Ювенальне право. Вважаємо, що однією із визначальних ознак гуманізації права, посилення його соціальної направленості і захисного (охоронного) потенціалу є становлення нової галузі в національній системі праві – ювенального права. Конститутивною метою якого є захист і неухильне дотримання прав найнезахищеної та найуразливішої соціальної групи – дітей.

Ювенальне право в Україні – це комплексна галузь системи права в Україні, що є ціннісно-зорієнтованою системою організаційних, матеріальних і процесуальних правових норм, спрямованих на забезпечення гідного життя, розвитку та соціалізації дитини шляхом її особливого статусу як суб'єкта права, а теж визначає компетенції інших суб'єктів права, що повинні піклуватися правами, інтересами (справами) дітей. У процесі регулювання цих відносин обов'язковим учасником їх має бути дитина (безпосереднім або через представника) [106, с. 24].

Особливостями ювенального права є, передусім, особливий предмет правового регулювання – суспільні відносини, що стосуються дитини та її поведінкових актів, за її безпосередньою участю чи опосередкованим представництвом; стани (статуси), представником яких є дитина; умови та обставини, що пов'язані зі створенням і функціонуванням ювенальних інституцій на рівні держави, місцевого самоврядування, а також громадянського суспільства.

Галузевий метод ювенально-правового регулювання вирізняється специфікою дозволів, обмежень і заборон. Так, специфічні заборони та обмеження відсторонюють дитину від певних різновидів поведінки, що дозволені дорослій людині (приміром, вступу до політичної партії), і відповідно захищають від протиправних діянь з боку інших осіб (як-от, продажу дині тютюнових виробів чи спиртних напоїв). Особливості цілей і засобів застосування до дитини примусових заходів дає можливість висновувати про послідовне формування нового виду юридичної відповідальності – ювенальної [105, с. 66].

Щодо функцій галузі ювенального права, то воно окрім узвичаєних функцій (регулятивної та охоронної), передбачає собою відновну, субсидіарну та компенсаційну. Аксіологічною квінтесенцією ювенального права є визнання дитинства як визначальної правової цінності, що віднаходить свій вираз у принципах цієї галузі.

Ювенальне право складається зі загальної, особливої та спеціальної частини. Загальна частина окреслює мету і завдання ювенально-правового регулювання, спектр принципів, суб'єктів та юридичних фактів ювенального права.

Особлива частина ювенального права визначається багаторівневою структурою, яка передбачає:

- 1) підгалузь ювенального матеріального права, до якої входять інститути:
 - а) прав дитини зі субінститутами загальних прав й свобод і ювенальних (спеціальних) прав й свобод дитини;
 - б) обов'язків дитини із субінститутами

загальних обов'язків і ювенальних (спеціальних) обов'язків дитини; в) юридичної відповідальності дитини із субінститутами дисциплінарної, адміністративної, кримінальної, цивільно-правової відповідальності та ювенальної відповідальності; г) захисту прав дитини в несприятливих та екстремальних умовах із субінститутами: виховання і утримання дітей позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей і дітей-сиріт; г) захисту прав дітей з особливими потребами чи, які постраждали від стихійних лих техногенних аварій, катастроф та військових дій; д) державної допомоги сім'ям із дітьми; е) державної допомоги дітям, ураженим вірусними інфекціями, або діагностовано невиліковні чи важкі хвороби; є) відповідальності за порушення норм ювенального законодавства, що передбачає собою субінститути сімейної, адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності суб'єктів, які уповноваженні піклуватися про дитину;

2) підгалузь ювенального процесуального права, яка містить наступні інститути: ювенальних цивільно-процесуальних відносин, кримінально-процесуальних відносин, ювенальних кримінально-виконавчих відносин із субінститутом застосування примусових заходів виховного характеру;

3) підгалузь ювенального організаційного права, що передбачає собою два інститути: державних органів та служб у справах дітей та спеціальних інституцій зі захисту дітей.

Спеціальна частина ювенального права складається із міжнародно-правових норм, які визначають особливості міжнародного усиновлення, комунікацію батьків і дітей, які перебувають у різних країнах, повернення дій із закордону тощо [108, с. 20]. Отже, ювенальне право є самостійною системою правових норм, які забезпечують гідне життя, розвиток та соціалізацію дитини, захист її прав та інтересів, а тому вважаємо, що проблема формування ювенального права як самостійної галузі має бути першочерговим завданням сучасної національної правової системи.

Гендерне право. Суспільний резонанс довкола проблеми забезпечення рівних прав і можливостей людини незалежно від гендерної приналежності,

тобто правової рівності чоловіків і жінок, що упродовж буквально останніх п'яти років набули особливого активного обговорення у різних середовищах суспільства, зумовило появу наукової концепції гендерного права як самостійної галузі в національній системі права.

Підтримуємо слушну позицію Н. Аніщук, що гендерне право – це комплексна галузь права, що складається із правових норм, які визначають засоби та способи забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, але передбачають межі допустимих відмінностей залежно від статі [4, с. 372]. Звідси, правові норми гендерного права мають два спрямування: з одного боку – передбачають систему правових гарантій зі забезпечення рівних прав і свобод чоловіків і жінок; з іншого боку – визначають відмінності та їх межі у правах і гарантіях їх реалізації, що зумовлені приналежністю людей до певної статі. За сферою дії правові норми гендерного вони поширюються на різні галузі права, які забезпечують реалізацію громадянських, політичних, культурних, соціальних та економічних прав.

Визначальними критеріями, на думку більшості дослідників, є предмет і метод правового регулювання. Відтак, предмет правового регулювання гендерного права охоплює собою суспільні відносини зі визначення засобів правового забезпечення рівності прав людини незалежно від її статі. Доцільно вказати на наявність розгалуженої системи цих відносин, позаяк урівнянню підлягають права різного роду (сімейні, соціальні, трудові тощо), і регулювання їх рівності не можна обмежити певною галуззю, проте гендерні відносини знаходяться у тісній взаємодії з ними.

Показовим прикладом взаємодії гендерного права з іншими елементами національної системи права є здійснення гендерно-правової експертизи. Для забезпечення гендерної рівності недостатнім є лише створення нового нормативно-правового масиву, необхідна і гендерно-правова експертиза вже існуючих актів з метою запобігання колізій в праві [54].

Сьогодні будь-який нормативно-правовий акт, який регулює суспільні відносини, обов'язково проходить гендерно-правову експертизу, розглядається

крізь призму сутності гендерного права. Звідси гендерне право знаходить свій вияв у кожній галузі національної системи права, позаяк без врахування засад гендерної рівності, забезпечення яких закладено в основу предмету гендерного права, ніякий нормативно-правовий акт не може бути прийнятий, а відтак застосований у межах правового регулювання певних суспільних відносин. Тому, гендерне право займає особливе місце у системі права з огляду на те, що активно взаємодіє з іншими галузями права, й безпосередньо впливає на формування її нормативно-правового масиву.

Доцільність виокремлення цієї галузі права також підтверджується тим, що через здійснення гендерно-правової експертизи формується розгалужена система суб'єктів, які забезпечують суспільні відносини зі визначення засобів правового забезпечення рівності прав людини незалежно від її статті, а це і є предметом гендерного права. Окрім того, кожен суб'єкт нормотворчої діяльності у розробці проєкту зобов'язаний послуговуватися положеннями гендерного права, удосконалювати його відповідно до них, і цим самим створюється система певних суспільних гендерних правових зв'язків.

Метод правового регулювання характеризується імперативністю, позаяк визначальна ціль гендерного права – це забезпечення рівності прав незалежно від статті, що, в свою чергу, можна тлумачити як заборону дискримінації за статевою ознакою. Водночас слід зауважити, що заборона дискримінації не виключає фактичності певних відмінностей у правах і правових гарантіях їх реалізації, що обумовлені приналежністю людини до певної статті. Насамперед такі відмінності зумовлені фізичними особливостями осіб жіночої та чоловічої статті, які слід враховувати при правовому регулюванні певних відносин (приміром, трудових). Тому гендерне право покликане не лише урівнювати у правах і свободах жінок і чоловіків, але із-за об'єктивної неможливості такого урівнення – забезпечити допустиму відмінність між правомочностями осіб різних статей.

Все це вказує на те, що гендерне право має необхідні підстави для визнання його як окремої галузі у системі права в Україні та є невід'ємною

складовою відповідного функціонування суспільства в правовому просторі. У практичній площині проблема ускладнюється: по-першими, гострими дискусіями як у наукових, правозахисних, так і суспільних колах щодо можливості визнання гендерного права як самостійної галузі; по-друге, недостатнім нормативно-правовим масивом щодо врегулювання гендерних суспільних відносин, хоч слід відзначити, що гендерні аспекти в національному та міжнародному законодавстві зустрічаються дедалі частіше.

Попри дискусійність проблеми, гендерне право займає вагоме місце у національній системі права, позаяк опосередковує правове регулювання значного спектру суспільних відносин, які стосуються забезпечення прав людини незалежно від її статті у різних сферах суспільного життя, в яких здатні реалізовуватися громадянські, політичні, культурні, соціальні та економічні права людини. Всесвітня тенденція стосовно досягнення максимального показника однаковості прав людини і забезпечення їх реалізації, подолання гендерних стереотипів і нерівності в усіх її виявах наділяє гендерне право, як галузь права особливим предметом і методом правового регулювання, взаємодія яких із предметом і методом інших галузей права є вкрай необхідним заходом для оптимального функціонування правової дійсності суспільства. Активне обговорення проблеми урівняння гендерної рівності у правовій площині сприяє подальшій еволюції та становленню гендерного права, з огляду на теоретичні і практичні щодо невизнання гендерного права самостійною галуззю національної системи, потребують нагального з'ясування й вирішення у подальшому.

Отже, система права є цілісним, інституційним комплексом об'єктивно існуючих загальнообов'язкових норм і правил поведінки, що взаємопов'язані між собою функціональним призначенням, напрямляє на формування нових утворень, які не завжди відповідають усталеному галузевому поділу. Забезпечення справедливого балансу інтересів суб'єктів сучасних правовідносин, які врегульовуються будь-якою галуззю потребують ефективної моделі взаємодії приватних і публічних засад у межах конкретних галузей

права, що виходять поза межі чітко визначеної системи права у романо-германській правовій системі.

Комплексна дескрипція нових галузей права передбачає горизонтальний їх поділ (розмежування однієї галузі від іншої); вертикальний поділ (визначення відмінностей галузей права від підгалузі та інституту); формування нового елементу; групування норм права, які належать до конкретної галузі. Кожна з проаналізованих нами галузей права визначається всіма необхідними підставами для їх виокремлення, а саме: фактом повторюваних конкретних соціальних відносин; соціальним запитом комплексного правового регулювання; особливістю методу правового регулювання; наявністю відповідної системи правових норм; узагальненням правил поведінки у соціумі.

3.2 Нові галузі права як запит суспільно-військової реальності

Глобалізаційні процеси трансформують не лише суспільно-політичне життя, але і диктують необхідність оперативного та системного оновлення нормативно-правового базису конкретних суспільних сфер. Така тенденція виразно простежується у пострадянських державах, які обрали демократичний вектор свого розвитку та заявили про євроінтеграційні прагнення. Поява нових можливостей і сфер суспільної діяльності, розширення прав фізичних та юридичних осіб, інноваційного науково-технічного прогресу, динамічність розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, діджиталізація, а теж зростання ймовірності різних загроз (техногенної, бактеріологічної, хімічної, ядерної, військової та ін.) зумовлює необхідність посилення правового впливу у цих сферах, зокрема шляхом удосконалення і розширення правових норм, які зможуть оптимально регулювати ці відносини.

Актуалізуються проблема і сучасними воєнними ризиками та викликами, що несуть пряму загрозу цілісності та територіальній незалежності нашої держави, і як показує воєнно-політична ситуація воєнні загрози триватимуть ще довго. Російська агресія має комплексний характер, вона поєднує збройні

(військові) дії з інформаційною війною, втручається у кібернетичний простір, здійснює атаки на об'єкти критичної інфраструктури та житлові будинки мирного населення, активно протидіє входженню України до наявних і перспективних систем світової безпеки. Правове регулювання військової сфери є вкрай актуальним для нашої держави, як і в принципі для будь-якого суб'єкта публічного міжнародного права, позаяк ця сфера суспільних відносин безпосередньо стосується життя, здоров'я та цінності людини. З огляду на це, не має жодного сумніву щодо необхідності та доцільності виокремлення військового права як самостійної галузі в національній системі права.

Військове право як окрема галузь не знайшла належного комплексного дослідження в українській правовій науці, і представлена лише поодинокими науковими розвідками П. Богуцького, Д. Зінченка, С. Скуріхіна, І. Шопіна та інших. Щодо військово-правових проблем, то вони вже більш значною актуалізувалися у науковому дискурсі. Серед вчених цього напрямку слід відзначити: В. Бондарєва, В. Бугайова, С. Дячука, М. Кравчука, Н. Карпенко, В. Німченко, М. Прохоренко, В. Пилипчука, В. Пашинського, Туркот, В. Шамрая та ін. Наявні наукові праці з проблем військового права загалом визначаються фрагментарним характером і сприяють належному науковому визначенні його як окремої галузі права.

Розвиток права – це довготривалий, багатовимірний, складний процес, що зумовлений особливостями цивілізаційного поступу та опосередкований цілою низкою чинників. Каталізатором формування галузі права є зазвичай суспільні або політичні трансформації, а також певні катаклізми як національного, так і світового масштабу. Чинниками, які впливають на зміну системи права є національне правове регулювання, звичаї, культура, і зокрема глобалізаційні процеси та світоглядні трансформації соціуму [140, с. 6]. Відтак, можна виокремити такі основні чинники розвитку права: антропологічні, аксіологічні, правові, політичні, соціальні та економічні.

Формування нових галузі права, як нами вище зауважувалося, зумовлюється передусім розширенням спектру об'єктів правового

регулювання, які постають внаслідок виникнення нових відносин на конкретному етапі суспільного поступу, мають вагому соціальну значимість, а відтак вимагають оптимального правового регулювання. Розроблення нормативно-правових актів, які регулюватимуть такі відносини залежить безпосередньо від публічного інтересу [16, с. 76]. Отже, зміст аналізу передумов формування військового права як окремої галузі повинно ґрунтуватися на розумінні цього процесу як наслідку синтезу основних, загальних і безпосередніх передумов. Звідси, нова галузь права повинна передбачати належну систему, що є затребуваною як наукою, так і практикою.

Розуміння військового права як самостійної галузі права повинно визнаватися як науковою правовою доктриною України, національною системою права, так і основами конституціоналізму, що є вкрай важливо з огляду на національну безпеку держави. Ця проблема особливо актуалізується в умовах військової агресії росії та повномасштабної війни, а також у контексті проблем реформування Збройних Сил України, визнання добровольчих українських корпусів, правового регулювання діяльності військових, забезпечення їх правових гарантій тощо.

Сутнісні особливості військового права як самостійно галузі права проглядаються насамперед в інституційному комплексі правових норм, які регулюють складні суспільні відносини у військовій сфері. Правове регулювання військової та суміжної із нею діяльністю є одним із визначальних елементів конституційної функції держави – захист суверенітету, недоторканності та територіальної цілісності. Разом з тим, правовстановлення публічних відносин у військовій сфері безпосередньо залежить від концепції національної безпеки, а тому стосується не лише держави загалом, але і кожного громадянина зокрема.

Розуміння військового права як юридико-доктринальної категорії визначається певною складністю та дискусійністю, що закладена у процесі пізнання системи права та її складових. Розглядаючи військове право як складову системи права, варто обґрунтувати фактичну можливість віднесення

його до національної системи права. Епістемологія військового права, наукове бачення його місця у національній системі права ґрунтується на використанні інституційної й функціональної характеристик українського права, що дає змогу визнати правовий режим як формуючу основу всієї системи права.

Такий підхід до формування національної системи права та визначенні її складових дозволяє логічно виявити та обґрунтувати факт наявності комплексних галузей, як обов'язкових елементів національної системи права. Розгляд правових режимів галузей публічного права та їх впливу на забезпечення регулювання суспільних відносин у військовій сфері, а також інституційність та функціональна характеристика цілого комплексу військово-правових норм дає змогу стверджувати, що військове право є комплексною галуззю у національній системі права.

Визначення військового права, аналіз його сутнісних ознак супроводжуються дослідженням особливостей складу юридичних джерел цієї галузі права, що утворюють її власну нормативну систему – онтологічну основу.

Аксіоматичною обставиною продемонстрованою у сучасній українській юриспруденції є визначення системи військового законодавства у національній правовій системі та наукова розроблення щодо цього основних теоретичних положень. Відзначається, що кожній державі необхідний узгоджений комплекс нормативно-правових актів для створення, утримання та управління своїми збройними силами, і всі вони можуть розглядати сферу військового права. Так, сучасне правове регулювання військових відносин в Україні передбачає чітку регламентацію військової діяльності, зокрема підвищує загальнообов'язковість встановлених правил функціонування Збройних Сил України та розширює коло засобів забезпечення і реалізації нормативів військового життя [101, с. 459].

Проте така дефініція обмежується лише дисциплінарним військовим законодавством, тобто тією частиною законодавства, що спрямована на підтримання дисципліни у збройних силах і санкціонує її. Натомість,

військовий стан є тим чинником, що активізує цю галузь права та вимагає унормування її правових норм у відповідних актах.

Однак звернемо увагу на розширення сфери військового права у сучасних умовах, військовослужбовці не припиняють виконувати обов'язки пов'язані з охороною та захистом прав і свобод громадянина і людини. Таким чином, усі системи військового права повинні бути спрямовані на забезпечення того, щоб військовослужбовець жодним чином не міг уникнути виконання зобов'язань, передбачених звичайним законодавством своєї країни або міжнародним правом.

Юрисдикція військового права не обов'язково обмежується правопорушеннями, що завдають шкоди дисципліні сил, вчинених членами збройних сил. У різних країнах він різною мірою поширюється на всі правопорушення, вчинені військовослужбовцями, а також на злочини, що шкодять дисципліні, вчинені особами, які не є членами військових формувань.

Не існує єдиної позиції початку дії норм військового права. У країнах, в яких є обов'язок військової служби, солдати, які не відповідають на свій первинний призов або не з'являються на службу, підлягають відповідальності перед військовою юрисдикцією за такі злочини, як дезертирство або самокалічення, оскільки військовий кодекс передбачає такі злочини, застосовні до них як до класу цивільних осіб (як у Бельгії, Франції, Італії та Ізраїлі) або відповідно до закону про запровадження державної служби вони вважаються призовними після надсилання повідомлення про призов (Великобританія) і на них поширюються норми військового права. Резервісти також підпадають (наприклад Італія) під військову юрисдикцію за такі злочини, як державна зрада, незаконне спілкування з іноземними державами та розкриття службової таємниці. У Бельгії звільнені солдати залишаються відповідальними за повстання або злочини проти начальників, вчинені протягом одного року після їх звільнення [222].

Однак сфера поширення військового права є ще ширшою і під його правове регулювання підпадають особи, що згідно норм міжнародного

гуманітарного права визнаються цивільними. Цивільні особи можуть підпадати під військову юрисдикцію різними способами. В Італії та Туреччині, наприклад, державна зрада або повстання можуть розглядатися як злочин, що унормований військовим кодексом, а в Норвегії порушення цивільною особою Женевських конвенцій 1949 р. та додаткових протоколів до них 1977 р. розглядаються відповідно до військового права. В інших країнах цивільні особи, які підбурюють або беруть участь у військових злочинах і можуть бути притягнуті до суду за військовим законодавством. У ряді країн цивільні особи в зоні бойових дій можуть підпадати під військову юрисдикцію, яскравим прикладом тут є законодавство Аргентини [227].

В інших країнах лише цивільні особи, пов'язані зі збройними силами, можуть бути притягнуті до відповідальності за службовим законодавством. В Ізраїлі, наприклад, цивільні особи, які працюють в армії або які отримали армійську зброю, підпадають під дію військового законодавства. Згідно з британським військовим законодавством, цивільні особи, які супроводжують збройні сили, дислоковані в іноземній країні (включно з сім'ями солдатів, а також британськими цивільними особами, які працюють на службу або разом з ними), притягуються до відповідальності за злочини проти громадського порядку військового співтовариства. Однак у Сполучених Штатах цивільні особи – навіть ті, хто є частиною військового співтовариства за кордоном – у мирний час взагалі не можуть підпадати під дію норм військової галузі права. Австрія та Іспанія належать до країн, у яких жодна цивільна особа не може бути піддана військовій юрисдикції [225].

Отож, сфера дії військового права залежить від особливостей ордологічно-ментального устрою країни, унормованих звичаєвих правил. Можна виокремити дві групи осіб, що є суб'єктами суспільних відносин військового права: професійні військові службовці (завжди) та цивільні особи (при виключних обставинах: перебувають в арені бойових дій, вчиняють військові злочини або працюють на військові установи).

Як нами зауважувалося, виокремлення у національній системі права військового права як самостійної галузі дотепер є дискусійним, але об'єктивно необхідним. Це аргументується насамперед тим, що військове право володіє власним правовим режимом, який органічно поєднує особливий предмет, метод та мету правового регулювання.

Найбільш логічною та правильною видається дефініція, запропонована П. Богуцьким, що військове право – це система загальнообов'язкових норм та формально встановлених правил поведінки у військово-публічній сфері, які визначаються, охороняються і забезпечуються державою, вони здійснюють регулювання суспільних відносин, що пов'язані із військовою діяльністю, і визначальною їх метою є забезпечення захисту держави – суверенітету та територіальної цілісності [18, с. 8].

Предмет правового регулювання військового права є вкрай складним з огляду на специфічність та особливості військових відносин, які виникають у військовій сфері, зокрема забезпечення військової спроможності держави, організації відповідних військових інституцій, характеризуються наявністю особливого державного інтересу у належному здійсненні функції щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності.

До кола суб'єктів військових відносин входять: Збройні Сили України; органи військового управління; військові частини, установи, організації; державні підприємства Міністерства оборони України; заклади освіти військового спрямування підвідомчі МОУ; інші військові формування утворені відповідно до чинного національного законодавства (зокрема ті, що беруть участь в захисті національної безпеки держави під час повномасштабної війни). До суб'єктів військових відносин також входить увесь комплекс державних інститутів, які об'єднані в єдину систему з метою вирішенні питань оборони, воєнної безпеки, та інших завдань, які визрівають у ході війни. Окрім цього, суб'єктами військових відносин є визначена національним законодавством категорія громадян, які залучаються та активно діють у військовій сфері та мають особливий статус. Врегульовані нормами права суспільні відносини між

зазначеною категорією громадян зі спеціальним статусом та військовими інституціями (структурними елементами) військової сфери, державними органами, які є складовими воєнної організації суспільства часто у юриспруденції визначаються як військово-правові відносини.

Предмет військового права за структурою та передумовами виникнення є неоднорідний (гетерогенний), позаяк військова сфера передбачає собою рівні соціальної комунікації – від вирішення питань щодо призову на військову службу чи мобілізації громадян до регулювання відносин соціального захисту військовослужбовців, несення спеціальних видів військової служби (бойового чергування, проведення бойових операцій, збереження та використання зброї, боєприпасів тощо), виконання статутних вимог щодо забезпечення внутрішнього порядку у військових частинах і підрозділах тощо.

Метод правового регулювання військового права – це система способів і засобів правової регуляції військових й пов'язаних з ними цивільних відносин, заснованих на організації (адмініструванні) поведінки суб'єктів цих відносин. У правовому режимі метод правового регулювання військового права має спільні ознаки з методами інших галузей права, що утворюють підсистему публічного права. Визначальною відмінністю є особлива субординація у правовому регулюванні військових відносин, що пов'язано з виконанням надважливих для національної безпеки завдань, а відтак підвищеною відповідальністю військових. У військовому праві повністю відсутня диспозитивність, вона не допускається навіть у процесі реалізації соціальних прав військовослужбовців, адже у цих випадках теж домінує імперативність приписів військово-публічних правових норм.

Мета військового права – це забезпечення засобами правового регулювання військової безпеки держави та реалізації правових гарантій, зокрема питань соціального захисту військовослужбовців [34, с. 184]. Визначальною складовою мети військового права вважається військова безпека, проте про антропологізм військового права, який виходить з принципу

гуманізму права, слід пам'ятати у процесі вирішення складних завдань військово-правового регулювання.

Підгалузі та інститути військового права об'єднують мету правового регулювання та правові норми, конкретизуючи ознаки однорідності та специфіки військово-правових відносин. Інститути військового права належать до складу відповідних підгалузей права, складаються із субінститутів (більш вузької сукупності правових норм), що групуються не лише на підставі загальних ознак предмета і метода правового регулювання, але й з урахуванням мети їх правової дії. Первинним елементом військового права є правові норми, що визначені у відповідних правових джерелах, які прийняті або ж санкціоновані державою.

Право військової служби як підгалузь військового права, є центральною ланкою у внутрішньогалузевій системі та здійснює регулювання публічних відносин на всіх етапах виконання військового обов'язку, деталізуючи власну регулятивну дію у правових нормах, їх системних групах – субінститутах.

Розвиток військового права як окремої галузі системи права в Україні здійснюється у напрямках: 1) внутрішньогалузевого інституційного відокремлення підгалузей, інститутів; 2) доктринального освоєння військово-правової матерії; проведення системних наукових розробок; 3) створення умов для формування військового права як науки. Щодо доктрини військового права, то вона формується на основі поєднання теоретичних опрацювань нормативної складової цієї комплексної нової права з практичною реалізацією військово-правових норм, що зумовлює формування науки військового права, а також навчальної дисципліни військового права [19, с. 16].

Низка сучасних вчених визначають військове право як комплексну галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини у сфері будівництва, життя та діяльності Збройних Сил України та у сфері військової діяльності держави [21, с. 183]

Розгляд концептуальних підходів до вивчення військового права дозволяє висновувати, що військове право визначається вкрай складною, однак цілісною

системою взаємопов'язаних правових норм. У фокусі цієї системи знаходяться три групи правових норм: 1) ті, що регулюють відносини у сфері військової безпеки держави; 2) ті, що здійснюють регулятивний вплив на механізм та порядок проходження військової служби; 3) ті, що забезпечують реалізацію правових гарантій суб'єктам військових відносин (зокрема, питань соціального захисту). Метою військового права є визначення засобів і способів досягнення військової безпеки держави як обов'язкової, невід'ємної та конститутивної складової національної безпеки та забезпечення дотримання правових гарантій військовослужбовців та інших громадян – суб'єктів військових відносин. Відсутність системності у військовій сфері може завдати дефектного, згубного характеру усім діям, спрямованих на забезпечення національної безпеки держави та конституційних прав громадян у військовій сфері.

Військове право як комплексна галузь права виокремлюється в національній системі права на основі власного правового режиму, що органічно поєднує предмет, метод та мету правового регулювання. Комплексність військового права визначається багатоаспектністю суспільних відносин публічного характеру, що виникають у військовій сфері, та внаслідок дій складних правових механізмів у досягненні мети правового регулювання – забезпечення захисту держави, її суверенітету та територіальної цілісності.

Слід зауважити, що військове право зазнає помітного формуючого впливу з боку публічних галузей національного права: конституційного, адміністративного, кримінального, фінансового та інших галузей. Разом з тим, відокремленість у системі права інституційних комплексів правових норм, які регулюють: публічні відносини військової служби; відносини у сфері використання зброї, військової техніки під час бойових навчань; правил вартової служби, або ж бойової служби внутрішніх військ МВС України; правил бойового чергування, переконливо доводить його окремішність та самостійність. Отже, всі означені теоретичні та практичні труднощі можна вирішити шляхом доктринального визнання військового права як окремої

галузі у системі права в Україні, позаяк воно має власний правовий режим, предмет, метод та особливу мету правового регулювання.

Становлення концепції військового права вказує на те, що ця галузь об'єктивується у правовій реальності та потребує доктринального сприйняття його сутності та специфічних соціальних функцій, визначення потенціалу і соціальних перспектив у забезпеченні регулятивної дії на складну систему управління вагомими процесами, які відбуваються у військовій сфері сучасної суспільно [171, с. 77].

Значний масив правових джерел військового права становлять досить своєрідні, але вкрай важливі акти локальної дії нормативного характеру – військові накази, правила, інструкції тощо. Систематизацію правових джерел військового права слід розглядати не лише як діяльність щодо упорядкування нормативної основи цієї галузі права, але й як гносеологічний процес. Систематизація правових джерел військового права повинно здійснюватися за правилами інкорпорації та в усіх випадках – системно, комплексно, що визначається дією галузевого правового режиму [21, с. 184].

Загалом структура військового права вказує на його системну єдність, цілісність внаслідок цього мають прояв онтологічні ознаки цієї нової галузі права, які потребують лише факту визнання та доктринальної визначеності. Структурні елементи військового права мають власну нормативну складову. Правозастосовні норми визначені положеннями одного або декількох законів, нормативними актами, зокрема військовими наказами, міжнародними угодами, окремими судовими рішеннями, а відтак введено у практику правового регулювання. Норми звичаєвого права наповнюють змістовно інституційні утворення військового права. Нормативна основа військового права, окрім інших ознак, характеризується системністю та комплексністю. Приміром, Закони України «Про основи національної безпеки України», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», формують нормативну складову такої підгалузі військового права як право військової безпеки.

Підгалузі та інститути військового права утворюють правові норми, що мають ознаки загальної мети правового регулювання близьких за своєю природою суспільних відносин. Інститути військового права можна виокремити у два блоки: 1) інститути, що належать виключно до військової сфери, і не можуть містити норм жодних інших галузей права (право військової служби); 2) інститути військового права, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з відносинами державних інституцій та громадян у військовій сфері, однак безпосередньо до неї не належать (окремі інститути військово-адміністративного, військово-соціального права та військово-господарського права).

Сутнісні ознаки правового режиму військового права дозволяють виокремити два правових режим цієї нової галузі права: загальний і спеціальний. Загальний (галузевий) правовий режим формує всі галузеві ознаки військового права та забезпечує виокремлення цієї галузі права у системі права в Україні. Спеціальний правовий режим має загальні ознаки галузевого та, водночас, внаслідок визначених особливостей предмету і мети правового регулювання формує системні групи всередині галузі військового права. Такими системними групами норм права без сумніву є інститути, субінститути, а також підгалузі військового права [21, с. 185].

Системоутворююче значення правового режиму полягає в самому утворенні системи військового права, як достатньо складної та одночасно функціонально зорієнтованої на досягнення визначеної у військовій сфері публічних відносин мети правового регулювання щодо забезпечення військової безпеки, здійснення соціального захисту військовослужбовців тощо. Правовий режим військового права, як і в інших галузевих утвореннях національної системи права, істотно залежить від об'єктивних чинників, якими є насамперед суспільні відносини (у даному разі – військово-публічні відносини), і слідує за ними у напрямі реалізації мети правового регулювання. Практика правостановлення у військовій сфері публічних відносин чітко демонструє активне використання концепту правовий режим. Так, були прийняті та є

чинними правилами, які засновані на особливостях правового режиму військового майна у Збройних Силах України, або ж, які встановлюють особливі правила поведінки в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Таким чином, військове право є системою загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності. Основними ознаками військового права є нормативність, формальна визначеність, обов'язковість, регулятивність, процедурність, зв'язок з державою, системність.

Отже, становлення і розвиток концепції військового права України свідчить про те, що військове право об'єктивується у правовій реальності і потребує епістемологічного опрацювання його сутності, соціальних функцій, перспектив, здійснення наукового прогнозування забезпечення регулятивного впливу на важливі процеси, які відбуваються у військово-публічній сфері в умовах військової агресії Росії, що несе пряму загрозу національній безпеці. Військове право є невід'ємним складним утворенням цілісної системи українського права, тому наукові пошуки у цій сфері повинні бути продовжені саме у такому напрямі.

В контексті політичних та глобалізаційних процесів сучасної правової реальності України формується ще одна нова галузь права – міграційне право. Слід звернути увагу на те, що міграційне право має достатньо неординарну історію формування та розвитку, тому доцільно звернутись до генезисних аспектів.

Міграційні процеси актуалізувалися напочатку ХХ ст., коли почали формуватися норми сучасного права демократичних держав і міжнародні правові стандарти. У 1960 – 1970-их рр. колоніальні держави трансформували політичну систему та ліквідували свої расово-стратифіковані імміграційні системи. Це стало підставою для багатьох вчених визнати те, що ера

дискримінаційної імміграційної політики завершена. Із цього часу відбір іммігрантів у ліберальних демократіях здійснювався на принципах універсалізму, лібералізму та недискримінації. Дозволи та заборони імміграції надавалися виключно на основі індивідуалістичних критеріїв, а не колективістських, що позитивно було підтримано соціумом. Такі тенденції у сфері імміграції не потребували особливого правового регулювання, а відтак не виникало необхідності у формуванні міграційного права як окремої галузі.

Наступною подією, що значно підвищила позитивні настрої іммігрантів щодо захисту їх прав стало надання права на проживання та об'єднання сімей для європейських гастарбайтерів. Цей принцип був імплементований як міжнародний правовий стандарт, тому істотних прогалин у цих суспільних відносинах як на міжнародному, так і на національному рівні не простежувалося. Визначальним політичним напрямом у національних державах займає впровадження концепції мешканця, закріплення якісно нового статусу, що мають негромадяни, постійні жителі, які користуються цивільними, соціальними та економічними правами на рівних засадах з громадянами, а міграційні процедури залишаються поза увагою. Таким чином, така політика призвела до зростання постнаціоналістичних поглядів серед науковців «жителів», які стверджували, що прогресивне обґрунтування прав іммігрантів на правах людини та універсальної особистості сприяло формуванню національної держави, а саме національне громадянство є значною мірою анахронічним.

Слід погодитися з тим, що оптимістичні настрої наукової еліти 1980–1990-их рр. були абсурдними. Не заперечуючи значимості політичних подій, що надихнули на такі аргументи, феміністська-критична та критична-юридична наука, які сформували на початку 2000-их рр. чітко вказали на вагомій підставі стверджувати про дискримінаційну політику у сфері імміграції, еміграції, інтеграції та надання громадянства.

Аналіз моніторингових звітів ООН, інших міжнародних інституцій, національних статистичних даних вказує на посилення правового

розшарування, неоднозначності, нелінійності імміграційного статусу. Зокрема, статус не відображає лінійного переходу від іноземця до мешканця та громадянина, він може рухатися по низхідній траєкторії, і як для постійних жителів, так і окремих громадян, може призвести до юридичної нестабільності та втрати статусу.

Політика щодо імміграції та громадянства завжди була проблемним аспектом правового регулювання, позаяк має істотний зв'язок з політико-міжнародними відносинами. З огляду на контроль виїзду чи в'їзду та можливості проживання, міграційна політика є одним із найбільш значущих інструментів щодо розмежування соціального включення та відчуження. Безумовно, що зміна критеріїв з одного боку від раси та національного походження, з іншого – до кваліфікації та родинних зв'язків, означала історичну зміну нормативної-правової основи включення особи до загальних прав людини не залежно від критерію громадянства.

Однак, питання індивідуальних казусів у сфері дискримінації окремих груп мігрантів, зокрема множинна дискримінація (найчастіше через стать, вік і громадянство) є і надалі правовою проблемою, що вимагає адекватної реакції сучасної правової системи. З огляду на поступальний розвиток права не існує жодних підстав стверджувати, що імміграційна політика обов'язково буде рухатися по висхідній траєкторії більшого залучення мігрантів до громадського національного процесу.

Причин для міграційних процесів є достатньо багато – трудові, політичні, екологічні та інші. Зміна клімату є однією з найбільших загроз, з якими коли-небудь стикалося людство в сучасній історії. Антропогенні викиди вуглекислого газу почали спричиняти зміни глобальних кліматичних умов і місцевого середовища в більшості регіонів світу. Майже напевно, ці зміни посиляться в найближчі десятиліття. Численні кліматологічні дослідження показують, що зміна клімату призводить не тільки до підвищення температури та підвищення рівня океану, але також відповідає за збільшення частоти та інтенсивності екстремальних погодних явищ і природних катаклізмів, що може

негативно вплинути на добробут людей, зокрема продуктивність праці, умови праці та життя, продовольча безпека, доступ до води та природних ресурсів, споживання електроенергії, наслідки для здоров'я, знищення активів, злочинність, політична напруженість, і нестабільність. Все це є суттєвими приводами для пошуку кращого місця для життя.

Суттєвою є роль економічних і соціальних детермінант міграції, і дослідники часто вказують на нікчемність тут правового регулювання, нехтуючи роллю державної політики [230]. Уряд часто вважаються або безсилими, або малоактивним. Державна політика в певних неєвропейських державах вважається в основному неактуальною або тому, що її реалізація вважається обмеженою широко поширеною корупцією та відсутністю адміністративної спроможності, або тому, що міграція розглядається як обумовлена економічними чинниками та індивідуальними або домогосподарськими стратегіями. Це призводить до зображення міграційної політики і міграційного права як галузі як такої, що домінує та структурується сімейною динамікою, родинними та етнічними групами чи мережами, а також приватним сектором і неформальними інститутами.

Однак при недієвості чи відсутності норм починають діяти тіньові норми та правила поведінки стихійного характеру, тому для процесів швидкої невизначеної трансформації проблеми правового унормування міграційних процесів мають відігравати вагому роль.

Військові дії спричиняють суттєву міграційну кризу, що на відміну від інших видів міграції мають стихійний, масовий часто біфуркаційний характер.

Всі ці правові тенденції зумовили необхідність формування нової галузі права – міграційного, втім первинною підставою стало істотне збільшення мігрантів через військові дії у певних країнах світу, що у науковому дискурсі визначається як міграційна криза.

Міграційна криза може спричинити масове переміщення населення як у межах однієї країни, так і в зарубіжжя. Міграційна криза може формуватися поступово, або наступити раптово, це від динамічності міграційних

переміщень, а також змін у подальших моделях міграції. Термін «міграційна криза» у науковому дискурсі осмислюється як складні і загалом великомасштабні міграційні потоки, а також моделі мобільності, спричинені кризою, що часто призводять до значної вразливості постраждалих людей і громад та створюють серйозні проблеми з управлінням міграцією в довгостроковій перспективі.

Упродовж останнього десятиріччя Європа зазнала дві міграційні кризи. Перша, протягом 2015 р., коли спостерігався період значного збільшення руху біженців та мігрантів до Європи. Тоді 1,3 мільйона людей прибули на континент, щоб попросити притулку, і тоді це видавалося безпрецедентною ситуацією. Друга, червень 2022 р. щонайменше 100 млн людей (серед них – 32,5 млн біженців) світу були змушені покинути свої домівки внаслідок переслідувань, конфліктів, насильства, порушень прав людини або подій, які серйозно порушують громадський порядок. Тому такий масштаб проблеми активізував запит на міграційне право в багатьох країнах світу.

Україна є в основному транзитною країною для міграції іноземців або державою постачальником українців-мігрантів з огляду на повномасштабну війну (від 23 лютого 2022 р. мігрували близько 7,2 млн. українців). Вчений А. Супроновський зауважує, що сьогодні існує безпрецедентне збільшення масштабів міжнародної міграції та формування специфічної «нації мігрантів»: розширюється географія міжнародних міграцій, що охоплює практично всі країни та території світу; змінюється структура міграційних потоків адекватно до потреб глобального ринку праці; набуває визначального значення економічна і, передусім, трудова міграція; динамічно зростає нелегальна міграція; збільшуються масштаби та розширюється географія вимушених міграцій; зростає значимість міжнародної міграції населення у демографічному розвитку світу і, зокрема, приймаючих країн; посилюється суперечність між національним й транснаціональним правовим регулюванням міграційних потоків [177, с. 12].

Дослідниця Р. Дудник звертає на увагу на розбіжну ситуацію, що сформувалася у сфері правового регулювання міграційних відносин: з одного боку є очевидним, що міграція є особливою сферою правового регулювання, але з іншого боку – вона часто охоплює аспекти, які до її не стосуються. Так, міграція – це багатоаспектний феномен суспільного життя, який поєднує політичний, етнічний, культурний, економічний та інші аспекти, тому із невизначеності предмета правового регулювання закономірно можуть виникати тенденції змішування цих аспектів у сфері права [58, с. 111]

У юридичній науковій думці представлені різні підходи до відведення місця міграційного права у національній системі права: прибічники першого підходу вважають, що міграційне право – це самостійна галузь права; другого підходу – вказують на її комплексність; третього – відносять інститути міграційного права до інших галузей права (міжнародного, конституційного, адміністративного). Часто міграційне право виокремлюють на такі складові як міжнародне міграційне право, адміністративне міграційне право, трудове міграційне право, кримінальне міграційне право тощо. Означені правові інститути, з огляду на динамічний розвиток міграційних відносин фактично набули змішаного характеру, позаяк з'явилися на межі суміжних галузей права, і відтак стали міжгалузевими, комплексними інститутами

Так, Д. Голобородько відзначає, що на сьогоднішньому етапі міграційне право знаходиться на перехідній стадії свого формування «воно вже завелике для «штанців» адміністративного права, але ще не повністю розкрилось і не набуло специфічних ознак, які можуть його характеризувати як самостійну галузь права» [45, с. 223]. Згідно його позиції кінцевим результатом розвитку міграційного права має стати кодифікація цієї галузі права.

Погоджуємося з позицією А. Супруновського, що міграційне право України є самостійною галуззю національної системи права, під якою слід розуміти науково обґрунтований та об'єктивно існуючий зв'язок інститутів й норм, які становлять єдину самостійну галузь права. Міграційно-правовими інститутами є: внутрішні (інститут міграції, інститут еміграції, інститут

свободи пересування територією України, інститут виїзду за межі України, інститут повернення репресованих осіб тощо); змішані (інститут видачі фізичних осіб та інші) [176, с. 13].

Предметом міграційного права є суспільні відносини, що виникають внаслідок міграційних процесів (підготовки до переміщення, переміщення), мають однорідний характер, регулюються нормами міграційного права, одним із обов'язкових учасником цих відносин є суб'єкт публічного права.

Метод правового регулювання міграційного передбачає два елементи: 1) імперативний – неухильну реалізацію конституційних засад у міграційних правовідносинах; 2) диспозитивний – юридичну рівність суб'єктів міграційних правовідносин, їх правоздатність, автономію та можливість відстоювання суб'єктивного права.

Вважаємо, що з огляду на міграційні викликами основними складовими правового регулювання цієї галузі мають бути наступні:

- управління табором та картографування переміщених осіб, щоб забезпечити гідні умови життя для переміщених осіб та мігрантів у русі, сприяючи ефективній допомозі та захисту у місцях тимчасового розміщення (транзитні центри, притулки, центри прийому, колективні центри, офіційні та неофіційні табори тощо);

- житло та непродовольчі товари, для задоволення потреб у тимчасовому розміщенні та непродовольчих товарах людей, які постраждали від кризи, що потребує належної координації логістикою, технічної підтримки та відповідного розподілу як інфраструктури, так і непродовольчих товарів;

- транспортна допомога постраждалому населенню, позаяк вкрай важливо, щоб існувала організація, відповідальна за забезпечення безпечного транспорту в межах або за кордоном; транспортування вкрай затребуваним є під час евакуації, переселення, репатріації та повернення;

- підтримка здоров'я, необхідна для порятунку життя та запобігання інфекційним захворюванням під час кризи та руху;

– психосоціальна підтримка для підтримки та захисту постраждалого населення з метою зменшення психосоціальної вразливості та сприяння стійкості громади, включаючи сприяння стійкості спільноти та почуття причетності;

– допомога (ре)інтеграції, яка спрямована на подолання ситуацій переміщення людей, які постраждали від кризи, шляхом підтримки довгострокових рішень та реінтеграції; допомога також надається мігрантам, які добровільно повернулися до країн походження; участь громадян, прислухання до громади та проведення громадського моніторингу є визначальними заходами успішної реінтеграції мігрантів, які повертаються;

– правова політика підтримання миру та сталий розвиток можуть включати створення короткострокових робочих місць і сприяння соціально-економічним ініціативам, хоча це завжди залежать від потреб, які потребує певна соціальна група.

Загальним є твердження, що мігранти є проблемою для правової, фінансової та політичної системи суспільства. Проте, в умовах глобалізаційних змін вказане є дещо уточнена дефініція, що враховує процеси популяційного характеру. Старіння народів та націй є невідворотнім процесом, популяція європейських держав повною мірою не забезпечує своє відтворення, мігранти виступають рушійною силою економічної стимуляції. Зокрема, зазначене стосується наступних поколінь мігрантів, які є вже первинно адаптовані в національну систему права, систему законодавства та правовий порядок приймаючої держави.

Прикладом може слугувати позитивне законодавство європейських країн. Так, нещодавно уряд Німеччини вніс велику кількість змін до міграційного законодавства щодо шукачів притулку та біженців, які іммігрували з 2015 року. Хоча вплив деяких реформ є соціально-політичним, більшість із них мають також фінансові наслідки. Науковці, проаналізували наслідки для держави в контексті обліку впливу поколінь стосовно впливу цих законодавчих змін на німецьку фінансову систему [228]. Результати показують, що реформи

матимуть загальний позитивний вплив на майбутні державні фінанси Німеччини. Зокрема, це стосується фінансових внесків від імміграції відносно молодих і кваліфікованих працівників, тому загалом вкрай вкрай важливою є успішна інтеграція. Таким чином, держава не лише компенсує витрати на гарантії міграційної політики, але й стимулює власну економічну складову.

Міграційна політика тісно пов'язана з державним режимом формування імміграційної політики, у ліберально-демократичних державах вона часто розуміється як компроміс між інтересами ринків, обраних політичних лідерів, учасників громадянського суспільства та судів на національному та міжнародному рівнях, що становить правове поле для формування міграційного права як окремої галузі у системі права держави.

Отже, міграційне право є сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з міграційними процесами фізичних осіб, визначенням правового статусу мігранта, а також закріплення правових гарантій та обов'язків держави щодо утвердження й забезпечення статусу різних категорій мігрантів.

Висновки до третього розділу

В результаті осмислення праксіологічних констант феномену нових галузей права в Україні нам вдалося прийти до таких висновків.

1. У контексті глобалізаційних викликів у сучасній системі права активної фази набули процеси спеціалізації, диференціації та інтеграції правового регулювання. Відтак, нарізною є потреба у спеціальному регулюванні окремих спектрів суспільних відносин, внаслідок чого виокремлюються або формуються нові утворення, які мають зазвичай дискусійний характер стосовно конкретної елементної приналежності до системи права, їх місця ієрархічній структуризації права.

Забезпечення справедливого балансу інтересів суб'єктів сучасних правовідносин, які врегульовуються будь-якою галуззю потребують ефективної моделі взаємодії приватних і публічних засад у межах конкретних галузей

права, що виходять поза межі чітко визначеної системи права у романо-германській правовій системі.

2. Комплексна дескрипція нових галузей права передбачає горизонтальний їх поділ (розмежування однієї галузі від іншої); вертикальний поділ (визначення відмінностей галузей права від підгалузі та інституту); формування нового елемента; групування норм права, які належать до конкретної галузі. Кожна з проаналізованих нами галузей права визначається всіма необхідними підставами для їх виокремлення, а саме: фактом повторюваних конкретних соціальних відносин; соціальним запитом комплексного правового регулювання; особливістю методу правового регулювання; наявністю відповідної системи правових норм; узагальненням правил поведінки у соціумі.

3. Проведено обґрунтування якісних істотних особливостей кожної нової галузі права та доведено, що комплексну дескрипцію нових галузей права України доречно погрупувати на економічно-зорієнтовані галузі права (фінансове, бюджетне, податкове) та галузі соціального спрямування (телекомунікаційне, ІТ-право, освітнє право, медичне право, спортивне право, ювенальне право, гендерне право).

4. Військове право є системою загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності. Основними ознаками військового права є нормативність, формальна визначеність, обов'язковість, регулятивність, процедурність, зв'язок з державою, системність.

5. Становлення і розвиток концепції військового права України свідчить про те, що військове право об'єктивується у правовій реальності і потребує епістемологічного опрацювання його сутності, соціальних функцій, перспектив, здійснення наукового прогнозування забезпечення регулятивного

впливу на важливі процеси, які відбуваються у військово-публічній сфері в умовах військової агресії Росії, що несе пряму загрозу національній безпеці. Військове право є невід'ємним складним утворенням цілісної системи українського права, тому наукові пошуки у цій сфері повинні бути продовжені саме у такому напрямі.

6. Узагальнено, що правове регулювання під час міграційних викликів вимагає наступних складових цієї галузі міграційного права: управління таборами та картографування переміщених осіб, забезпечення права на житло та непродовольчі товари, правове регулювання транспортної допомоги постраждалому населенню, засоби забезпечення права на охорону здоров'я, підтримку здоров'я, що необхідна для порятунку життя та запобігання інфекційним захворюванням під час кризи, унормування заходів психосоціальної підтримки, допомога (ре)інтеграції, яка спрямована на подолання ситуацій переміщення людей, які постраждали від кризи, шляхом підтримки довгострокових рішень та реінтеграції, правова політика підтримання миру та сталий розвиток можуть включати створення короткострокових робочих місць і сприяння соціально-економічним ініціативам.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Білик П. (2021a), Білик П. (2022), Білик П. (2018), Білик П. (2019b), Білик П. (2020b), Білик П. (2020d), Білик П. (2021b)

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу національної та зарубіжної наукової доктрини, міжнародних нормативних актів, моніторингових звітів, практики зарубіжних країн, правореалізаційної практики, статистичних даних, правової та соціальної методологічної інформації нам вдалося дійти таких висновків.

1. Систематизовано генезисні етапи наукового доктринального пошуку розуміння структурної побудови права: перший (30-40 рр. ХХ ст.) – започатковано галузеву диференціацію права та запропонувано предмет правового регулювання як критерій диференціації права на галузі; другий – (середина ХХ ст.) додано метод правового регулювання, як основний поряд з предметом, критерієм галузевої диференціації права; третя наукова дискусія (з 1982 р.) – обґрунтовували, що окрім предмету та методу, до критеріїв поділу належать також галузеві принципи відповідної галузі законодавства та наявність особливої мети регулювання. Отже, аналіз цих доктринальних пошуків вказує на те, що позиції вчених до проблеми внутрішніх закономірностей побудови права торкалися здебільшого самої структури права.

Узагальнено історичний аспект галузевої диференціації права у три основні підходи: за предметом правового регулювання – моністичний (предметний); за предметом і методом правового регулювання – дуалістичний (традиційний); за систематичним пошуком нових оптимальних критеріїв – плюралістичний. Доведено, що останній підхід до галузевої диференціації українського права є найбільш сучасно виправданим, позаяк має різні варіації та базується на необхідності пошуку, окрім усталених критеріїв виокремлення самостійних галузей права, також і додаткових, які обумовлюються сучасною ціннісною переорієнтацією українського права та світоглядними змінами соціуму у контексті глобальних викликів.

2. Філософське осмислення нових галузей права – це складна, методологічно зумовлена проблема, успішне вирішення якої можливе лише за умови правильного вибору світоглядно-методологічного інструментарію, який

зможеться ґрунтовано розкрити конститутивні особливості нової галузі права як багатоаспектного філософсько-правового явища. Філософію нової галузі права позиціоновано як напрям філософсько-правової рефлексії, в межах якої осмислюється феномен галузі права в найбільш утаємничених, смислових вимірах її буття, а також світоглядних й методологічних аспектах. Цей вектор філософії права передбачає сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань, які формують цілісне уявлення про граничні засади нової галузі права та її ціннісно-смислові особливості. Філософ нової галузі права формує осмислити не суще, а належне (уявлення і смисли), розкриває нову галузь права такою, якою вона повинна бути з позиції світоглядно-методологічних ідеалів, насамперед невідчужуваних прав людини, верховенства права, демократичної держави, громадянського суспільства тощо.

Проблемне поле філософсько-правової парадигми нової галузі права зумовлене суперечливим і складним характером як національного, так і світового правового розвитку та правового прогресу. Опротестовуючи революційні методи трансформації правової дійсності, філософія нової галузі вважає пріоритет еволюційних змін насамперед у правовій культурі та правосвідомості, а пізніше у правотворенні.

Доведено, що нетрадиційний (нелінійний) підхід до осмислення системи права, який дає змогу обґрунтовувати закономірні та постійні процеси формування цілої низки нових галузей українського права, їх інтегровану природу та комплексний характер формує квінтесенцію та ознаки цих елементів сучасної правової дійсності як різомного феномена, котрий є найбільш ефективним способом застосування сучасної (неокласичної та посткласичної) філософської методології щодо обраної проблематики. Умотивовано, що різомна модель системи права опротестовує лінійну організацію правового простору, яка не допускає хаосу та не сприймає його поступів у формуванні правової матерії та відображає синергетичний поступальний рух всієї системи права.

3. Правова система України сформована на принципі поділу та систематизації, що у практичній площині представлена структурною побудовою права, одним із визначальних елементів якої є галузь права. Узагальнено доктринальні положення ознак галузі права: наявність належної сфери суспільних відносин; фактичність єдності та цілісності між цими суспільними відносинами; очевидність об'єктивно обумовленого інтересу щодо самостійного регулювання сукупності цих суспільних відносин; істинність особливого методу регулювання цього спектру суспільних відносин. Вважаємо, що ці загальні ознаки виокремлення нової галузі права через свою загальність, нечіткість мають дещо суб'єктивний характер, на думку автора їх слід доповнити загальними та галузевими принципами права, функціями галузі права та визначником соціальної цінності на конкретному історичному етапі суспільного розвитку.

Позиціоновано, що еволюціонування системи права зумовлене об'єктивними чинниками трансформації сутності суспільних відносин, серед яких: ціннісна переорієнтація права загалом, і національної правової системи зокрема; істотні зміни у співвідношенні публічних і приватних засад у загальній правовій матерії та її окремих складових; реформатизація практично всіх суспільних сфер у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави; кардинальна зміна світоглядних установок українського соціуму з огляду на глобалізаційні виклики та небезпеки суспільно-військової реальності.

4. В онтологічному розумінні систему права позиціоновано як багатовимірну комплексну правову категорію, котра відображає цілісний, інституційний комплекс об'єктивно необхідних правових норм та інших елементів (суб'єктів права, їх поведінки та правосвідомості, рівня правової культури, суспільно-правових відносин та процесів, правової практики тощо), які пов'язані між собою сталими юридичними принципами та функціональними взаємозв'язками, що характеризується динамізмом, трансформацією та поступальним розширенням сфери регулювання суспільних

відносин. Вагомим структурним елементом системи права всіх держав континентальної правової сім'ї є галузь права.

Гносеологія концептуальної типологізації галузей права полягає у тому, що вона дозволяє: пізнати якісні та кількісні виміри ролі структурних відокремлених елементів системи права; консолідувати різні за генезисом свого розвитку та соціальною значимістю галузі права в один тип на певному етапі їх функціонування, розкрити їх особливості, взаємозв'язки та розбіжності; застосувати основні діалектичні категорії загального, одиничного та особливого, які доводять багатоаспектність системи права та доцільність формування нових галузей.

Запропоновано впровадити в понятійно-категоріальний апарат юридичної науки дефініцію «типологізація галузей права», яку слід розуміти як консеквентний науково обґрунтований процес поділу загальної бази унормування сфери суспільних відносин, складових її елементів, що полягає згрупуванні галузей права на основі низки типових ознак і властивостей.

Згруповано критерії типологізації галузей права: 1) за методою та ознаками організації предмета правового регулювання галузі права (предметні, інтегруючі та комплексні); 2) за способом формування чи утворення (профілюючі (основні, базові), спеціальні та комплексні); 3) за інтересом і методом правового регулювання (приватне, публічне та соціальне); 4) за способом функціонування – автономні (матеріально-процесуальні) та залежні (виключно матеріальні й суто процесуальні) типи галузей права; 5) за економічним орієнтуванням – галузі публічного права, які є зорієнтовані на управління економічними процесами на національному рівні, та галузі права, зорієнтовані на захист соціальних прав й інтересів індивідуумів з урахуванням глобалізаційних викликів.

5. Формування нової галузі права позиціоновано як генезис унормування та регулювання суспільних відносин в правовій реальності, що включає процес виникнення, генерування та утвердження конкретних якісних рис галузі та прогнозування напрямів її удосконалення з урахуванням транзитивних

суспільних викликів. Згруповано чинники, котрі визначають суспільну необхідність існування системи права: потреба регулювати суспільну значиму поведінку суб'єктів права; затребуваність визначати та охороняти правові цінності окремої сфери суспільних відносин; реалізовувати мету та функції правового регулювання; гарантувати особливий правовий вплив, а саме: співвідношення методів і модусів правового регулювання, специфіку юридичної відповідальності, наявність нормативно-законодавчого базису.

Узагальнено комплекс підстав виокремлення нової галузі права, а саме: загальні: наявність нової сфери суспільних відносин; існування певної цілісності, єдності у такому комплексі суспільних відносин; факт об'єктивно зумовленого запиту щодо особливого самостійного регулювання цієї сфери суспільних відносин; наявність певного характерологічного методу правового регулювання таких суспільних відносин; спеціальні - наявність «соціальної цінності»; спеціальні правові принципи; спеціальний правового режим.

Детерміновано авторське поняття правового режиму як підстави виокремлення нової галузі права як сформованого на загальних засадах регулювання комплексу взаємопов'язаних правових засобів, що забезпечують стабільне нормативне упорядкування конкретної сфери суспільних відносин, котрі відображають порядок правового регулювання, оптимальність задоволення інтересів суб'єктів права та межі їх правової активності.

Визначено суспільні парадигмальні чинники формування нових галузей права: науково-технічний прогрес, стрімкий розвиток ринкових відносин, виклик транзитивного суспільства, запити правової практики. Необхідність виокремлення нових галузей права у системі права зумовлена потребою подолання прогалин у правовому регулюванні і підвищення ефективності унормування суспільних відносин у відповідних сферах діяльності.

6. Комплексна дескрипція нових галузей права передбачає горизонтальний їх поділ (розмежування однієї галузі від іншої); вертикальний поділ (визначення відмінностей галузей права від підгалузі та інституту);

формування нового елементу; групування норм права, які належать до конкретної галузі.

Проведено обґрунтування якісних істотних особливостей кожної нової галузі права та доведено, що комплексну дескрипцію нових галузей права України доречно погрупувати на економічно-зорієнтовані галузі права (фінансове, бюджетне, податкове) та галузі соціального спрямування (телекомунікаційне, ІТ-право, освітнє право, медичне право, спортивне право, ювенальне право, гендерне право).

7. Військове право є системою загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності.

Становлення і розвиток концепції військового права України свідчить про те, що військове право об'єктивується у правовій реальності і потребує епістемологічного опрацювання його сутності, соціальних функцій, перспектив, здійснення наукового прогнозування забезпечення регулятивного впливу на важливі процеси, які відбуваються у військово-публічній сфері в умовах військової агресії Росії, що несе пряму загрозу національній безпеці. Військове право є невід'ємним складним утворенням цілісної системи українського права та функціонування публічно-соціальної сфери в умовах війни.

В новій соціальній реальності формується міграційне право як виклик військової агресії. Узагальнено, що правове регулювання під час міграційних викликів вимагає наступних складових цієї галузі: управління таборами та картографування переміщених осіб, забезпечення права на житло та непродовольчі товари, правове регулювання транспортної допомоги постраждалому населенню, засоби забезпечення права на охорону здоров'я, підтримку здоров'я, що необхідна для порятунку життя та запобігання

інфекційним захворюванням під час кризи, унормування заходів психосоціальної підтримки, допомога в інтеграції, яка спрямована на подолання ситуацій переміщення людей, які постраждали від кризи, шляхом підтримки довгострокових рішень та реінтеграції, правова політика підтримання миру та сталий розвиток можуть включати створення короткострокових робочих місць і сприяння соціально-економічним ініціативам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акіменко Ю. Ю. Приватне право Європейського Союзу: проблемні аспекти виокремлення. *Актуальні проблеми захисту права власності* : матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2016. С. 37–39.
2. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. За ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
3. Актуальні проблеми філософії права: посібник. О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.
4. Аніщук Н. В. Система гендерного права: поняття та основні структурні елементи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. 9. С. 370–381.
5. Бабенко К. А. Теоретико-методологічні проблеми дослідження основних сфер конституційного регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 66–71.
6. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. 200 с.
7. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід : монографія. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. 272 с.
8. Батрин С. В. Господарське право як самостійна галузь права: до постановки питання. *Юридична Україна*. 2010. № 1. С. 92–96.
9. Бачинський Т. В., Радейко Р. І., Харитонова О. І. Основи ІТ-права. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 244 с.
10. Битяк О. Ю. Систематизація законодавства України у сфері електроенергетичних відносин. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 113–120.

11. Битяк Ю. Основні напрями наукових досліджень у галузі конституційного, муніципального, міжнародного права, адміністративного права і процесу, фінансового та інформаційного права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2(73). С. 208–220.
12. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права»; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ, 2004. 19 с.
13. Біленчук П. Судове право України . Історія виникнення, реалії становлення та перспективи розвитку: сучасні інновації стосовно реформування судової системи та судового права України. *Юридичний вісник України*. 2015. №51–52. С. 20–21.
14. Білик П. Наукові підходи розуміння медичного права як окремої нової галузі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 36–42.
15. Білик П. Структуризація системи права у вітчизняній юридичній доктрині. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. Т. 7. № 3. 2020. С. 25–30.
16. Бірюкова А. Г. Співвідношення приватного і публічного права: дуалістичний аспект. *Право і суспільство*. № 4. 2018. С. 76–80.
17. Бобровник С. В. Сучасне правопізнання: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 87–92.
18. Богуцький П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень»; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 23 с.
19. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 185 с.
20. Богуцький П. П. Ознаки та компоненти військового права як комплексної галузі українського права. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць*. 2005. Вип. 25. С. 151–158.

21. Богуцький П. П. Правовий режим військового права у контексті системотворення українського права. *Юридична наука*. 2011. № 6. С.182–186.
22. Боднар Т. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 129–134.
23. Бордюгова С. Місце спортивного права в національній правовій системі. *Право України*. 2009. № 3. С. 144–147.
24. Борисевич С. О. Критерії розмежування публічного і приватного права. *Право України*. № 2. 2006. С. 23–36.
25. Борисова В. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 2. С. 105–116.
26. Бостан С. К. Фундаменталізація вищої правничої освіти в Україні: проблеми і перспективи. *Порівняльне і аналітичне право*. 2016. № 4. С. 17–21.
27. Бостан С. Філософія держави: проблеми наукової ідентифікації. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 3–9.
28. Браславський Р. Трансформація підгалузі податкового права в самостійну галузь права. *Підприємництво, господарство. і право*. 2017. № 7. С. 83–85.
29. Братасюк М. Природно-правовий підхід у контексті сучасного правничого методологування. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 203–210.
30. Буріло Ю. П. Про комплексну природу інформаційного права. *Інформація і право*. 2015. № 1(13). С.47–54.
31. Великий енциклопедичний юридичний словник; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
32. Виноградова Г. В. Інформаційне право України: Навч. посібник. Київ: МАУП, 2006. 144 с.
33. Вишновецька С. В. Системний підхід у дослідженні методологічних проблем загальної теорії трудового права: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 29–35.
34. Військове право: підручник. За ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ: Алерта, 2019. 648 с.

35. Ворона Д. М. Адміністративно-правові аспекти реалізації міграційної політики : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2014. 258 с.
36. Ворона Д. М. Міграційне право в системі права. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 10. С. 60–63.
37. Вороніна І. М. Теоретичні основи дослідження класифікації правових цінностей. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 6. С. 177–183.
38. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення як галузь національного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 23–29.
39. Гарасимів Т., Білик П. Концептуальні виміри військового права як комплексної галузі права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2022. № 1. С. 34–40.
40. Гелеш А. І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2012. 17 с.
41. Гентош Р. Співвідношення диспозитивного метода правового регулювання та принципу диспозитивності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 26–33.
42. Геселев О. В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодернової правової культури: сутність та актуальне значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 96–103.
43. Гетманцев Д. О. До питання про інформаційне право як самостійну галузь права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 88–91.
44. Гладун З.С. Медичне право – комплексна галузь права України. *Право України*. 2007. № 4. С. 100–104.
45. Голобородько Д. В. Міграційне право України: проблеми становлення як самостійної правової галузі. *Публічне право*. 2015. № 1. С. 219– 224.
46. Губанова О. В. Медичне право в системі права: погляд на проблему. *Форум права*. 2016. № 4. С. 101–106.

47. Даниленко Б. В. Земельне право: новий підхід до обґрунтування існування як самостійної галузі права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 233–239.
48. Денисенко В. В. Праворозуміння як категорія доктринальної правосвідомості. *Сучасні погляди на реформування законодавства: матеріали науково-практичної конференції (м. Полтава, 25-26 жовтня 2019 р.)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 5–9.
49. Дімчогло М. І. Консолідація як вид систематизації як вид систематизації інформаційного законодавства. *Правова інформатика : наук. журн. з питань прав. інформатики, інформ. права та інформ. безпеки*. 2012. №1(33). С. 15–24.
50. Дмитрієнко Ю. М. Сучасна академічна думка про правосвідомість. *Право і безпека*. 2006. № 5–2. С. 15–21.
51. Добробог Л. М. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування комплексної галузі права як елемента системи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.
52. Добробог Л. М. Підгалузь права і комплексна галузь права як елементи системи права: проблемні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(1). С. 27–29.
53. Дронів Б. М. Змішані галузі як результат взаємовпливу приватного і публічного права. *Форум права*. 2011. № 4. С. 213–218.
54. Дудник Р. Гендерне право та система права: проблеми теорії та практики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №4. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/266894> (дата звернення: 12.10.2022).
55. Дудник Р. М. До питання про комплексні галузі українського права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 1(36). С. 3–7.
56. Дудник Р. М. До проблеми виокремлення системоутворюючих чинників, що впливають на процес формування нових галузей українського права. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 8–12.

57. Дудник Р. М. Дуальність системи права: проблеми теорії і практики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/3258> (дата звернення: 03.09.2022).
58. Дудник Р. М. Формування нових галузей права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 18 травня 2018 р.)*. Одеса: Гельветика, 2018. С. 110–112.
59. Дудник Р. М. Підстави виникнення нових галузей українського права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. №.2. С. 99–103.
60. Дудченко В. В. До питання про антиномічну природу права. *Актуальні проблеми держави права*. 2008. Вип. 40. С. 11–17.
61. Єлісеєв В. С., Земко А. М. До питання про кількість методів правового регулювання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 10–18.
62. Ємельяненко К. С. Співвідношення категорій «предмет правового регулювання» та «правовий простір». *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер., м. Маріуполь, 3–4 жовтня 2017 р. Маріуполь; Кривий Ріг, 2017. С. 132–134
63. Жаровська І. М. Правове регулювання спорту в Україні: глобалізаційні виклики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С.366–369.
64. Жаровська І. М. Розвиток новітніх галузей права та теоретична юриспруденція. *Наше право*. 2022 №1. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/5-ZHarovska-2.pdf> (дата звернення: 03.02.2023).
65. Жебровська Х. А. Правові цінності у взаємодії правових систем: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2017. 222 с.

66. Жолобчук Р. М. Освітнє право як самостійна галузь права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 47. Т.І. С. 12–15.
67. Забігайло В. К. Право як інструмент реформування українського суспільства: законодавчі сподівання та соціальна реальність. *Український часопис міжнародного права*. 2002. № 4. С. 20–25.
68. Завальнюк В. В. Галузеві дослідження в антропології права. *Юридичний вісник: щоквартальний журнал*. 2011. № 1. С. 4–8.
69. Завальнюк В. В. Міфи позитивного права та сучасна правова традиція. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 3–12.
70. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів. За ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком інтер, 2021. 596 с.
71. Загальна теорія права: підручник. За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
72. Загальна теорія права: підручник. О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2021. 568 с.
73. Заєць А. Світоглядні основи праворозуміння. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 2. С. 3–12.
74. Заморська Л. І. Галузь права як вираз правової нормативності: теоретико-правовий зміст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 3. С. 10–21.
75. Заморська Л. І. До питання про визначення категорії «норма права». *Право України*. 2011. № 4. С. 159–163.
76. Заморська Л. І. До питання про визначення сучасного права. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 10–16.
77. Заморська Л. І. Загальнонаукова концепція категорії «система права» *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 46–50.
78. Заморська Л. І. Нормативний зміст сучасного права. *Держава і право*. 2013. Вип. 61. С. 27–33.

79. Заморська Л. І. Нормативність та норма права як соціальні цінності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 19–22.
80. Заморська Л. І. Нормативно-правова природа духовних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 178–185.
81. Заморська М. В. Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2014. 44.
82. Заросило В. О. Шляхи розвитку адміністративного права та інших галузей права в Україні. *ПРАВО*. 2014. Випуск 25. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7330/Zarosylo.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 03.09.2022).
83. Зіммель Г. Філософія грошей. Пер. В. Зінченко та ін. Київ : Промінь, 2010. 504 с.
84. Знаменський Г. Господарське право України: сучасний стан та перспективи. *Юридична Україна*. 2015. № 10–12. С. 91–97.
85. Івашев Є. В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 112–120.
86. Інтеграційне право в умовах глобалізаційних процесів: концептуальні та методологічні підходи. За ред. Ю. О. Волошина. Одеса: Фенікс, 2015. 590 с.
87. Каракаш І. І. Природноресурсове право як комплексна галузь права в українській правовій системі. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 84–90.
88. Каракаш І. І. Щодо диференційованої та інтегрованої концепції природноресурсового й екологічного права. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/132412623.pdf> (дата звернення: 03.02.2023).
89. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підручник. 3-тє вид. Львів : Новий світ, 2007. 584 с.
90. Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митне право: система та динаміка розвитку. *Митна справа*. 2002. №1 С.3–7.

91. Ковальський В. С., Козінцев Г. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.
92. Ковальський В. С. Формування інформаційного права як комплексної галузі та перспективи кодифікації інформаційного законодавства. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 102–104.
93. Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
94. Конституція України. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
95. Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С. 54–58.
96. Кориневич А.О. Міжнародне енергетичне право як нове явище у сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 320–324.
97. Корчевна Л. О. Загальнолюдські цінності як передумова єдності західного права. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2014. Вип. 72. С. 114–121.
98. Костицький В. Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. *Право України*. 2011. № 2. С. 20–33.
99. Кравцов І. В. Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т.200. С. 51–55.
100. Кравчук В.М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 26–31.
101. Кравчук М.В. Новаторське видання у сфері військового. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 459–464.

102. Краснов Є. В. Тенденції розвитку трудового права на початку ХХІ століття. *Правове життя сучасної України* : тези доповідей Всеукр. наук. конф.; відп. ред., д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотов. Одеська національна юридична академія. Одеса: Фенікс, 2008. С. 336–338.
103. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.
104. Кресін О. В. Цивілізаціоністський напрям у порівняльному правознавстві. *Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки* : збірник наукових праць. 2006. Вип. 31. С. 476–482.
105. Крестовська Н. М. Принципи ювенального права України. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2007. Вип. 36. С. 64–72.
106. Крестовська Н. М. Система соціальних джерел ювенального права. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2006. Вип. 29. С. 24–29.
107. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
108. Крестовська Н. М. Ювенальне право України : генезис та сучасний стан: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юридичних наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». Одеса, 2008. 40 с.
109. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: підстави виокремлення галузі. *Право України*. 2008. № 8. С. 36–40.
110. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичний і правових учень». Оеса, 2008. 20 с.
111. Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права). *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 45. С. 3–13.

112. Кузнецова Л. В., Дулгерова О. М. Методологічні засади формування сучасної галузі трудового права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 38–40.
113. Куракін О. М. Особливості предмета правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 28–33.
114. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. №12. С. 3–6.
115. Ленгер Я. І. Внутрішні причини та зовнішні фактори виникнення правових колізій в муніципальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Випуск 2. Том 2. 2017. С. 25–28.
116. Лук'янець Д. Методологічні аспекти визначення структури системи права. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 8–9.
117. Лук'янець Д. М. Про структуру системи права. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2002. С. 3–6.
118. Луць Л.А. Трансформація нормативної частини сучасної правової системи України – вимога часу. *Право України*. 2003. № 3. С. 117–121.
119. Ляшенко Р. Д. Проблемні питання формування нових галузей права. URL: http://xn--e1aajfpchs8ay4h.com.ua/files/image/konf_13/doklad_13_4_10.pdf (дата звернення: 12.01.2023).
120. Мазур Т. Системоутворюючі чинники сучасного фінансового права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 40–43.
121. Максименко С. В. Державна міграційна політика: концептуально-правовий аналіз її генези та становлення. *Держава і право : зб. наук. праць*. 2008. Вип. 40. С. 128–135.
122. Максимов С. І. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України*. 2013. № 9. С. 43–54.
123. Максимов С. І. Філософія права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 927–933.

124. Максимов С. І. Онтологічний статус та перформативні ролі цінностей в праві (постмодерністська інтерпретація). Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія. Відп. ред. Ю. М. Оборотов. НУ ОЮА. Одеса, 2012. С. 16–20.
125. Малиновська О.А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; Київ. ун-т права НАН України, Центр політол., гуманіт. та приклад. дослідж. Київ: Центр учб. літератури, 2010. 304 с.
126. Марченко О. В. Філософія права: навчальний посібник. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. 304 с.
127. Матвєєва Л. Аналіз сучасних досліджень транзитивних процесів у праві. *Юридична Україна*. 2015. № 9. С. 11–19.
128. Мережко О. О. Філософія міжнародного права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 912–914.
129. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Харків: Бурун Книга, 2010. 336 с.
130. Миколенко О. І. Чи існують комплексні галузі права? *Правова держава*. 2003. Вип. 6. С. 203–206.
131. Миколенко О. І. Чи існують комплексні галузі права? *Правова держава: зб. наук. ст. Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького*. 2002. № 6. С. 203–206.
132. Міграційне право України : підручник. С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.
133. Мірошниченко М. До питання «вузького» та «широкого» розуміння правової системи. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 10. С. 12–17.
134. Міхайліна Т. В. Системний підхід у побудові формально-ідеальної моделі правової системи. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 63–68.
135. Міхайліна Т. Правосвідомість у площині структуралізації системи права. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №10. С. 192–195.

136. Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 36–41.
137. Мураховська Т. Є. Проблематика структури норм права у зв'язку з системою права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 670–674.
138. Мураховська Т. Є. Процеси диференціації та інтеграції в системі права України на прикладі становлення галузі соціального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т.1. С. 54–57.
139. Мураховська Т. Є. Теоретичні проблеми формування системи права України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 24. С. 139–144.
140. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2011. 19 с.
141. Мусіяка Т. До питання співвідношення енергетичного права та енергетичного законодавства України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2011. № 1. С. 161–165.
142. Мушак Н. Б. Механізм правового регулювання відносин України та Європейського Союзу у сфері захисту прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 5–13.
143. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право: навчальний посібник Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
144. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Дудченко В. В. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.
145. Окладна М. Г., Корчевська А. Р. Проблема розвитку космічного права в Україні: історія і сучасність. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 85–91.
146. Панова І. В. Трансформація методу правового регулювання відносин в інформаційному праві. *Шлях успіху і перспективи розвитку* (до 26 річниці

- заснування Харківського національного університету внутрішніх справ). Харків, 2020. С. 389–391.
147. Петлюк Ю. С. Сучасні наукові підходи щодо визначення поняття водного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. №8. С. 68–72.
148. Петков С. В. Сучасний погляд на будову системи права на прикладі адміністративного та господарського права. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми* : VII Міжнародна науково-практична конференція, Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2017 р.: тези доповіді. Тернопіль : Вектор, 2017. Т. II. С. 310–312.
149. Писаренко М. О. До питання про правову природу права комунальної власності. *Часопис цивілістики : науково-практичний журнал*. 2020. Вип. 37. С. 31–35.
150. Плавич В. П. Право на сучасному етапі розвитку юридичної науки. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2012. Вип. 7. С.7–19.
151. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.
152. Пономаренко Ю. А. Філософія покарання. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 914–918.
153. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-е вид., доп. Львів : Край, 2008. 224 с.
154. Рабінович П. М. Приватне й публічне у природному праві та українському законодавстві. *Юридична Україна*. 2004. № 6. С. 27–34.
155. Речицький В. В. Філософія конституційного права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. Харків: Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 905–912.
156. Риженко Ю. М. Деякі аспекти розвитку системи права та системи законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 84–87.

157. Риндюк В. І. Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. Т. 1. С. 59–63.
158. Савчин М. В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 44. Т. 1. С. 68–76.
159. Саміло Г. О. Актуальні проблеми теорії права: Навчальний посібник. Запоріжжя: Просвіта, 2014. 216 с.
160. Саннікова М. В. До питання комплексних утворень у системі права України (на прикладі аграрного права). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 104–116.
161. Саннікова М. Комплексні галузі права: до постановки питання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 59–64.
162. Селіванов А. О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 6 (96). С. 6–9.
163. Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 9–17.
164. Селіванов В.М. Право у дзеркалі філософії. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 67–71
165. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. 2016. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584168.pdf>
166. Сивий Р. Вітчизняні дослідження структури позитивного права: теоретико-історичний екскурс (XX–XXI ст.ст.). *Юридична Україна*. 2004. № 6. С. 35–38.
167. Сімсон О. Інноваційне право як запорука сталого інноваційного розвитку. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 4. С. 81–86.
168. Сінькевич О. В. Функції конституційного як галузі права України: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 420 с.
169. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Міністерство освіти і науки України. 4-те вид. Київ : Правова єдність, 2016. 528 с.

170. Скіпенко Р. Становлення трудового процесуального права як самостійної галузі українського права. *Право України*. 2007. № 7. С. 41–44.
171. Скуріхін С. М. Військове право: галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15–16 трав., 2015 р.): у 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2015. С. 77–80.
172. Слабко С. М., Ломоносова Л. Б. Проблемні аспекти визначення методу правового регулювання комплексної галузі права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 47–51.
173. Слинько Д. В. Поняття та ознаки процесуальних галузей права. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3 (Iunie). С. 18–22.
174. Соколова І. О. Правовий режим як категорія правової науки : монографія. Харків: Право, 2014. 152 с.
175. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2011. 23с.
176. Супруновський А. І. Міграційне право в системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». Одеса, 2011. 19 с.
177. Супруновський А. І. Міграційне право в системі права України : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса, 2011. 195 с.
178. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. №3. С. 15–19.
179. Теорія держави та права: навч. посіб. Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.7

180. Тихомиров О. Д. Філософія юридичної науки. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. Харків: Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 1000–1004.
181. Тищенко О. В. Перспективи модифікації права соціального забезпечення в соціальне право. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: : Право.* 2014. Вип. 26. С. 115–119.
182. Тіхонова М. А. До проблеми виокремлення спортивного права. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ.* 2011. Вип. 1 (52). С. 22–29.
183. Ткаченко О. В. Філософія цивільного права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 995–1000.
184. Фальковський А. О. Категорії аксіологічного підходу в сучасному правовому дискурсі. *Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць.* 2012. Вип. 45. С. 52–59.
185. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ: Ліра-К, 2009. 580 с.
186. Федоренко Г. О., Шульженко Ф.П. Теорія держави і права: підручник . Міністерство освіти і науки України; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун–т ім. Вадима Гетьмана». Київ: КНЕУ, 2011. 315 с.
187. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. За ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.
188. Філософія права: проблеми та підходи : навчальний посібник. За заг. ред. П. М. Рабиновича. Львів : юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2005. 332 с.
189. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 751 с.

190. Фундаментальна акмеологія – наука ХХІ століття: монографія. Редкол. В.О. Огнев'юк, В.М. Гладкова, Я.С. Фруктова. Київ: Інтерсервіс, 2019. 206 с.
191. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Філософія права в процесі реформування правової системи України: теорія і практика. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С.35–40.
192. Хараджа Н. В. Метод сімейно-правового регулювання як критерій розмежування сімейних та цивільних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 164–167.
193. Харитонов Є., Харитонов О. Сутність ІТ-права: пошук парадигми. *Право України*. 2018. № 1. С. 18–29.
194. Харитонova О. І., Галупова Л. І. Корпоративне право: навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2019. 108 с.
195. Хаустова М. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків : Право, 2008. 160 с.
196. Хахановський В. Структура та завдання навчальної дисципліни «Інформаційне право». *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 54–58.
197. Хряпченко В. П. Від критеріїв поділу системи права на галузі до комплексних галузей права. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 307–317.
198. Хряпченко В. П. Різноманітність галузей права як прояв креативності в сучасній юриспруденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 12–16.
199. Хряпченко В. П. Розуміння комплексних галузей українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 27–32.
200. Хряпченко В.П. Розуміння комплексних галузей українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 27–32.
201. Цвік М. В. Про сучасне праворозуміння. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4 (27). С. 3–13.

202. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Міжгалузеві зв'язки компонентів системи права. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 86–89.
203. Чабаненко М. М. Питання системи аграрного права: до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. №1. С. 237–241.
204. Чеховська І. В. Медичне право: навчальний посібник. Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2020. 480 с.
205. Чернописька В. З. Критерії формування нових галузей права: проблемні аспекти. *Право.иа*. 2023. № 4. С. 173–177.
206. Чернописька В. Проблема дефініції «правових цінностей» у сучасному науковому дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. Т. 7. № 1. С. 89–98.
207. Чубко Т. Фактори розвитку права в контексті процесів глобалізації. *Право України*. 2011. № 5. С. 286–291.
208. Шопіна І. М., Гущин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148.
209. Щербанюк О., Грінченко О. Правові доктрини як фундамент розвитку юридичної науки. *Право України*. 2015. № 9. С. 201–203.
210. Щупаківський Р. В. Про передумови формування адміністративно-телекомунікаційного права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 3. Том 1. С. 256–262.
211. Юлдашева С. А. Синонімія у сучасному правничому тексті. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16128/Yuldasheva.pdf;jsessionid=11B42AD274B690932E4E0202E9E0A545?sequence=1> (дата звернення: 12.10.2022).
212. Юровська В. Метод адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №12. С. 188–192.
213. Ющик О. І. Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність). Київ: Оріяни, 2002. 112 с.

214. Ющик О. І. Цінність особистості в праві: методологічні питання критеріїв виміру. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 13–16.
215. Ющик О. О. Про критерії визначення галузі спортивного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2018/5.pdf (дата звернення: 03.02.2023).
216. Яковлева Г. Право соціального забезпечення як самостійна галузь права в національній правовій системі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №3. С. 102–106.
217. Янчук Н. Д. Плюралізм розуміння юридичної природи освітнього права. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 46–56.
218. Barnes S. J. Information management research and practice in the post-COVID-19 world. URL. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102175> (дата звернення: 12.11.2022).
219. Blajer P. A. Rozważania o rozszerzaniu się zakresu regulacji prawnorolnej z uwzględnieniem perspektywy notariusza. *Przegląd Prawa Rolnego*. 2021. №2 (29). P.113–133.
220. Deleuze and Guattari: Rhizome. URL: <https://philpapers.org/browse/deleuze-and-guattari-rhizome> (дата звернення: 12.11.2022).
221. Flisak D. Wpływ rozwoju nowoczesnych technologii na proces stanowienia prawa w Polsce i wybranych państwach Unii Europejskiej. *Zeszyty Prawnicze BAS*. 2019. № 3. P. 194–211.
222. Gauchet M. Une éthique minimale de l'éducation à l'autonomie en santé de la population adolescente vivant avec une maladie chronique. *Éthique en éducation et en formation: Les Dossiers du GREE*. 2021. №10. URL: <https://www.cairn.info/revue-le-debat-2020-3-page-155.htm?contenu=article> (дата звернення: 22.10.2022).
223. Krawczyk W. Wyrwiński M., Matlak A. Technologie cyfrowe w muzyce – wybrane nowe zjawiska muzyczne w świetle polskiej. *Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. 2022. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/301798> (дата звернення: 13.01.2023).

224. Lenaerts, K. New Horizons for the Rule of Law Within the EU. *German Law Journal*. 2020. Vol. 21(1), P. 29–34.
225. Lichtenberg C., Schladebach M. Rechtliche Grundlagen. In: Quick Guide Recht im Influencer Marketing. *Quick Guide*. 2022. Springer Gabler, Wiesbaden URL: https://doi.org/10.1007/978-3-658-38420-3_3 (дата звернення: 13.10.2022).
226. Loshytskyi M., Koroied S. Space law in Ukraine: present and future. *Advanced space law*. 2019. Vol. 4. P. 50–58.
227. Luhmann N. Die Stellung der Gerichte im Rechtssystem. In: Lukas, E., Tacke, V. (eds) *Schriften zur Organisation* 3. Springer VS, Wiesbaden. 2019. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-658-23212-2_12 (дата звернення: 29.01.2023).
228. Manthei G. Recent German Migration Laws: A Contribution to Fiscal Sustainability, *German Politics*, 2021. Vol. 30:2. P. 170-188, DOI: 10.1080/09644008.2020.1752678
229. Mittelstadt B. Principles alone cannot guarantee ethical AI. *Nat Mach Intell*. 2019. Vol. 1, P. 501–507. URL: <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0114-4> (дата звернення: 11.01.2023).
230. Natter K., Thiollet H. Theorising migration politics: do political regimes matter? *Third World Quarterly*, 2022. Vol. 43:7, P. 1515-1530, DOI: 10.1080/01436597.2022.2069093
231. Pokol B. Die graduelle Verdoppelung des Rechtssystems durch Verfassungsgerichtsbarkeit. *MTA Law Working Papers* 2019/17. URL: http://real.mtak.hu/121680/1/2019_17_Pokol.pdf (дата звернення: 9.01.2023).
232. Rawls's John A Theory of Justice. Harvard University Press; Revised edition, 1999. 560 p. URL: <https://www.amazon.co.uk/Theory-Justice-John-Rawls/dp/0674000781> (дата звернення: 22.01.2023).
233. Rehder B., van Elten, K. Mobilisierung von Recht durch Legal Technologies. In: Klenk, T., Nullmeier, F., Wewer, G. (eds) *Handbuch Digitalisierung in Staat und Verwaltung*. Springer VS, Wiesbaden. 2019. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-658-23669-4_31-1 (дата звернення: 29.01.2023).

234. Reichert K. Staatsverweigerung in Europa und der damit einhergehende Rechtspluralismus – eine Auseinandersetzung aus rechtsphilosophischer Sicht. Salzburg, 2020 URL: <https://eplus.uni-salzburg.at/obvusbhs/content/titleinfo/5216567/full.pdf> (дата звернення: 19.01.2023).
235. Rodriguez A. Imperial Nostalgia and Bitter Reality: The United Kingdom, the United States and Brexit, Implications for Regional Integration. *Journal of Strategic Security*. 2020 Vol. 13(2), 19–47. URL: <https://www.jstor.org/stable/26918083> (дата звернення: 10.01.2023).
236. Rombauts-Chabrol, Tiphaine. Loi d'orientation des mobilités : de quoi « gouvernance » est-il le nom? *Revue juridique de l'environnement*. 2020. Vol. 45. No. 1. P. 11–21.
237. Slater M, Gonzalez-Liencre C, Haggard P, Vinkers C, Gregory-Clarke R, Jelley S, Watson Z, Breen G, Schwarz R, Steptoe W, Szostak D, Halan S, Fox D, Silver J. The Ethics of Realism in Virtual and Augmented Reality. *Front. Virtual Real*. 2020. URL: <https://www.virtualbodyworks.com/research-papers/the-ethics-of-realism-in-virtual-and-augmented-reality> (дата звернення: 20.01.2023).
238. Susskind R. *Online Courts and the Future of Justice*. New York, 2019; online edn, Oxford Academic URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.001.0001> (дата звернення: 24.01.2023).
239. Tiedemann P. Rechtsethik des Migrationsrechts. *Migration: Globale Bewegungsfreiheit oder nationale Grenzen?* 2021. P. 43–65 https://doi.org/10.30965/9783957436993_003 (дата звернення: 30.01.2023).
240. Tsotroudi K. Les droits humains universels, y compris les droits consacrés par les normes internationales du travail, sont essentiels au développement durable et à la gestion des crises, selon des experts des Nations Unies, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Switzerland. 2023. URL: <https://policycommons.net/artifacts/3770688/les-droits-humains-universels-y-compris-les-droits-consacres-par-les-normes-internationales-du-travail-sont->

essentiels-au-developpement-durable-et-a-la-gestion-des-crisis-selon-des-experts-des-nations-unies/4576237/ (дата звернення: 21.01.2023).

241. Ulrich H., Yael S. Entwicklungen im Sportrecht. *Schweizerische Juristen-Zeitung*. 2022. V.118. P. 121–127.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Список публікацій здобувача за темою дисертації
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:**

1. Білик П. Структуризація системи права у вітчизняній юридичній доктрині. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 25–30.
2. Білик П. Наукові підходи розуміння медичного права як окремої нової галузі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2021. № 2 (30). С. 36–42.
3. Гарасимів Т., Білик П. Концептуальні виміри військового права як комплексної галузі права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2022. № 1. С. 34–40.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Білик П. Громадянське суспільство як можливість формування нових галузей права. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання): збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.).* Упор. Л. В. Павлик. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 20–24.
5. Білик П. Формування нових галузей права як виклик сучасності. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права): матеріали дев'ятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції.* (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 150–153.
6. Білик П. Принцип рівності як регулятор нових галузей системи права: філософсько-правова рефлексія. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції* (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). Вип. 10. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 16–19.

7. Білик П. Б. Формування нових галузей права: виклики та реалії. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції. (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 105–109.
8. Білик П. Медичне право: до проблеми виокремлення у самостійну галузь. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 239–242.
9. Білик П. Роль інтегративних особливостей правосвідомості в структуризації системи права. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Вип. 12. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 93–97.
10. Білик П. Б. Актуальні проблеми доступу до правосуддя. *Адвокатура в умовах сучасних змін*: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22 жовтня 2021 р.). Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С.11–15.

Апробація результатів роботи

№ з/п	Назва конференції	Тип конференції	Місце і дата проведення	Форма участі
1	<i>Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського</i>	Всеукраїнська наукова конференція здобувачів вищої освіти	м. Львів, 23 листопада 2018 р.	очно

	<i>суспільства (осінні читання)</i>			
2	<i>Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)</i>	Дев'ята всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 31 травня 2019 р.).	дистанційно
3	<i>Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність:</i>	Десята Всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 6 грудня 2019 р.	дистанційно
4	<i>Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність</i>	Одинадцята Всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 29 травня 2020 р.	очно
5	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави:</i>	ІХ Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2020 р.	очно
6	<i>Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи</i>	Дванадцята всеукраїнська наукова конференція	м. Львів, 4 грудня 2020 р.	очно
7	<i>Адвокатура в умовах сучасних змін</i>	II Міжнародна науково-практична конференція	м. Львів, 22 жовтня 2021 р.	очно

